

Sport in beeld

De bijdrage van sport

aan de Nederlandse economie

in 2006, 2008 en 2010

Centraal Bureau
voor de Statistiek

Sport in beeld

De bijdrage van sport

aan de Nederlandse economie

in 2006, 2008 en 2010

Centrum voor Beleidsstatistiek

Verklaring van tekens

.	Gegevens ontbreken
*	Voorlopig cijfer
**	Nader voorlopig cijfer
x	Geheim
-	Nihil
-	(Indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	Het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
Niets (blank)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2012-2013	2012 tot en met 2013
2012/2013	Het gemiddelde over de jaren 2012 tot en met 2013
2012/'13	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2012 en eindigend in 2013
2010/'11-2012/'13	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2010/'11 tot en met 2012/'13

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress: Textcetera, Den Haag en Grafimedia, Den Haag
Ontwerp: Edenspiekermann

Inlichtingen

Tel. 088 570 70 70, fax 070 337 59 94
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

Bestellingen

verkoop@cbs.nl
Fax 045 570 62 68
ISSN 1877-3028

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen, 2013.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Inhoud

Samenvatting 5

1. Inleiding 9

- 1.1 Aanleiding 10
- 1.2 Satellietrekening sport 11
- 1.3 Inhoud rapport 12

2. De nationale- en satellietrekeningen in een notendop 13

- 2.1 Totaalbeeld van de economie: de nationale rekeningen 14
- 2.2 Vertaling naar een satellietrekening sport 15
- 2.3 Vilnius definitie van sport 16

3. De kern van de sporteconomie: sport, recreatie en fitness 19

- 3.1 Productie bedrijfstak sport 20
- 3.2 Toegevoegde waarde bedrijfstak sport 21

4. De sportgerelateerde productie en toegevoegde waarde 24

- 4.1 Sportgerelateerde productie per bedrijfstak 25
- 4.2 Ontwikkeling sportgerelateerde productie 27
- 4.3 Sportgerelateerde toegevoegde waarde per bedrijfstak 30
- 4.4 Ontwikkeling sportgerelateerde bbp 31

5. De finale bestedingen aan sportgerelateerde producten 33

- 5.1 Sportgerelateerde bestedingen 34
- 5.2 Bestedingen en ontwikkelingen per productgroep 35
- 5.3 Samenstelling van de sportgerelateerde bestedingen 38

6. De sportgerelateerde werkgelegenheid 40

- 6.1 Werkzame personen, banen en arbeidsvolume 41
- 6.2 Arbeidsproductiviteit 43

7. Het internationale handelsverkeer binnen de sporteconomie 45

- 7.1 Nederlandse uitvoer 46
- 7.2 In- en uitvoer binnen de sporteconomie 47

8. Op weg naar eenheid in verscheidenheid: de satellietrekening sport in Europees verband 51

- 8.1 Vergelijkbaarheid Europese landen 52
- 8.2 Naar een Europees geharmoniseerde satelliet 54

9. Conclusie en discussie 55

9.1 Inleiding **56**

9.2 Conclusies **57**

9.3 Discussie **58**

Appendices **61**

Tabellen **76**

Literatuur **95**

Begrippen **96**

Afkortingen **99**

Medewerkers **100**

Centrum voor Beleidsstatistiek **100**

Samenvatting

Sport en economie zijn aan elkaar verbonden. Sporters en toeschouwers besteden geld aan sporten en het bekijken van sport. Bedrijven en organisaties produceren goederen en diensten om dit te faciliteren en dat levert geld op; de bedrijven 'voegen waarde toe'. Alle stromen van goederen, diensten en geld die te maken hebben met sport noemen wij de sporteconomie. In dit rapport heeft het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), in opdracht van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), de Nederlandse sporteconomie in kaart gebracht voor de jaren 2006, 2008 en 2010. De sporteconomie is afgebakend volgens een internationale definitie van sport (Vilnius definitie) en is als satellietrekening ingebed in de nationale rekeningen van de Nederlandse economie. Dit rapport is een vervolg op het rapport 'De bijdrage van sport aan de Nederlandse economie'¹⁾ uit 2012, waarin de Nederlandse sporteconomie in 2006 is beschreven.

Bijna 1 procent van de Nederlandse productie gerelateerd aan sport

De waarde van de Nederlandse productie van goederen en diensten die gerelateerd zijn aan sport bedraagt in 2010 10,5 miljard euro. Dit komt overeen met 0,9 procent van de totale productie in de Nederlandse economie.

De bedrijfstak waarbinnen de meeste sportgerelateerde productie wordt gegenereerd, is de bedrijfstak 'sport, recreatie en fitness'. Sportaanbieders in deze bedrijfstak, zoals sportverenigingen, fitnesscentra en sportaccommodaties, zijn in 2010 goed voor ruim 2,8 miljard euro aan opbrengsten zoals contributies, lesgelden, entreegelden en kantineverkoop. Verder is er een belangrijke rol weggelegd voor de overheid. In de eerste plaats draagt de overheid, via het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), zorg voor onderwijs. De onderwijssector vertegenwoordigt een productiewaarde van bijna 2 miljard euro in de sporteconomie. Het gaat hierbij vooral om uitgaven die gemoeid zijn met les in lichamelijke opvoeding, maar ook het aanbieden van sportgerelateerde studies valt hieronder. Verder besteedt de Nederlandse overheid in 2010 voor een bedrag van bijna 1,4 miljard euro aan het faciliteren van sport door exploitatie van gemeentelijke zwembaden en sportaccommodaties en het aanleggen en onderhouden van sportvoorzieningen. Dit zijn doorgaans overheidsuitgaven op gemeentelijk niveau. Twee andere belangrijke sportproducenten zijn de groot- en detailhandel. De sportgerelateerde productie van de handel bestaat vooral uit verdiensten die voortvloeien uit handel in sportkleding, sportschoenen, sportfietsen en andere sportartikelen.

Sporteconomie blijft voorsnog redelijk overeind

De sportgerelateerde toegevoegde waarde in 2010 is 5,4 miljard euro. Met 1,0 procent van het totale bruto binnenlands product (bbp) is dit aandeel constant in de periode 2006-2010. De sporteconomie wordt anno 2010 voor bijna 95 procent vertegenwoordigd door toegevoegde waarde van diensten. Voor de hele economie is dit bijna drie kwart. De sporteconomie is dus nog meer een diensteneconomie dan de nationale economie. Dit heeft vooral te maken met een relatief grote rol van de overheid, het onderwijs en de

¹⁾ CBS en HAN (2012), De bijdrage van sport aan de Nederlandse economie.

bedrijfstak sport zelf. Deze bedrijfstakken bieden vooral diensten aan en produceren maar weinig goederen.

Mede door verhoging van contributies, abonnements-, les- en entreegelden hebben sportorganisaties hun toegevoegde waarde tussen 2006 en 2010 bovengemiddeld zien stijgen ten opzichte van de totale sporteconomie. In een aantal bedrijfstakken is de sportgerelateerde toegevoegde waarde wel afgenomen. Vooral in de periode 2008-2010 is er een duidelijke daling waarneembaar in de bijdrage van de horeca en de handel aan het sportgerelateerde bbp.

Huishouden besteedt gemiddeld duizend euro per jaar aan sport

In 2010 bedragen de totale bestedingen aan sportgerelateerde goederen en diensten bijna 13 miljard euro. Dit komt overeen met 1,3 procent van alle bestedingen in de hele Nederlandse economie. Ten opzichte van 2006 zijn de bestedingen aan sport met 10 procent gestegen. De sterkste toename vond plaats tussen 2006 en 2008. Daarna vlakke de groei af. Voor de bestedingen in de hele Nederlandse economie geldt een vergelijkbare ontwikkeling.

Het gros van de bestedingen die met sport te maken hebben, komt voor rekening van de Nederlandse consument. Nederlandse huishoudens besteden in 2010 7,5 miljard euro aan sport. Dit komt neer op ruim duizend euro per huishouden op jaarbasis. De overheid is goed voor bijna 3,5 miljard euro aan sportgerelateerde bestedingen. Export speelt, met een waarde van 1,5 miljard euro in de sporteconomie, een minder belangrijke rol dan in de totale Nederlandse economie.

Een belangrijk deel van de sporteconomie betreft uitgaven van huishoudens aan sporten en het bekijken van sport. Hierbij moet gedacht worden aan contributies aan sportverenigingen, abonnementen bij fitnesscentra en toegangsgelden voor zwembaden, sportaccommodaties en sportevenementen. De totale waarde van deze bestedingen is tussen 2006 en 2010 met 15 procent gestegen tot ruim 2,5 miljard euro.

Bestedingen aan sport in het kader van openbaar bestuur (overheid) zijn in de onderzoeksperiode relatief het sterkst sterk toegenomen, en wel met 21 procent. Hierbij gaat bijvoorbeeld om sportstimulering en om gemeentelijke uitgaven in verband met exploitatie en onderhoud van gemeentelijke zwem- en sportaccommodaties.

Stijgende werkgelegenheid in de sporteconomie

In 2010 werken in Nederland 150 duizend personen in de sporteconomie. Dit komt overeen met 1,7 procent van het totale aantal werkzame personen in Nederland. De meeste van hen zijn werkzaam in de bedrijfstak sport, recreatie en fitness en de bedrijfstakken onderwijs en handel. De werkgelegenheid in de sport neemt nog steeds toe, terwijl deze in de hele Nederlandse economie in de periode 2008-2010 is afgenomen. De toename van het aantal werkzame personen in de sport is vooral terug te zien bij de zelfstandigen, zoals sportinstructeurs. Ruim 20 procent van de werkzame personen in de sporteconomie is zelfstandige. Verder is typerend voor de sporteconomie dat deze arbeidsintensief is: er werken relatief veel mensen ten opzichte van de hoeveelheid geld die er in omgaat.

Vooral wederuitvoer van sportgerelateerde goederen

In 2010 wordt er in Nederland voor een bedrag van 1,7 miljard euro aan sportgerelateerde goederen en diensten ingevoerd. De waarde van sportgerelateerde uitvoer bedraagt 1,5 miljard euro. Bij zowel in- als uitvoer gaat het voor het overgrote deel om handel in goederen. Grofweg de helft van de uitvoer betreft wederuitvoer, waarbij in het buitenland vervaardigde goederen worden ingevoerd, in eigendom komen van Nederlandse ondernemingen, en vervolgens zonder verdere bewerkingen weer worden uitgevoerd. Omdat meestal niet bekend is of internationaal verhandelde goederen en diensten daadwerkelijk voor sportdoeleinden gebruikt zullen worden, is het onmogelijk om een compleet beeld te schetsen van het belang van sport in de internationale handel. Een hoge mate van detail in bepaalde goederengroepen van de Internationale handelsstatistiek maakt het wel mogelijk om de internationale handel in kaart te brengen van sportartikelen, sportschoenen en boten.

Ongeveer de helft van de invoer van sportartikelen komt uit Azië, in het bijzonder uit China, Taiwan, Thailand en Singapore. Zo komt bijvoorbeeld een derde van alle fitnessapparaten uit China en Taiwan. De andere helft van de invoer komt bijna volledig uit West-Europa en de Verenigde Staten van Amerika. De export van sportartikelen gaat veelal minder ver de landsgrenzen over. Meer dan een kwart van de uitvoer van sportartikelen gaat naar Duitsland. Daar gaat het vooral om wederuitvoer van producten als tennisrackets, tennisballen en golfstokken. In de internationale handel van sportvaartuigen zijn veel verschillende landen over de hele wereld betrokken. De handel in sportschoenen ten slotte betreft vooral invoer uit Azië en wederuitvoer binnen Europa.

Sportrekening in internationaal perspectief

Naast Nederland hebben op dit moment Cyprus, Duitsland, Oostenrijk, Polen en het Verenigd Koninkrijk een satellietrekening sport opgesteld, naar de richtlijnen van de *EU Working Group on Sport and Economics*. Litouwen is op dit moment bezig met het opzetten van een satellietrekening en Hongarije, Portugal en Slowakije hebben plannen om er een op te zetten.

Ondanks de inspanningen van de Europese werkgroep is het nog steeds onduidelijk of de sportrekeningen van de verschillende landen onderling goed vergelijkbaar zijn. Er is op dit moment nog geen uitgekristalliseerd methodologisch handboek, dat door alle leden van de werkgroep als vertrekpunt genomen wordt. Een aantal landen heeft er bovendien voor gekozen niet alleen de 'directe economische impact' van bestedingen aan sport te publiceren, maar ook de 'indirecte impact', waarbij het gaat om de toegevoegde waarde van de productie van halffabricaten die nodig zijn om sportgerelateerde eindproducten te maken. Nog een reden waarom voorzichtigheid is geboden bij vergelijkingen, is dat niet altijd duidelijk is wat aangemerkt wordt als zijnde een sportproduct binnen een gegeven goederengroep. De richtlijnen van de Europese werkgroep bieden namelijk ruimte voor landen om af te wijken van de Vilnius definitie, wanneer dat nodig is om hun sporteconomie goed in kaart te brengen.

Hoewel een internationale vergelijking dus lastig is, geeft een confrontatie wel degelijk indicaties van verschillen en overeenkomsten tussen de sporteconomieën. Zo valt direct op dat de relatieve omvang van de sporteconomie van land tot land sterk varieert.

De sportbijdrage aan het bbp varieert van 1 procent in Nederland tot bijna 5 procent in Oostenrijk in 2006. Ook in de samenstelling van de sporteconomie zijn duidelijke verschillen zichtbaar. Waar in Oostenrijk de helft van het sport-bbp wordt gegenereerd in

de horeca (wintersport), geldt dat meer dan de helft van het sport-bbp in het Verenigd Koninkrijk gegenereerd wordt in de bedrijfstak sport en recreatie, mede door omvangrijke inkomsten uit sportgerelateerde kansspelen. De Nederlandse sporteconomie leunt meer op de overheid dan andere landen. Hoewel de bestaande cijfers interessante inzichten bieden, is verdere afstemming nodig om tot een Europees geharmoniseerde satellietrekening sport te komen.

1.

Inleiding

Sport heeft vele facetten. Het biedt vermaak, bevordert de gezondheid en vergroot maatschappelijke betrokkenheid. Sport kan ook vanuit economisch perspectief bekeken worden. Je zou kunnen zeggen dat sport in beginsel niet veel hoeft te kosten. Een stel vrienden neemt een bal, zoekt een grasveld op en gaat een potje voetballen. Er komt echter snel meer bij kijken. Zo is een potje voetbal het leukst op een mooi aangelegd en goed onderhouden trapveld. En wat nu als die vriendengroep wat serieuzer wordt en de strijd met anderen wil aangaan? De vrienden gaan zich verenigen en sluiten zich aan bij een competitie, die ook weer georganiseerd moet worden. Er is een thuisbasis nodig voor trainingen en wedstrijden en een tenue om het team te onderscheiden van de tegenstanders. Op een gegeven moment komen er toeschouwers. Deze mensen moeten worden voorzien van een versnapering. Stel nu dat het team beter wordt en promoveert naar een hogere divisie. Dan zijn er misschien wel kranten die hierover gaan schrijven. En wat als de club nog beter wordt en het team belandt in de hoogste divisie. Dan zijn ineens ook radio- en televisiestations geïnteresseerd; de voetbalclub professionaliseert. Kortom: sport en economie zijn aan elkaar verbonden. Mensen en bedrijven besteden geld aan sport en het bekijken van sport. Bedrijven en organisaties produceren goederen en diensten om dit te faciliteren en dat levert geld op; de bedrijven 'voegen waarde toe'.

Alle stromen van goederen, diensten en geld die te maken hebben met bestedingen aan sport worden in dit rapport de sporteconomie genoemd. De sporteconomie wordt gepresenteerd als satellietrekening van de nationale rekeningen, een kwantitatieve weergave van de hele Nederlandse economie. In dit rapport beschrijven we onder andere de sportgerelateerde productie, toegevoegde waarde en bestedingen voor de jaren 2006, 2008 en 2010. Een belangrijke invalshoek van dit rapport is de ontwikkeling van de sporteconomie in de tijd. Het onderzoek is een vervolg op de publicatie van het CBS en de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (HAN) 'De bijdrage van sport aan de Nederlandse economie' uit 2012,¹⁾ waarin de Nederlandse sporteconomie in 2006 is beschreven. Deze publicatie ging vergezeld van een methodologisch handboek over de satellietrekening sport.²⁾ Dit methodologisch handboek is ook op dit rapport van toepassing.

1.1 Aanleiding

Er is al jaren, zowel nationaal als internationaal, behoefte aan betrouwbare informatie over de economische bijdrage van sport. In 2006 kwamen Europese bestuurders op het gebied van sport in Wenen samen om te praten over het belang van sport. In aanwezigheid van de Europese Commissie is toen besloten om een internationale werkgroep 'Sport and Economics' op te richten, met als doel de economische rol van sport in Europa zichtbaar te maken. Toen werd ook besloten dat er in alle lidstaten van de Europese Unie (EU) een uniforme statistische methode moest worden geïmplementeerd, waarmee de totale invloed van sport op de economie wordt beschreven.³⁾ In 2007 gaf de Europese Commissie hier vorm aan door een Witboek op te stellen met als actiepunten voor de Europese Commissie en de lidstaten een statistische methode te ontwikkelen voor het meten van de economische impact van sport.⁴⁾ Een belangrijke stap in de uitwerking hiervan is gezet

¹⁾ CBS en HAN (2012), De bijdrage van sport aan de Nederlandse economie.

²⁾ CBS en HAN (2012), Methodological Manual for a Sport Satellite Account.

³⁾ European Commission (2006), EU-Sport Directors Meeting, 29/30 March 2006 in the Vienna Hofburg.

⁴⁾ Commission of the European Communities, white paper on sport, Brussels, 11.7.2007, COM (2007) 391 final.

tijdens een bijeenkomst van de werkgroep in oktober 2007 in Vilnius, Litouwen. Tijdens deze bijeenkomst is een definitie afgesproken, waarin is afgebakend welke goederen en diensten tot sport gerekend moeten worden en welke richtlijnen in acht moeten worden genomen bij het opstellen van een satellietrekening sport.⁵⁾ Deze definitie vormt de basis van de methode die is gebruikt voor het samenstellen van de satellietrekening sport voor Nederland.

Ook in Nederland is er breed draagvlak ontstaan voor het ontwikkelen van betrouwbare cijfers over de economische impact van sport. In het Olympisch Plan, dat het NOC*NSF in 2006 presenteerde als aanloop naar een mogelijke kandidaatstelling voor de Olympische Spelen in 2028, werd ingezet op sport als instrument voor het creëren van economische en maatschappelijke waarde. De economische waarde van sport was één van de vier pijlers van dit plan.⁶⁾

Hoewel de kandidaatstelling van Nederland voor de Spelen van 2028 inmiddels van de baan is, is de behoefte aan economische cijfers over sport blijven bestaan. Een en ander heeft ervoor gezorgd dat het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) in 2010 aan het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft gevraagd om in samenwerking met de HAN een satellietrekening sport te ontwikkelen, waarin de Nederlandse sporteconomie becijferd wordt. Het CBS heeft op 12 september 2012, de Dag van het Sportonderzoek, de eerste resultaten over verslagjaar 2006 gepresenteerd. Om ontwikkelingen in de tijd te kunnen volgen en hiermee zicht te krijgen op veranderingen in het aandeel van sport in de Nederlandse economie, heeft het ministerie aan het CBS gevraagd om de satellietrekening sport te actualiseren met cijfers over de jaren 2008 en 2010. Hierbij zijn de cijfers over 2006 herzien in verband met de invoering van een nieuwe indeling van bedrijven naar economische activiteiten.

1.2 Satellietrekening sport

De nationale rekeningen beschrijven hoeveel er door een land wordt geproduceerd, besteed, geïmporteerd, geëxporteerd en hoeveel waarde er wordt toegevoegd. Daarnaast wordt in de nationale rekeningen becijferd hoeveel geld er verdiend wordt door bedrijfstakken, hoeveel de overheid binnen krijgt aan belasting en wat de omvang van de werkgelegenheid is.

Een belangrijke kracht van de nationale rekeningen is dat er een directe relatie bestaat tussen wat er door bedrijven wordt aangeboden aan goederen en diensten (productie) en wat er aan goederen en diensten wordt gebruikt door bedrijven (intermediair verbruik, investeringen, voorraadopbouw), huishoudens (consumptie) en overheid (overheidsuitgaven). Cijfers over import en export maken het economische plaatje sluitend.

Een andere kracht van de nationale rekeningen is de internationale vergelijkbaarheid. In alle lidstaten van de EU worden nationale rekeningen opgesteld door de nationale

⁵⁾ European Commission (2007), Meeting Report 4th meeting of the EU Working Group 'Sport & Economics'.

⁶⁾ Eekeren, F. van e.a. (2007) Uitwerking van de bouwsteen 'Maatschappelijke betekenis' in het kader van het Olympisch Plan 2028 en NOC*NSF (2009) Olympisch plan 2028: heel Nederland naar Olympisch Niveau: plan van aanpak op hoofdlijnen.

statistische bureaus. Op mondiaal niveau zijn er standaarden afgesproken die ervoor zorgen dat de nationale rekeningen tussen landen onderling vergelijkbaar zijn. Niet alleen zijn economische concepten als consumptie, productie en toegevoegde waarde internationaal vastgesteld, maar ook liggen dezelfde classificaties van de bedrijfstakken en productgroepen ten grondslag aan de nationale rekeningen. Op deze manier kan bijvoorbeeld de omvang van de Nederlandse industrie, zowel in absolute als in relatieve zin, worden vergeleken met bijvoorbeeld de Duitse tegenhanger.

De economische betekenis van sport is niet direct zichtbaar in de nationale rekeningen. Of een product of dienst sportgerelateerd is, hangt immers vaak af van de context waarbinnen het product of de dienst gebruikt wordt. Dit geldt bijvoorbeeld voor kleding: slechts een deel van alle kleding wordt gebruikt als sportkleding. Welk deel dit is, is niet direct zichtbaar in de nationale rekeningen. Ook vanuit de invalshoek van bedrijven is de sporteconomie niet direct af te bakenen door de productie van verschillende bedrijfstakken samen te nemen. Zo produceert de bedrijfstak 'textiel' producten die worden ingezet voor sportieve activiteiten, maar niet alle producten die in deze bedrijfstak worden geproduceerd, worden aangewend voor sportactiviteiten.

Om een beeld te krijgen van de bijdrage van sport aan de Nederlandse economie moet dieper ingezoomd worden op de nationale rekeningen. In de eerste plaats moet worden uitgezocht in welke groepen van goederen en diensten en in welke bedrijfstakken sport überhaupt een rol speelt. Waar dit het geval is, bijvoorbeeld bij de productgroep kleding, moet worden uitgezocht welk deel van economische betekenis is voor sport. De Vilnius definitie van sport is hierbij leidend (zie paragraaf 2.3 en Appendix I.2). Voor alle productgroepen die binnen de Vilnius definitie van sport vallen, moet worden uitgezocht welk deel van de consumptie, productie, import en export te maken heeft met sport. Doordat alle onderdelen van de sporteconomie zijn berekend binnen de kaders van de nationale rekeningen, kan het aandeel van de sporteconomie ten opzichte van de totale economie worden berekend. In dit opzicht is de sportrekening een verbijzondering van de nationale rekeningen.

De huidige satellietrekening sport geeft de eerste inzichten in ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de sporteconomie in Nederland. Een vergelijking met de randtotalen van de nationale rekeningen geeft daarnaast inzicht in de ontwikkeling van de omvang van de sporteconomie ten opzichte van de totale Nederlandse economie.

1.3 Inhoud rapport

In het volgende hoofdstuk worden de verschillende macro-economische indicatoren in het rapport toegelicht. Begrippen als finale bestedingen, intermediair verbruik en bbp worden daar uitgelegd. In hoofdstuk 3 wordt de kern van de sporteconomie beschreven: de bedrijfstak sport, recreatie en fitness. De hoofdstukken 4 tot en met 6 beschrijven respectievelijk productie en toegevoegde waarde, finale bestedingen en werkgelegenheid met betrekking tot sport. Hoofdstuk 7 gaat in op het internationale handelsverkeer van sportgoederen en -diensten. In hoofdstuk 8 wordt de satellietrekening sport in Europees perspectief geplaatst. Het rapport wordt afgesloten met conclusies en een aanzet tot discussie in hoofdstuk 9. Achter in dit rapport is achtergrondinformatie opgenomen in de vorm van een aantal appendices, waaronder een methodebeschrijving. Ten slotte volgen de tabellen.

2.

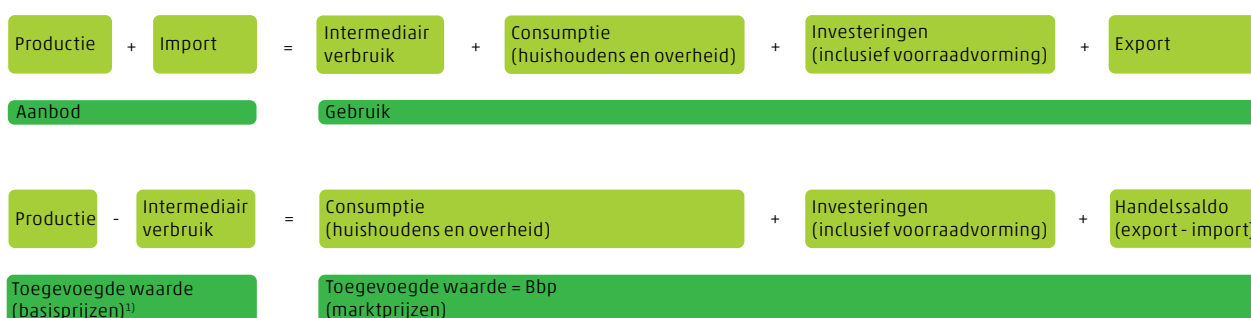
**De nationale- en
satellietrekeningen
in een notendop**

In dit rapport bespreken we enkele macro-economische kernbegrippen uit de nationale rekeningen, zoals het aantal werkzame personen, het aantal banen, het bruto binnenlands product (bbp), de toegevoegde waarde, het intermediair verbruik, de finale bestedingen en de productiewaarde.¹⁾ De laatste vijf begrippen vergen extra uitleg. In dit hoofdstuk leggen we eerst hun betekenis in de nationale rekeningen uit en daarna hoe ze stand komen in de satellietrekening sport.

2.1 Totaalbeeld van de economie: de nationale rekeningen

De nationale rekeningen beschrijven de transacties in de Nederlandse economie. Deze beschrijving is gebaseerd op de eis dat alle producten die worden verkocht ook moeten worden aangekocht. Verkopen kunnen bestaan uit producten die binnen de Nederlandse economie zijn geproduceerd of uit producten die zijn geïmporteerd uit het buitenland. Aankopen kunnen worden gedaan door Nederlandse bedrijven, consumenten of overheden of door buitenlandse bedrijven, consumenten of overheden. Deze transacties leveren samen de beschrijving op van de Nederlandse economie. Onderstaande figuur geeft de relaties weer tussen de macro-economische eenheden.

2.1.1 De cyclus van de economie in macro-economische termen

¹⁾ Toegevoegde waarde in basisprijzen is doorgaans lager dan toegevoegde waarde in marktprijzen. Het saldo van productgebonden belastingen en subsidies moet bij de toegevoegde waarde in basisprijzen worden opgeteld om tot de toegevoegde waarde in marktprijzen te komen.

Binnen de nationale economie wordt de productiewaarde gevormd door de optelling van de productie van alle bedrijven in Nederland die economisch actief zijn. De toegevoegde waarde is dat deel van de productiewaarde dat een bedrijf of economisch actieve eenheid zelf toevoegt aan een product, dus exclusief de inkoop van producten van derden (bruto toegevoegde waarde = productie – intermediair verbruik). Het productieproces van bijvoorbeeld brood kan worden opgedeeld in een aantal stappen. De boer die graan verbouwt, verkoopt dit aan de molenaar die er meel van maakt. De bakker gebruikt dit

¹⁾ Voor een meer volledige toelichting op de nationale rekeningen, zie Nationale rekeningen 2011, Hoofdstuk 10. <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/ECDB8730-98D0-4F5C-A51F-C1F1C035C2C8/0/2012p2pub.pdf>.

meel samen met andere producten van andere bedrijven om er brood van te maken. Iedere producent, de boer, de molenaar, de bakker, de gistproducent et cetera, voert werkzaamheden uit, die waarde toevoegen aan het productieproces van het brood. In de nationale rekeningen is de toegevoegde waarde de optelling van de toegevoegde waarde van de afzonderlijke producenten in Nederland. Het bbp verschilt maar beperkt van het begrip toegevoegde waarde. De toegevoegde waarde gecorrigeerd voor subsidies, heffingen, belastingen en accijnzen is het bbp.

Onder de bestedingen vallen de consumptieve bestedingen, het intermediair verbruik, de investeringen, de uitvoer en de veranderingen in voorraden. In het economisch proces hebben bestedingen van de verschillende groepen (bedrijven, consumenten, overheid) een eigen betekenis en plek in de nationale rekeningen. De aankopen van bedrijven vormen een onderdeel van het productieproces en zijn noodzakelijk om een product te kunnen produceren. Deze bedragen worden in de nationale rekeningen aangeduid als intermediair verbruik, ofwel bestedingen aan producten die tijdens het productieproces worden verbruikt. De bestedingen van consumenten samen met de bestedingen van de overheid zijn onderdeel van de finale bestedingen. In de nationale rekeningen bestaat de consumptie van de overheid uit haar eigen productie verminderd met de verkopen aan derden. De productie van de overheid wordt zelden direct aan een individu geleverd. Een uitzondering is bijvoorbeeld de uitgifte van paspoorten. Veel vaker komt de productie van de overheid ten goede van (groepen in) de samenleving als geheel. Dit deel van de productie van de overheid wordt in de nationale rekeningen gezien als productie die de overheid zelf weer consumeert. Er wordt in dit verband ook wel gesproken van 'collectieve consumptie'. Voorbeelden van collectieve consumptie zijn de bestedingen aan politiediensten of gesubsidieerd onderwijs.

Een van de belangrijkste aspecten binnen de nationale rekeningen is consistentie. Het is belangrijk dat de cijfers binnen de nationale rekeningen volgtijdelijk vergelijkbaar zijn. Dus iedere bbp raming moet dezelfde methodiek kennen als de vorige om economische veranderingen vast te kunnen stellen. Op deze manier kunnen periodes van recessie en hoogconjunctuur worden geanalyseerd. De statistiek speelt een centrale rol bij het vaststellen en beoordelen van het economische en monetaire beleid in Nederland en is de basis voor de economische voorspellingen en analyses van het Centraal Planbureau.

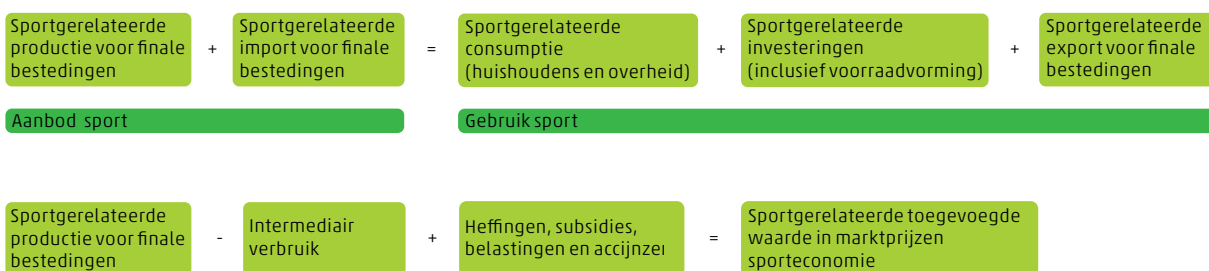
2.2 Vertaling naar een satelliet-rekening sport

Een satellietrekening is zoals gezegd een verbijzondering van de nationale rekeningen, waarbij wordt ingezoomd op een bepaald thema of onderdeel binnen de economie. Op dit moment publiceert het CBS op reguliere basis vijf satellietrekeningen, te weten: de Milieurekeningen (NAMEA), de Social Accounting Matrix (SAM), de groeirekeningen, de regionale rekeningen en de Satellietrekeningen toerisme (SRT). Zij beschrijven ieder afzonderlijk een specifiek aspect van de economie. De satellietrekening sport is de zesde satelliet en beschrijft de macro-economische bijdrage van sport aan de nationale economie.

Binnen de satellietrekening sport worden de macro-economische indicatoren uit de nationale rekeningen verbijzonderd voor de sporteconomie. Er wordt bepaald welk deel van bijvoorbeeld het bbp, de werkzame personen, de productie of de finale bestedingen sportgerelateerd zijn. Let op: alleen sportgerelateerde productie die bestemd is voor finale besteding wordt meegerekend. Sportgerelateerde productie die als input dient voor een andere sportproducent (oftewel intermediair verbruik) telt niet mee. Op deze manier kan de sporteconomie worden vergeleken met andere bedrijfstakken en sectoren, zoals landbouw of toerisme. De sportgerelateerde finale bestedingen zijn de som van de sportgerelateerde bestedingen door huishoudens en de overheid en de export, investeringen en voorraadvorming.

Met behulp van de Vilnius definitie van sport kan worden bepaald welke bestedingen sportgerelateerd zijn en welke niet. De context waarbinnen en het motief waarmee de aanschaf van het product gedaan wordt, zijn daarbij doorslaggevend. Voor de aanbodkant geldt dat de productie sportgerelateerd is wanneer het gaat om een sportgerelateerde finale besteding door de afnemer. Sportgerelateerde bestedingen en sportgerelateerde aanbod zijn aan elkaar gelijk (zie het bovenste deel van figuur 2.2.1).

2.2.1 De cyclus van de sporteconomie in macro-economische termen

In de satellietrekening sport wordt alleen de toegevoegde waarde meegerekend die betrekking heeft op de sportgerelateerde productie. Denk aan de toegevoegde waarde die de sportschool genereert met het leveren van diensten aan de sporter en daarvoor abonnementsgelden in rekening brengt, of in het geval van sportschoenen, de toegevoegde waarde die de schoenenfabrikant genereert met de verkoop van sportschoenen, inclusief handels- en vervoersmarges. Zodoende gaat het bij het begrip toegevoegde waarde in de satellietrekening sport alleen om de *directe* toegevoegde waarde. De toegevoegde waarde van een producent die producten (bijvoorbeeld rubber) levert aan de schoenenfabrikant wordt bijvoorbeeld niet meegenomen.

2.3 Vilnius definitie van sport

De Europese werkgroep voor sport en economie heeft in 2007 een definitie opgesteld die beter bekend staat als de Vilnius definitie van sport. Binnen deze definitie wordt een drietal afbakeningen gegeven van de sporteconomie. De statistische definitie van de

sport bevat de bedrijfsactiviteiten van sportclubs, sportinstructeurs, sportcomplexen en overkoepelende sportorganisaties.²⁾ De meer omvangrijke smalle definitie van de sport wordt ingegeven door het idee dat sport ook nog alle diensten en goederen uit andere bedrijfstakken waardoor sport mogelijk wordt gemaakt bevat. De sport bevat volgens deze afbakening bijvoorbeeld ook sportkleding en sportartikelen. In de meest brede afbakening van de Vilnius definitie bevat de sport bovendien datgene wat voortvloeit uit het bestaan van sport in de samenleving. Denk hierbij aan sportbijlagen in kranten, sportuitzendingen op televisie, zorg gerelateerd aan sportblessures, of horeca-uitgaven van bezoekers rondom sportevenementen. Deze brede definitie van de sport vormt het uitgangspunt voor de satellietrekening sport en noemen we in dit rapport de sporteconomie. De cijfers over gehele sporteconomie worden vanaf hoofdstuk 4 besproken.

De Vilnius definitie geeft geen harde definities van het begrip sport. Er is ruimte voor landen om een eigen invulling te geven aan wat wel en niet tot de sport behoort. In Nederland is kort samengevat de volgende vuistregel aangehouden: om te kunnen spreken van een sportieve activiteit moet van de volgende drie criteria, 1. fysieke inspanning 2. competitie en 3. spel, aan minstens twee worden voldaan.³⁾

Vilnius en daarbuiten

In de Vilnius definitie van sport is vastgelegd welke goederen en diensten een sportgerelateerde economische waarde kunnen vertegenwoordigen. Of ze dat daadwerkelijk doen, hangt af van het motief waarmee en de context waarin een goed of dienst gebruikt wordt. Een vereiste binnen de Vilnius definitie is bovendien dat het gaat om finale bestedingen: zo worden bijvoorbeeld racefietsonderdelen die direct verkocht worden aan de consument als sportgerelateerd aangemerkt, maar racefietsonderdelen die verkocht worden aan een rijwiel fabrikant die er vervolgens racefietsen van maakt niet. De waarde van de door de rijwielproducent ingekochte racefietsonderdelen komt echter wel in de sportsatelliet terecht. Deze is namelijk verdisconteerd in de prijs van de uiteindelijke racefiets. Er zijn echter ook voorbeelden te bedenken van op het eerste gezicht een sportgerelateerde activiteit die mogelijk toch niet in sportsatelliet terecht komt. Neem bijvoorbeeld fitnessdiensten: bestedingen van particulieren aan fitness worden sowieso aangemerkt als sportgerelateerd en opgenomen in de sportsatelliet. Maar als het gaat om fitnessdiensten die worden ingekocht door een bedrijf, is het afhankelijk van het eindproduct van het betreffende bedrijf of de waarde van de dienst wel of niet in de sportsatelliet terecht komt. De economische waarde van de fitnessdienst zal wederom verdisconteerd zijn in de prijs van het product dat het bedrijf levert, maar het product wordt alleen opgenomen in de satellietrekening sport als deze ook voorkomt in de Vilnius definitie. Productie van goederen en diensten die op het eerste gezicht sportgerelateerd lijken, zijn dat dus niet zondermeer altijd. Een andere categorie van bestedingen aan goederen en diensten die sportgerelateerd lijken, is dat niet omdat deze goederen en diensten überhaupt niet opgenomen zijn in de Vilnius definitie – veelal omdat ze alleen als intermediaire verbruik voorkomen. Het gaat om de Nederlandse bedrijven die actief zijn als toeleverancier van goederen en

²⁾ Meer precies gaat het in de internationale classificatie om NACE 92.6 (Nomenclature statistique des Activités économiques dans la Communauté Européenne).

³⁾ Voor een uitgebreide toelichting, zie Appendix I.2.

diensten aan bijvoorbeeld fitnesscentra, sportorganisaties, gemeenten en andere exploitanten van sportaccommodaties die het eindproduct 'sportdiensten' leveren aan consumenten (zowel in binnen- als buitenland) en de Nederlandse overheid. Neem bijvoorbeeld de betrokkenheid van Nederlandse bedrijven bij de Olympische Spelen van 2012 in Londen.¹⁾ Zo was Arcadis adviseur bij de bouw van het Olympisch Stadion, verzorgde Philips de verlichting van het Olympisch dorp, deed Royal Haskoning een design en impact studie voor de Portland National Sailing Academy, leverde Gerflor de sportvloeren voor het volleybal en handbal en Van den Berk Boomkwekerij de bomen voor in het Olympisch dorp. Deze opsomming is nog verre van volledig. De betrokkenheid van Nederlandse bedrijven was al met al zeer divers en omvangrijk, maar de goederen en diensten die ze er leverden, behoren tot het intermediair verbruik en zijn daarom niet zichtbaar in de satellietrekening sport.

¹⁾ Zie pamflet van de Rijksoverheid 'Holland Moves! (Londen 2012).

3.

**De kern van de
sporteconomie:
sport, recreatie
en fitness**

De kern van de sporteconomie wordt gevormd door de bedrijfstak 'sport, recreatie en fitness' (hierna bedrijfstak sport genoemd). Binnen deze bedrijfstak vallen alle sportverenigingen voor binnen- en buitensport, sportaccommodaties, fitnesscentra, overkoepelende sportorganisaties en de exploitatie van jachthavens.¹⁾ De toegevoegde waarde in deze bedrijfstak maakt met 1,1 miljard euro slechts 0,2 procent uit van de Nederlandse economie, maar behelst wel een vijfde van de sporteconomie.

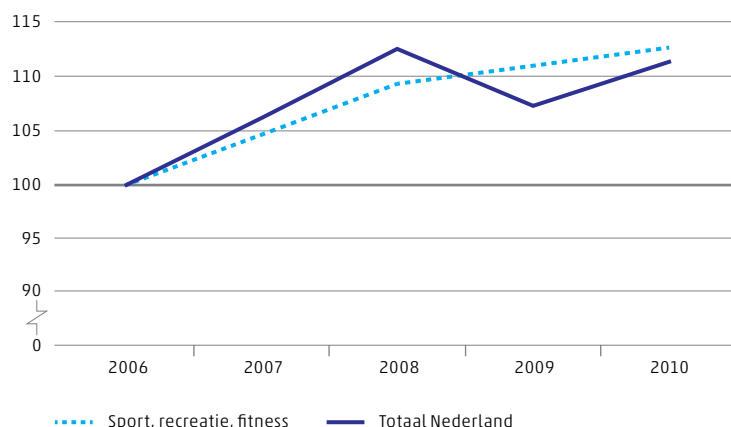
3.1 Productie bedrijfstak sport

Sportgerelateerde productie blijft groeien

In 2010 bedraagt de sportgerelateerde productie binnen de bedrijfstak sport 2,8 miljard euro. Het overgrote deel hiervan bestaat uit sport- en fitnessdiensten (2,4 miljard euro). Dit bedrag is opgebouwd uit bestedingen van consumenten aan contributies voor verenigingen, lesgelden, entreegelden, deelname aan evenementen en bestedingen van de overheid. Bestedingen van de overheid zijn voornamelijk afkomstig van gemeenten. Een ander belangrijk deel van de sportgerelateerde productie bestaat uit kantineverkoop en cateringdiensten. In 2010 vertegenwoordigen deze een waarde van 440 miljoen euro.

De sportgerelateerde productie binnen de bedrijfstak sport groeide in de periode 2006–2010 sneller dan de productie binnen de totale Nederlandse economie. In 2006 bedroeg de sportgerelateerde productie 2,5 miljard euro, tegenover 2,8 miljard euro in 2010. Dit betekent een (waarde)groei van 12,6 procent. Hiertegenover staat een (waarde)groei van 11,3 procent van de totale Nederlandse productie (zie figuur 3.1.1).

3.1.1 Waardeontwikkeling sportgerelateerde productie van de bedrijfstak sport vergeleken met die van de Nederlandse economie als geheel; index 2006-2010 (2006=100)¹⁾

¹⁾ Er zijn geen cijfers over de sportgerelateerde productie van 2007 en 2009. De hier weergegeven waardeontwikkeling van de sportgerelateerde productie is gebaseerd op cijfers voor 2006, 2008 en 2010 en is derhalve gestippeld weergegeven.

¹⁾ Dit komt overeen met SBI (standaardbedrijfsindeling) 93.1 plus SBI 93.291. Merk op dat na de overgang van SBI'93 naar SBI'08 de sportinstructeurs en zeil- en surfscholen tot de SBI 85.5 (overig) onderwijs behoren.

In bovenstaande figuur is te zien dat in eerste instantie de totale productie in Nederland iets sterker toeneemt dan de sportgerelateerde productie in de bedrijfstak sport. Vanaf 2008 zwakt de (waarde)groei van de sportproductie binnen de bedrijfstak sport af, maar minder sterk dan in de gehele economie.

De (waarde)groei binnen de bedrijfstak sport wordt niet zozeer verklaard doordat er grotere volumes aan sport-, fitness- en cateringdiensten geleverd worden, als wel door prijsveranderingen. De sportdeelname van de bevolking van 6 tot en met 79 jaar bleef in de periode 2006–2010 vrij stabiel rond de 65 procent. Ook het aandeel van de bevolking dat lid is van een sportvereniging bleef in deze periode stabiel rond de 29 procent.²⁾ Dit betekent dat de (waarde)groei van de productie eerder gezocht moet worden in prijsveranderingen dan in volumeveranderingen. De consumentenprijsindex lijkt dit beeld te bevestigen.³⁾ Contributies voor sport- en ontspanningsverenigingen, de prijzen voor sportlessen, entreprijzen voor stadions en andere diensten met betrekkingen tot recreatie en sport stegen sneller dan de gemiddelde prijs voor consumentengoederen en -diensten (zie staat 3.1.2).

3.1.2 Consumentenprijsindex voor het totaal aan bestedingen en enkele sportdiensten, 2006–2010

	2006	2007	2008	2009	2010
	(2006=100)				
Consumentenprijsindex					
Totaal bestedingen	100,0	101,6	104,1	105,4	106,7
Contributie sportverenigingen	100,0	103,3	107,8	110,7	113,4
Contributie ontspanningsverenigingen	100,0	98,8	100,5	105,0	108,4
Muziek-, dans- en sportlessen	100,0	104,3	108,9	114,7	117,5
Entree stadions	100,0	102,6	102,4	104,8	109,7
Overige diensten m.b.t. recreatie en sport	100,0	102,3	105,1	107,7	109,9

Bron: CBS, StatLine.

3.2 Toegevoegde waarde bedrijfstak sport

Binnen de sporteconomie is de bedrijfstak sport na het onderwijs de meest omvangrijke als het gaat om de (bruto) toegevoegde waarde. Zo'n 20 procent van de toegevoegde waarde van de gehele sporteconomie wordt gegenereerd binnen de bedrijfstak sport. In 2010 komt dit neer op een bedrag van 1,1 miljard euro. De toegevoegde waarde bestaat voornamelijk uit lonen en sociale premies ten behoeve van werknemers. Daarnaast is deze opgebouwd uit niet-productgebonden belastingen en subsidies en het (bruto) exploitatieoverschot.⁴⁾

²⁾ Zie Collard, D., Hoekman, R. (2012), Sportdeelname in Nederland: 2006–2011. Mulier Instituut en Hover, P., Hakkers, S., Elling-Machartzki, A. (2012), Fitness in Cijfers. Mulier Instituut.

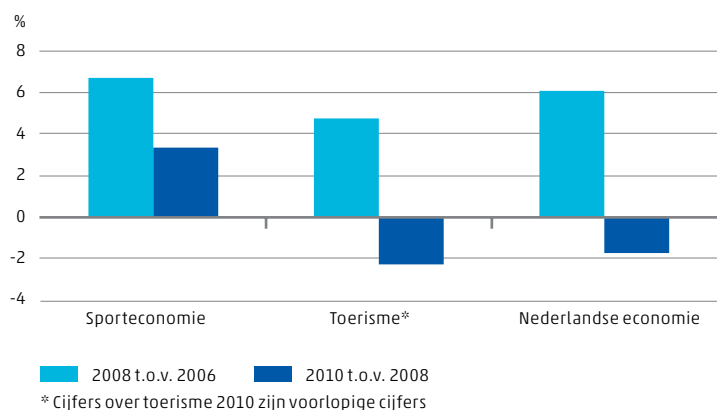
³⁾ We maken hier de aanname dat de prijsontwikkeling van de productie verband houdt met de prijsontwikkeling van de consumptie.

⁴⁾ Exploitatieoverschot kan gezien worden als een beloning voor de inzet van arbeid (zelfstandigen) of van kapitaal (vennootschappen). Werknemers ontvangen loon.

Net als de productie is de toegevoegde waarde binnen de bedrijfstak sport tussen 2006 en 2010 gemiddeld sneller (in waarde) gegroeid dan de toegevoegde waarde van de hele economie. Hoewel in de periode 2006–2008 de (waarde)groei nog achterbleef ten opzichte van die van de hele economie, bleef de sportgerelateerde toegevoegde waarde tussen 2008 en 2010 doorgroeien, weliswaar enigszins afgezwakt. Volumecijfers uit de nationale rekeningen laten zien dat de economische groei in 2008 flink afneemt en dat de Nederlandse economie in 2009 een stevige krimp vertoont.⁵⁾ In 2010 is er weer sprake van economische groei, maar daarmee is de krimp van 2009 nog niet geheel goedge maakt.

In tegenstelling tot de bedrijfstakken bouw, vervoer, horeca en toerisme, waar sprake was van een (waarde)krimp tussen 2008 en 2010, blijft de bedrijfstak sport beter overeind in deze periode. Overigens geldt dit niet alleen voor de bedrijfstak sport, maar ook voor de sporteconomie als geheel (zie figuur 3.2.1) – zoals deze in de volgende hoofdstukken beschreven zal worden. Met name een vergelijking tussen de satellietrekening sport en de satellietrekening toerisme⁶⁾ is hier interessant: mensen leken er eerder voor te kiezen om minder uit te geven aan vakanties en recreatieve dagtochten, dan dat ze geneigd waren minder uit te geven aan sport- en fitnessactiviteiten, of – zoals in de volgende hoofdstukken duidelijk zal worden – aan sport in de meer brede zin.

3.2.1 Waardeontwikkeling van de toegevoegde waarde voor sport, toerisme en heel Nederland, 2006-2010

⁵⁾ Bron: CBS, StatLine: Volumemutaties bbp.

⁶⁾ Nationale Rekeningen 2011, p166. De cijfers over toerisme zijn gebaseerd op voorlopige cijfers over 2010.

Reclame, sponsoring, licenties en royalties zijn belangrijk voor de sport, maar 'tellen niet mee'

De inkomsten van de organisaties die het mogelijk maken om te sporten – sportverenigingen, fitnesscentra, sportaccommodaties en dergelijke – zijn zeer divers. Ze verkrijgen hun inkomsten uit de contributies en de les-, entree- en abonnementsgelden die mensen betalen om zelf te sporten, uit de entreegelden die toeschouwers van sportwedstrijden of -evenementen betalen en de uitgaven van sporters en toeschouwers in sportkantine en andersoortige horecavoorzieningen. Tevens wordt vaak overheidssubsidie ontvangen en is er soms sprake van verkoop van sportartikelen. Maar ook spelen sponsor- en reclamegelden een steeds prominenter rol, terwijl voor de profsport inkomsten via de verkoop van uitzendrechten aan mediabedrijven onontbeerlijk zijn geworden.

De bedrijfstak sport produceert ook 'reclamediensten'. Voor deze inkomsten uit sponsorgelden en reclame-inkomsten liggen de zaken anders. Reclamediensten zijn namelijk een typisch geval van producten die uitsluitend intermediair worden verbruikt. Ze zijn daarom niet opgenomen in de Vilnius definitie van sport. Hoewel sponsor- en reclamegelden niet meer weg te denken zijn als inkomstenbron voor de sport – jaarlijks circa 500 miljoen euro – worden ze niet zichtbaar in de satellietrekening sport. Dat betekent ook dat de toegevoegde waarde die aan de productie van 'reclamediensten' binnen de sport is gekoppeld, niet wordt meegeteld. Hetzelfde geldt voor inkomsten uit licenties en royalty's. Inkomsten van (prof)sportorganisaties via de verkoop van uitzendrechten aan mediabedrijven worden gezien als productie van licenties en royalty's. Zoals eerder besproken in hoofdstuk 2, wordt in overeenstemming met de Vilnius definitie van sport binnen deze satellietrekening alleen de toegevoegde waarde meegeteld die direct gekoppeld is aan de finale consumptie van een eindproduct. Op deze manier wordt dubbeltelling voorkomen en is de sporteconomie te vergelijken met andere bedrijfstakken zoals horeca en toerisme.

4.

De sportgerelateerde

productie en

toegevoegde waarde

In het vorige hoofdstuk hebben we over de kern van de sporteconomie gesproken. De sporteconomie is echter breder dan enkel de bedrijfstak sport. De aanbodkant ervan bestaat uit de sportgerelateerde productie en de sportgerelateerde import. In dit hoofdstuk laten we zien in welke bedrijfstakken van de Nederlandse economie sport een rol speelt en wat deze sportgerelateerde productie dan precies inhoudt. Verder beschrijven we hoeveel toegevoegde waarde hiermee gemoeid is, wat het aandeel is van de verschillende bedrijfstakken binnen de sporteconomie en hoe groot de rol is van de overheid. De import wordt in hoofdstuk 7 besproken.

4.1 Sportgerelateerde productie per bedrijfstak

De totale productie binnen de sporteconomie bedraagt 10,5 miljard euro in 2010. Zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien, is de productie vanuit de bedrijfstak sport ruim 2,8 miljard euro. De overige sportproductie wordt vanuit andere bedrijfstakken gegenereerd. Naast de productie van een zeilboot of de bouw van een sportaccommodatie, behoren ook de gymles op een basisschool en een uitzending van het sportjournaal tot de sporteconomie.

De totale productie binnen de sporteconomie bedraagt

€ 10,5 miljard

in 2010

Bijna 1 procent van de Nederlandse productie is gerelateerd aan sport

De sportgerelateerde productie van goederen en diensten bedraagt 0,9 procent van de totale productie aan goederen en diensten in Nederland in 2010. Dit aandeel blijft constant in de periode 2006–2010.

De bedrijfstak waarbinnen de meeste sportgerelateerde productie wordt gegenereerd, is de bedrijfstak sport. Van de totale sportgerelateerde productie wordt 27 procent gegenereerd binnen deze bedrijfstak. In het vorige hoofdstuk is besproken welke activiteiten tot deze bedrijfstak worden gerekend. Het gaat met name om sportverenigingen, fitnesscentra, zwem- en sportaccommodaties en sportevenementen. De totale sportgerelateerde productie binnen deze bedrijfstak is 2,8 miljard euro in 2010.

4.1.1 Totale en sportgerelateerde productie naar bedrijfstak, 2006-2010

Bedrijfstak	Totaal Nederland			Sportgerelateerde productie ¹⁾		
	2006	2008	2010	2006	2008	2010
	x mln euro					
3 Industrie	247 579	283 031	269 956	470	570	540
6 Bouwnijverheid	73 719	86 687	75 591	250	240	250
7 Handel	109 405	120 988	118 264	1 210	1 390	1 300
8 Vervoer en opslag	49 684	55 358	51 975	70	80	80
9 Horeca	17 465	18 573	17 638	770	750	640
10 Informatie en communicatie	49 741	53 919	51 468	420	400	410
14 Verhuur en overige zakelijke diensten	40 709	49 007	46 122	320	300	300
15 Openbaar bestuur en overheidsdiensten	59 049	65 677	70 594	1 170	1 250	1 370
16 Onderwijs	28 736	32 297	34 769	1 600	1 770	1 900
17 ²⁾ Gezondheids- en welzijnszorg (incl. veterinaire diensten)	56 336	63 853	70 874	440	470	490
18-19 Sport, recreatie, fitness	19 647	21 417	21 946	2 500	2 730	2 810
Overig/niet toegewezen	269 713	298 636	308 040	310	330	380
Totaal productie	1 021 783	1 149 443	1 137 237	9 520	10 290	10 480

¹⁾ Alle waarden zijn afgerond op tien miljoen euro's.

²⁾ De indeling van de regel wijkt af van de betreffende regel in de nationale rekeningen. De aangepaste indeling sluit beter aan op de sporteconomie.

Bijna twee miljard euro van de sportgerelateerde productie wordt tot stand gebracht binnen het onderwijs. Dit staat grofweg gelijk aan een vijfde van de totale sportgerelateerde productie. Het gaat hierbij voornamelijk om de uren lichamelijke opvoeding op scholen. Naast de uren bewegingsonderwijs, behoren ook de sportopleidingen zoals bewegingswetenschappen of de opleiding tot sportfysiotherapeut tot de sportproductie binnen het (gesubsidieerde) onderwijs. Binnen het particuliere onderwijs genereren bijvoorbeeld sportinstructeurs, zeil- en surfscholen de sportgerelateerde productie.

Het openbaar bestuur en overheidsdiensten hebben een sportgerelateerde productie van bijna 1,4 miljard euro in 2010. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om de exploitatie van gemeentelijke zwem- en sportaccommodaties of het onderhouden van sportaccommodaties of sportvelden in de wijk. Dit zijn typische voorbeelden van diensten die de gemeentelijke overheid 'produceert'. Daarnaast is ook de sportgerelateerde politie-inzet meegerekend. De overheid is verantwoordelijk voor 13 procent van de totale sportgerelateerde productie in 2010. Wanneer we kijken naar de totale overheidsuitgaven, is het aandeel van de uitgaven aan sport(bevordering) kleiner dan 1 procent. De meeste overheidsuitgaven gaan naar de volksgezondheid, sociale bescherming en onderwijs.¹⁾

Twee andere belangrijke producenten zijn de groot- en detailhandel. De bedrijfstak handel produceert voor 1,3 miljard euro aan sportgerelateerde goederen en diensten in 2010. Dit is ruim 1 procent van de totale productie binnen deze bedrijfstak. De sportgerelateerde productie van de handel bestaat vooral uit handelsmarges.²⁾ Hierbij gaat het met name om marges op sportkleding, sportschoenen, sportfietsen en andere sportartikelen. Het aandeel van deze bedrijfstak in de productie van de sporteconomie is ruim 13 procent. Sommige groot- en detailhandelaren produceren zelf ook (sport)goederen. Dit moet gezien

¹⁾ Bron: CBS, StatLine: Overheid; uitgaven naar functie en uitgaven cultuur, sport en recreatie.

²⁾ Merk op dat de marge die winkels weten te maken op hun producten niet gelijk is aan de toegevoegde waarde. Hier gaat eerst nog het intermediair verbruik zoals de huur van het winkelpand, de boekhouders-, reclame- en energiekosten vanaf.

worden als een nevenactiviteit van deze bedrijfstak, de bedrijfstak handel is namelijk een dienstensector. Een andere bedrijfstak binnen de dienstensector met een aanzienlijke sportgerelateerde productie is de horeca. Het betreft hier de verstrekkingen van maaltijden, drankjes en overnachtingen gedurende een sportief uitje of een sportevenement. Bedrijven in de horeca genereren in 2010 een sportgerelateerde productie van ruim 600 miljoen euro. Dit is ruim 6 procent van de totale productie binnen de sporteconomie.

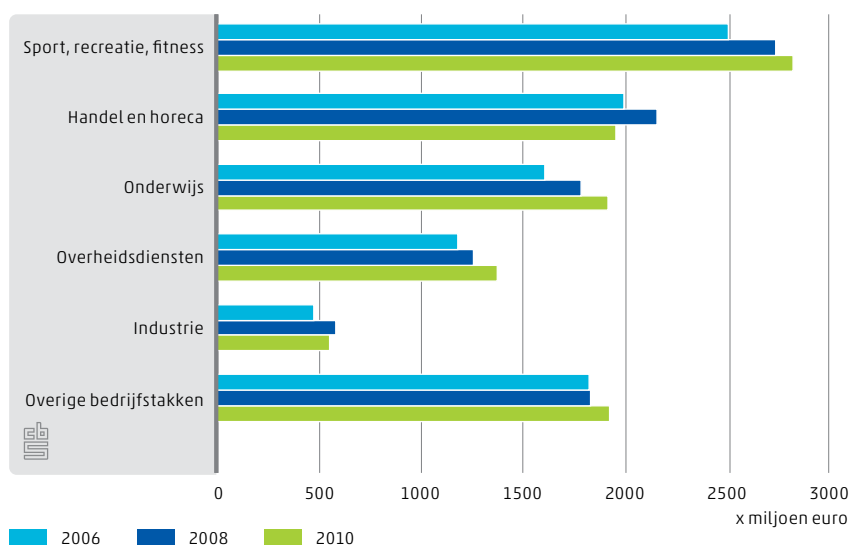
Een relatief kleine bijdrage wordt geleverd door de Nederlandse industrie. Met een sportgerelateerde productie van 540 miljoen euro in 2010 is de industrie goed voor ongeveer 5 procent van de totale sportgerelateerde productie. In Nederland zelf wordt slechts een klein deel van de sportfietsen, sportkleding en dergelijke geproduceerd die er worden geconsumeerd. Andere sportgerelateerde producten uit de industriële branches, zoals skischoenen, paardrijzadels en het merendeel van de kleding en fietsen, worden vooral ingevoerd vanuit het buitenland (zie hoofdstuk 7).

Er zijn nog enkele bedrijfstakken die we niet besproken hebben. Voor de volledigheid volgt hier een korte beschrijving van sportgerelateerde productie in deze bedrijfstakken. Binnen de zorg gaat het voornamelijk om het voorkomen en genezen van sportblessures. In de bouwsector gaat het onder andere om de bouw van sportaccommodaties en bij vervoer valt te denken aan een supporter die de trein naar een voetbalwedstrijd neemt. Binnen de bedrijfstak zakelijke dienstverlening tellen we bijvoorbeeld de wintersportreisverzekering mee. De sportuitzendingen op TV vallen onder informatie en communicatie. In staat 4.1.1 is ook te zien dat in grofweg een kwart van de totale Nederlandse productie de rol van sport verwaarloosbaar is. Al deze bedrijfstakken zijn samengenomen onder het kopje 'overig/niet toegewezen'.

4.2 Ontwikkeling sportgerelateerde productie

Hoewel het aandeel van de sportgerelateerde productie ten opzichte van de totale productie binnen de Nederlandse economie constant is in de periode 2006–2010, zijn er gedurende deze periode wel verschuivingen waarneembaar tussen de bedrijfstakken onderling. Figuur 4.2.1 toont de sportgerelateerde productie binnen verschillende bedrijfstakken voor de jaren 2006, 2008 en 2010.

4.2.1 Sportgerelateerde productie binnen verschillende bedrijfstakken, 2006-2010

Sportproductie stijgt binnen bedrijfstak sport en daalt binnen handel en horeca

Met name in de periode 2008-2010 is er een duidelijke daling van de sportgerelateerde productie binnen de handel en horeca. De productie binnen de bedrijfstak sport neemt in de periode 2006-2008 behoorlijk toe, daarna vlakt deze groei af. Een mogelijke verklaring voor beide ontwikkelingen – vanuit de bestedingenkant geredeneerd – is dat de consument eerder bezuinigt op de nevenactiviteiten van de sport dan op de sportbeoefening zelf: het lidmaatschap van de sportvereniging blijft behouden, maar er wordt bezuinigd op het drankje bij een sportevenement of op het nieuwe tennisracket.

Sportproductie stijgt ook bij overheid en onderwijs

Verder zien we een toename in de sportgerelateerde productie bij de overheidsdiensten en het onderwijs. De netto sportuitgaven van de overheid nemen ieder jaar toe. Deze uitgaven vertonen echter een grillig verloop; er was een plotselinge stijging in 2006 en ook in 2008 en 2009 was er een stijging van de uitgaven.³⁾ Het grillige verloop kan verklaard worden door de start van diverse overheidsprogramma's ter stimulering van de sportbeoefening zoals het project 'Meedoen alle jeugd door sport'. De sportuitgaven van de overheid zijn echter niet meer toegenomen dan andere overheidsuitgaven.

De toename van het sportgerelateerde onderwijs lijkt voornamelijk een toename van de kosten te zijn. Deze kosten zijn niet specifiek voor het sportonderwijs. Uit de analyse besproken in het 'Jaarboek onderwijs in cijfers 2010'⁴⁾ blijkt dat de stijging van de uitgaven van de overheid aan onderwijs in het algemeen is toe te kennen aan de volgende factoren: verkleining van de klassen (bij het primair onderwijs), hogere personeels- en huisvestingslasten (bij het secundair onderwijs), gegroeide instroom (bij het tertiair

³⁾ Bron: CBS, StatLine: Overheid; uitgaven aan sport.

⁴⁾ Bron: CBS, Jaarboek onderwijs in cijfers 2010.

onderwijs). Aan deze analyse kunnen we toevoegen dat binnen het tertiair onderwijs de inschrijvingen naar de studierichting sport een stijging laten zien in de periode 2006-2010.⁵⁾

De economische betekenis van de overheid voor de sport is groter dan (b)lijkt

De overheid is een grote speler in de Nederlandse sporteconomie. Volgens de satellietrekening sport komt via de bedrijfstakken onderwijs en overheidsdiensten in 2010 ruim 3 miljard euro van de totale sportgerelateerde productie zichtbaar voor rekening van de overheid. De overheid genereert daarmee 2,2 miljard euro aan toegevoegde waarde. Dat is ruim 40 procent van de totale sportgerelateerde toegevoegde waarde die in de Nederlandse economie wordt gecreëerd. De productie, consumptie en toegevoegde waarde van de overheid zijn geconcentreerd in het sportonderwijs die zij financiert en de sportaccommodaties die zij exploiteert.

Een belangrijk deel van de economische betrokkenheid bij de sport verloopt via het ministerie van OCW. Het gaat dan hoofdzakelijk om de financiering van personeel en middelen ten behoeve van gymnastiek- en sportlessen aan leerlingen van scholen voor het basis- en middelbaar onderwijs. Daarnaast financiert het ministerie van OCW sportopleidingen aan instellingen voor hoger beroepsonderwijs en universiteiten. Bovendien is ze, naast het ministerie van VWS, medefinancier van de 'Impuls brede scholen, sport en cultuur'. Dit is een regeling die er onder meer voor zorgt dat op en in de nabijheid van scholen een dagelijks sport- en cultuuraanbod wordt gerealiseerd door de aanstelling van combinatiefunctionarissen sport en cultuur. Sinds 2012 gaat deze regeling verder in het programma 'Sport en bewegen in de buurt'.

Naast het onderwijs is de economische betrokkenheid van de overheid bij de sport vooral zichtbaar bij de sportaccommodaties – zwembaden, sporthallen, sportvelden en dergelijke – die de gemeenten exploiteren. In tegenstelling tot het onderwijsbeleid, is het beleid voor sportaccommodaties een gemeentelijke verantwoordelijkheid.

De mensen en middelen die gemeenten ter beschikking stellen voor hun zwembaden, sporthallen en -velden worden dan ook door gemeenten gefinancierd en niet door het ministerie van VWS. De uitgaven aan sport van het ministerie hebben voornamelijk betrekking op het beleidsprogramma 'Meedoen door sport' via de 'Impuls brede scholen, sport en cultuur' en het ontwikkelen en ondersteunen van de topsport in Nederland. Het laatste deel van de sportgerelateerde productie, consumptie en toegevoegde waarde dat ook wordt toegerekend aan de overheid, heeft betrekking op zaken als de politiebegeleiding van sportevenementen (bijvoorbeeld wedstrijden betaald voetbal). Sportonderwijs, beschikbaar stellen van sportaccommodaties en beveiliging van sportevenementen zijn elementen van de betrokkenheid van de overheid bij sport, die macro-economisch zichtbaar zijn in de satellietrekening sport. Een deel van de economische betrokkenheid van de overheid is macro-economisch echter niet zichtbaar als zodanig. Namelijk de betrokkenheid die bestaat uit de verstrekte subsidies aan sportorganisaties zoals sportclubs en –raden of aan exploitanten van niet-gemeentelijke zwembaden en sportaccommodaties. Dergelijke subsidies resulteren in sportgerelateerde productie en toegevoegde waarde in de bedrijfstak sport zelf en worden daarom dus ook daar meegeteld en niet bij de overheid.

⁵⁾ Bron: CBS, StaLine: Hoger onderwijs inschrijvingen naar studierichting.

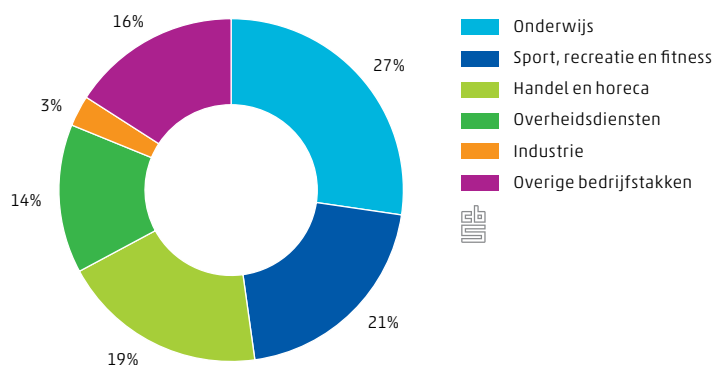
4.3 Sportgerelateerde toegevoegde waarde per bedrijfstak

Sportgerelateerde bbp draagt 1,0 procent bij aan het nationale bbp

De sportgerelateerde toegevoegde waarde in basisprijzen is 5,4 miljard euro in 2010. Dit is 1 procent van de totale Nederlandse economie die in 2010 een toegevoegde waarde kent van 524 miljard euro. Het begrip toegevoegde waarde drukt de essentie van het produceren uit; namelijk de *toegevoegde waarde* die een producent tijdens de productie weet toe te voegen. Wanneer een producent in staat is meerwaarde te creëren in zijn productieproces, dan geldt over het algemeen hoe meer productie des te meer toegevoegde waarde. De bedrijfstakken die een grote rol spelen in de sportgerelateerde productie spelen in de praktijk meestal ook een grote rol in het sportgerelateerde bbp. Een andere belangrijke factor bij het genereren van toegevoegde waarde is de efficiëntie van het productieproces. Wanneer het productieproces door innovatie bijvoorbeeld efficiënter wordt, daalt het intermediair verbruik en kan er meer toegevoegde worden gecreëerd per eenheid product. Voorbeelden van intermediair verbruik in de sporteconomie zijn de inkopen van de horeca, de elektriciteit van een fitnesscomplex of het rubber van een fietsband. De arbeidsintensieve bedrijfstakken in de sporteconomie hebben vooral te maken met loonkosten en in mindere mate met intermediair verbruik.

Net als bij de sportgerelateerde productie zijn de bedrijfstakken sport, recreatie en fitness, handel en horeca, onderwijs en overheidsdiensten het belangrijkste. Het onderwijs, dat voornamelijk loonkosten heeft, levert de grootste bijdrage aan de sporteconomie. Hierop volgt de kern van de sporteconomie, de bedrijfstak sport, met een bijdrage van 21 procent aan het sportgerelateerde bbp in 2010. Zie onderstaande figuur voor het totaalbeeld van de bijdrage van de verschillende bedrijfstakken aan de sporteconomie in 2010.

4.3.1 Bijdrage bedrijfstakken aan het sportgerelateerde bbp, 2010

4.4 Ontwikkeling sportgerelateerde bbp

De sporteconomie maakt 1 procent uit van de nationale economie. Dit aandeel blijft constant in de periode 2006–2010. Er zijn echter wel verschuivingen tussen de bedrijfstakken waarneembaar. Het aandeel van de bedrijfstakken onderwijs, sport en overheidsdiensten binnen het sport bbp is in de periode 2006–2010 licht gestegen. Het aandeel van de bedrijfstak handel en horeca in de sporteconomie is waarneembaar gedaald.

Zwaartepunt van de sporteconomie ligt bij de niet-commerciële dienstverlening

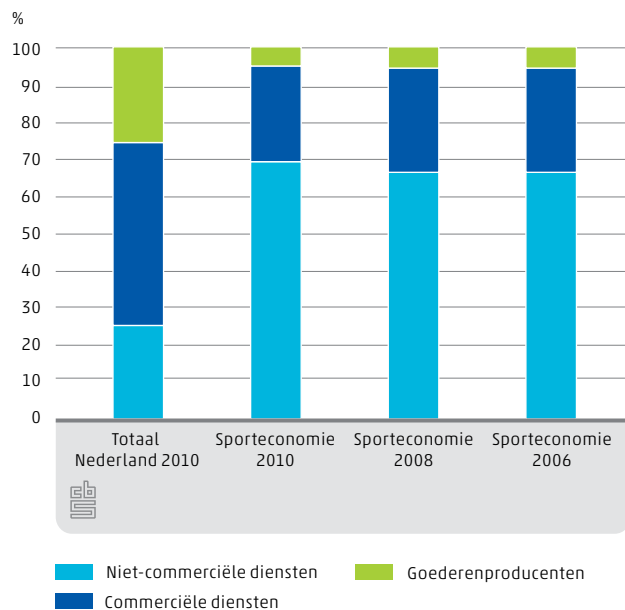
Het totale bbp kan worden opgedeeld in de bijdrage aan het bbp vanuit de goederenproducenten, de commerciële dienstverleners en de niet-commerciële dienstverleners. Deze driedeling is ook mogelijk voor de sporteconomie. Voor de gehele Nederlandse economie is de bijdrage aan het bbp vanuit de goederenproducenten in 2010 ongeveer een kwart. Deze bijdrage wordt geleverd door de Nederlandse industrie, de bouwnijverheid maar ook door de energiebedrijven en de delfstoffenwinning. Binnen de industrie is Nederland bijvoorbeeld sterk in de chemische industrie en de voedingsmiddelenindustrie. Deze bedrijfstakken hebben echter nagenoeg geen rol van betekenis in de sporteconomie. De bijdrage van de goederenproducenten aan de sporteconomie is over de gehele periode dan ook relatief laag, te weten ongeveer 6 procent.

De dienstensector vertegenwoordigt in 2010 bijna 95 procent van de totale sporteconomie. Op landelijk niveau ligt dit percentage in 2010 op 75 procent. De sporteconomie is dus nog meer een diensteneconomie dan de nationale economie.

Het aandeel van de sporteconomie is **1%** van de nationale economie en blijft constant in de periode 2006-2010

4.4.1 Sportgerelateerde toegevoegde waarde naar soort producent, 2006-2010

Met bijna 70 procent van de sporteconomische toegevoegde waarde in 2010 ligt het zwaartepunt duidelijk in de niet-commerciële dienstensector. De overheid, het onderwijs en de gezondheidszorg spelen binnen de sporteconomie een grotere rol dan binnen de gehele Nederlandse economie. De gehele bedrijfstak sport valt binnen de niet-commerciële dienstverlening.⁶⁾ Het aandeel van de niet-commerciële dienstverleners stijgt in de periode 2008-2010.

De commerciële dienstverleners verliezen in de periode 2008-2010 een klein beetje terrein. De horeca speelt hierbij zowel in de nationale als in de sporteconomie een belangrijke rol. Deze bedrijfstak horeca heeft het economisch zwaar.⁷⁾ Op nationaal niveau dragen producenten uit de commerciële dienstensector grofweg de helft bij aan het bbp. Veruit de grootste bijdrage wordt hierbij geleverd door de financiële en zakelijke dienstverleners. In deze bedrijfstakken is de sportgerelateerde productie minimaal. De commerciële dienstverleners dragen in 2010 ongeveer een kwart bij aan de sporteconomie.

⁶⁾ Voor wat betreft de fitnessbranche is deze indeling niet helemaal zuiver. Omdat de fitnessbranche een klein onderdeel is van de totale niet-commerciële dienstverlening en om een goede vergelijking met de landelijke cijfers te kunnen maken is deze indeling toch aangehouden.

⁷⁾ Bron: CBS, StatLine: Bbp naar bedrijfstak.

5.

De finale bestedingen aan sportgerelateerde producten

In het vorige hoofdstuk hebben we de aanbodkant van de sporteconomie, bestaande uit de productie en import beschreven. Tegenover deze aanbodkant staat een vraagkant. De sportgerelateerde finale bestedingen vertegenwoordigen de totale waarde van goederen en diensten die gebruikt worden voor sport in brede zin, zoals vastgelegd in de Vilnius definitie van sport. Het gaat hier om producten die worden geconsumeerd, geëxporteerd¹⁾ of geïnvesteerd. In dit hoofdstuk lichten we toe welk deel van de finale bestedingen van consumenten en de overheid met sport te maken heeft. Hierbij gaan we ook in op veranderende bestedingspatronen in de tijd.

5.1 Sportgerelateerde bestedingen

Bij de combinatie van sport en economie wordt al snel gedacht aan goederen als voetbal-schoenen en tennisrackets en diensten van sportverenigingen en fitnesscentra. Zoals in het vorige hoofdstuk bleek, is de sporteconomie echter omvangrijker dan dat. Zo valt bij de bestedingen aan sport ook te denken aan de medische kosten voor de behandeling van een sportblessure of het drankje dat wordt gedronken door een toeschouwer van een tenniswedstrijd. Ook de overheid speelt een belangrijke rol als het gaat om bestedingen in de sporteconomie.

1,3% van alle finale bestedingen is sportgerelateerd

In 2010 bedragen de totale finale bestedingen aan sportgerelateerde producten en diensten bijna 13 miljard euro. Dit komt overeen met 1,3 procent van de finale bestedingen in de hele Nederlandse economie. Ten opzichte van 2006 zijn de bestedingen aan sport met 10 procent gestegen. De sterkste toename manifesteerde zich tussen 2006 en 2008. In deze periode stegen de sportgerelateerde finale bestedingen met ruim 8 procent. Daarna vlakke de groei af. Voor de Nederlandse economie als geheel geldt een vergelijkbare ontwikkeling. Waar tussen 2006 en 2008 nog sprake was van een groei van de finale bestedingen met 12 procent, zijn de bestedingen tussen 2008 en 2010 per saldo nauwelijks gestegen.

¹⁾ Dit betreft de export van producten en goederen voor zover deze bestemd zijn voor finale consumptie in het buitenland.

5.1.1 Overzicht van totale en sportgerelateerde finale bestedingen, 2010

	Totaal Nederland	Sportgerelateerd ¹⁾	Aandeel sport
	x mln euro		%
Totale finale bestedingen	1 001 223	12 760	1,3
waaronder			
bestedingen huishoudens ²⁾	268 199	7 500	2,8
bestedingen overheid	166 970	3 430	2,1
investerings	101 885	280	0,3
uitvoer ³⁾	461 717	1 490	0,3

¹⁾ Alle bedragen zijn marktprijzen en afgerond op tien miljoen euro's.

²⁾ Inclusief bestedingen instellingen zonder winstoogmerk t.b.v. huishoudens.

³⁾ De uitvoerwaarde hier is gecorrigeerd voor een verandering in de waardering van de invoerwaarde (van cif (customer insurance freight) naar fob (free on board)). Dit is voor de landelijke cijfers een Europese verordening die geen effect heeft op het handelssaldo.

Huishoudens besteden gemiddeld duizend euro per jaar aan sport

Het gros van de finale bestedingen die met sport te maken hebben, komt voor rekening van de Nederlandse consument. Alle Nederlandse huishoudens samen besteden in 2010 7,5 miljard euro aan sporten en alle sportgerelateerde goederen en diensten. Dit komt neer op ruim duizend euro per huishouden op jaarbasis.²⁾ Daarnaast besteden het Rijk en de lokale overheden in 2010 samen voor bijna 3,5 miljard euro aan faciliteiten die met sport te maken hebben. De bijdrage van de overheid aan de sporteconomie zit hem vooral in het onderwijs (lichamelijke opvoeding, sportstudies) en in lokaal bestuur (gemeentelijke uitgaven met betrekking tot zwem- en sportaccommodaties). Ook politie-inzet tijdens sportevenementen en investeringen in sportaccommodaties en sportinfrastructuur worden tot de sporteconomie gerekend. Uitvoer speelt ten slotte een relatief kleine rol in de sporteconomie. Hier wordt verder op ingegaan in hoofdstuk 7.

5.2 Bestedingen en ontwikkelingen per productgroep

Sporteconomie veelzijdig

In de sporteconomie wordt geld uitgegeven aan veel verschillende soorten producten en diensten, variërend van tennisrackets tot trein- en busvervoer voor voetbalsupporters die naar een uitwedstrijd van hun favoriete club gaan. In staat 5.2.1 zijn finale bestedingen voor de jaren 2006, 2008 en 2010 uitgesplitst naar productgroep. Het gaat hier om combinaties van gelijksoortige producten, zoals de productgroep 'voedingsmiddelen en dranken', waarin alle finale bestedingen aan eten en drinken (exclusief horeca) zijn samengenomen.

²⁾ Uitgaande van een jaargemiddelde van ruim 7,4 miljoen particuliere huishoudens in Nederland in 2010 (www.cbs.nl).

De percentages in de tabel geven het aandeel van sport aan binnen de totale finale bestedingen in de desbetreffende productgroep. Zo is 8,9 procent van alle finale bestedingen in de 'horeca' sportgerelateerd in 2010. Denk hierbij bijvoorbeeld aan alle uitgaven in hotels, cafés en restaurants in Nijmegen tijdens de vierdaagse. En 7,5 procent van de finale bestedingen in de productgroep 'transportmiddelen' heeft met sport te maken. Denk hierbij aan de aanschaf van racefietsen door sportieve fietsers of auto's en motoren die op het circuit gebruikt worden voor sportwedstrijden.

Er zijn enkele productgroepen die extra toelichting behoeven. Eén daarvan is de productgroep 'meubelen en overige industriële producten, inclusief sportartikelen'. Onder deze brede verzameling van producten vallen, naast meubels, allerlei soorten industriële producten, zoals muziekinstrumenten, matrassen, gerecyclede producten en teken- en schrijfmateriaal. Het sportelement zit hier in producten als tennisrackets, schaatsen, hengelstokken, schietsportwapens en sport-videogames. Bij de goederengroep 'openbaar bestuur, defensie, sociale verzekering' gaat het bij sport vooral om gemeentelijke uitgaven aan sportfaciliteiten en politie-inzet tijdens sportevenementen. De productgroep 'overige diensten, waaronder sport- en fitnessdiensten' ten slotte – een belangrijke goederengroep in het kader van de sporteconomie – bevat goederen en diensten die worden aangeboden door sportclubs, sportscholen, fitnesscentra, organisatoren van sportevenementen, sportkoepels en de particuliere exploitanten van zwembaden en andere sportaccommodaties.

5.2.1 Sportgerelateerde finale bestedingen naar productgroep, absoluut en als percentage van totale economie, 2006-2010

	Sportgerelateerde finale bestedingen ¹⁾			Aandeel sport ten opzichte van totale economie		
	2006	2008	2010	2006	2008	2010
	x mln euro			%		
Productgroep						
Voedingsmiddelen en dranken	180	190	210	0,3	0,3	0,3
Kleding, textiel, leder en lederwaren	1190	1260	1290	5,2	5,3	5,3
Drukwerk en opgenomen media	210	210	190	3,3	3,4	3,3
Chemische producten, waaronder medische producten	180	170	180	0,3	0,2	0,2
Transportmiddelen	610	860	740	8,2	8,6	7,6
Meubelen en overige industriële producten, waaronder sportartikelen	850	920	870	6,3	6,0	6,4
Producten van de bouwnijverheid	250	240	250	0,6	0,5	0,6
Reparatie van gebruiksgoederen	50	50	50	1,1	1,1	1,1
Horeca	1180	1160	1050	9,8	9,1	8,9
Vervoer	390	380	380	1,4	1,2	1,3
Post en telecommunicatie, radio, TV, video en film	250	230	250	1,7	1,6	1,9
Openbaar bestuur, defensie, sociale verzekering	1030	1130	1250	2,0	1,9	2,0
Onderwijs	1500	1650	1760	6,1	6,0	5,9
Medische en maatschappelijke diensten	430	460	490	0,8	0,8	0,7
Overige diensten, waaronder sport- en fitnessdiensten	2230	2470	2550	11,9	12,2	12,1
Overige producten	600	640	690	0,1	0,1	0,1
Totaal finale bestedingen ²⁾	11630	12590	12760	1,3	1,3	1,3

¹⁾ Alle bedragen zijn marktprijzen en afgerond op tien miljoen euro's.

²⁾ Het totaal bevat ook niet-afrekbare btw. Daardoor tellen de bestedingen per productgroep niet op tot dit totaal.

Mensen blijven sporten

De productgroep met daarin de sport- en fitnessdiensten is koploper als het gaat om de omvang van de finale bestedingen met betrekking tot sport. In 2010 wordt in Nederland ruim 2,5 miljard euro besteed aan sport- en fitnessdiensten.³⁾ Denk hierbij aan de aanschaf van tickets voor sportevenementen, contributies voor sportverenigingen en fitness-abonnementen. Tussen 2006 en 2010 zijn de sportgerelateerde bestedingen in deze productgroep met 15 procent relatief sterk gestegen. In hoofdstuk 3 werd al geconstateerd dat de sportdeelname in Nederland (65 procent) vrij constant is, maar dat het lidmaatschap van sportverenigingen en entreekaartjes voor sportwedstrijden tussen 2006 en 2010 duurder zijn geworden. Oplopende kosten voor deze verenigingen zouden een verklaring voor deze prijsstijging kunnen zijn.

Overheidsbestedingen aan sport zijn ook toegenomen, maar ten opzichte van de totale Nederlandse overheidsbestedingen blijft dit aandeel gelijk tussen 2006 en 2010. Hierbij gaat het vooral om gemeentelijke uitgaven om de sportdeelname in de eigen gemeente te stimuleren en faciliteren. Een voorbeeld van inspanningen door gemeenten is het programma 'Meedoen alle jeugd door sport'. Met dit programma proberen gemeenten, samen met sportbonden en sportverenigingen, sinds 2006 zoveel mogelijk niet sportende jongeren aan het sporten te krijgen. Als we overigens iets voorbij de onderzoeksperiode van dit rapport kijken, dan blijkt uit recent onderzoek van het Mulier Instituut⁴⁾ dat gemeenten, als gevolg van de economische recessie, de laatste jaren wel degelijk zijn gaan bezuinigen op sport. Meer dan twee derde van de Nederlandse gemeenten geeft aan in de huidige collegeperiode (2010–2014) al op sport te hebben bezuinigd. Gemeenten bezuinigen vooral op subsidies aan verenigingen en door verhoging van tarieven voor sportaccommodaties.

Daling sportgerelateerde bestedingen in horeca

Niet alle sportgerelateerde bestedingen zijn tussen 2006 en 2010 gestegen. Zo zijn vooral in de horeca de uitgaven die met sport te maken hebben afgenomen. Iets minder dan 9 procent van alle bestedingen in de horeca is sportgerelateerd in 2010. Vier jaar eerder was dat nog bijna 10 procent. Onder de productgroep horeca vallen uitgaven aan hotelovernachtingen en eten en drinken in horecagelegenheden en sportkantines.

³⁾ Dit bedrag betreft alle finale bestedingen aan de *goederengroep* sport- en fitnessdiensten. Dit is niet hetzelfde als de finale bestedingen bij organisaties in de bedrijfstak 'Sport, recreatie en fitness'. Niet alle sport- en fitnessdiensten worden aangeboden door organisaties in de bedrijfstak 'Sport, recreatie en fitness'. Bovendien bieden de laatstgenoemde organisaties doorgaans ook andere soorten goederen en diensten aan.

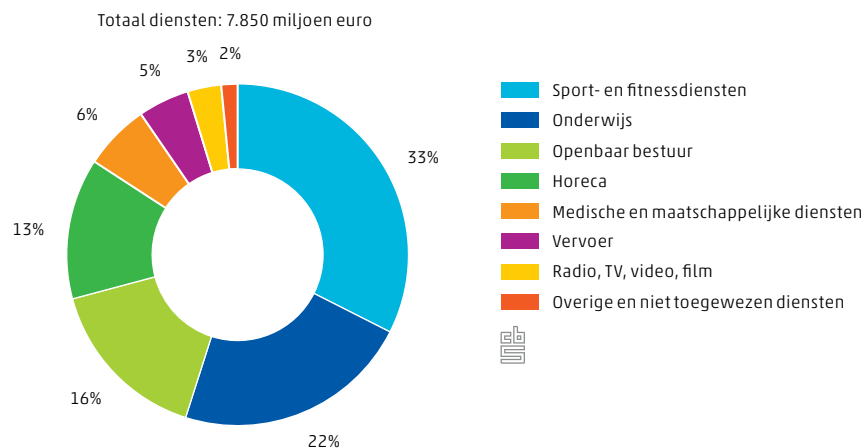
⁴⁾ Mulier Instituut (2013), 'Recessiepeiling gemeenten 2013; Doorwerking economische recessie op gemeentelijk sport-budget'.

5.3 Samenstelling van de sportgerelateerde bestedingen

Sporteconomie vooral een diensteneconomie

Wanneer we kijken naar alle producten die circuleren binnen de sporteconomie, dan valt op dat deze vooral bestaat uit diensten. De omvang van de totale bestedingen aan sportgerelateerde diensten is met ruim 7,8 miljard euro bijna twee keer zo groot als de totale bestedingen aan sportgerelateerde goederen. Als we kijken naar de totale bestedingen van de Nederlandse consument, dus inclusief niet-sportgerelateerde bestedingen, liggen deze verhoudingen anders; van de ruim 274 miljard euro aan consumptieve bestedingen wordt ongeveer 54 procent uitgegeven aan diensten. Het is daarom zinvol om de bestedingen aan sportgerelateerde diensten en goederen apart te bekijken.

5.3.1 Diensten: sportgerelateerde finale bestedingen in 2010

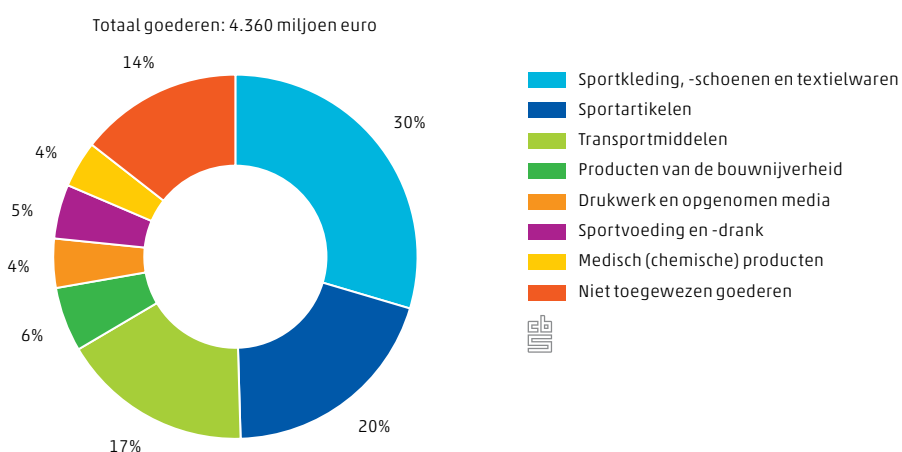

Zoals eerder genoemd, hebben de sport- en fitnessdiensten een belangrijk aandeel in de sporteconomie. Ruim 30 cent van iedere euro die wordt besteed aan sportgerelateerde diensten gaat op aan lidmaatschappen, contributies, entreegelden en dergelijke ten behoeve van sport- en fitnessdiensten (zie figuur 5.3.1). Daarnaast zijn er veel sportgerelateerde overheidsdiensten. In 2010 wordt in totaal ongeveer 3 miljard euro besteed aan overheidsdiensten en onderwijs met betrekking tot sport. De bestedingen van het Rijk betreffen onder meer de zorg voor lichamelijke opvoeding op scholen, sportopleidingen in het tertiair onderwijs en de bestedingen aan politie-inzet tijdens sportevenementen. De bestedingen van de lokale overheid vloeien voort uit het onderhouden en exploiteren van gemeentelijke zwem- en sportaccommodaties.

Sportkleding voornaamste sportgoed

De totale finale bestedingen aan sportgerelateerde goederen bedragen in 2010 bijna 4,4 miljard euro. Het gaat hier om een uiteenlopende verzameling van goederen, variërend van sportkleding en sportartikelen, zoals tennisrackets en schaatsen, tot sportauto's en voetbalbladen.

5.3.2 Goederen: sportgerelateerde finale bestedingen in 2010

In 2010 wordt bijna 1,3 miljard euro besteed aan sportkleding, sportschoenen en zaken als tenten en overig slaapmateriaal voor sportieve vakanties. Dit is 30 procent van alle bestedingen aan sportgoederen. Bijna twee derde hiervan, 840 miljoen euro, betreft uitgaven van de Nederlandse consument. Gemiddeld genomen komt dit neer op ruim 110 euro per huishouden op jaarbasis.⁵⁾ Het resterende deel wordt geëxporteerd.

Sportartikelen nemen de tweede plaats in als het gaat om bestedingen aan sportgoederen. Bij deze goederengroep moet vooral gedacht worden aan behoeften om sport uit te kunnen oefenen, variërend van rackets en ballen tot ski's en surfplanken. De finale bestedingen aan sportartikelen en sportkleding zijn samen goed voor de helft van alle sportgerelateerde bestedingen aan goederen.

Kijkend naar de ontwikkelingen tussen de verschillende groepen van goederen en diensten in de sporteconomie, blijkt dat er in de periode 2006–2010 slechts marginale ontwikkelingen zijn; de samenstelling van goederen en diensten waaruit de sporteconomie is opgebouwd is stabiel.

⁵⁾ Uitgaande van een jaargemiddelde van ruim 7,4 miljoen particuliere huishoudens in Nederland in 2010 (www.cbs.nl).

6.

De sportgerelateerde

werkgelegenheid

In hoofdstuk 4 is aangegeven dat het sportgerelateerde bbp 1,0 procent uitmaakt van het nationale bbp. In dit hoofdstuk beschrijven we hoeveel personen, banen en arbeidsvolume gemoeid zijn met dit sportgerelateerde deel van het bbp. Daarnaast komt aan de orde welk deel van het totale arbeidsvolume in Nederland nodig is om deze bijdrage aan het bbp te genereren. Ook vergelijken we de arbeidsproductiviteit van de sportgerelateerde werkgelegenheid met de productiviteit in de totale economie.

6.1 Werkzame personen, banen en arbeidsvolume

In bijna iedere tak van de economie zijn werknemers en zelfstandigen actief in de productie van sportgerelateerde goederen en diensten. Veel bedrijven houden zich bezig met de productie van zowel sportgerelateerde als niet-sportgerelateerde producten. Denk bijvoorbeeld aan een verzekeringsbedrijf waar mensen verzekeringen ontwikkelen en verkopen. Het is moeilijk, zo niet onmogelijk, exact aan te geven hoeveel personen zich bezighouden met de ontwikkeling van sportverzekeringen. Hoewel er gedetailleerde werkgelegenheidsstatistieken beschikbaar zijn per bedrijfstak, ontbreekt het veelal aan de nodige gegevens om het specifieke sportgerelateerde deel van de werkgelegenheid in deze bedrijfstakken te bepalen. Om toch een beeld te geven van de sportgerelateerde werkgelegenheid en hoe deze zich heeft ontwikkeld tussen 2006 en 2010, is er voor elke bedrijfstak¹⁾ een schatting gemaakt voor een aantal werkgelegenheidsindicatoren, zoals werkzame personen en banen. Dit is gebeurd op basis van de productie en toegevoegde waarde²⁾ per bedrijfstak.

Werkgelegenheid in de sport neemt iets toe

De werkgelegenheid in de sport neemt nog steeds toe, terwijl de werkgelegenheid in Nederland is afgenomen in de periode 2008–2010 (zie staat 6.1.1). In Nederland werken er 150 duizend personen in de sporteconomie in 2010. Van de in totaal 8,6 miljoen werkzame personen is dus 1,7 procent actief in de sporteconomie.³⁾ In 2008 was dit 1,6 procent. Zij zijn vooral werkzaam binnen de bedrijfstakken sport, recreatie en fitness, onderwijs en handel. Tot de werkzame personen behoren werknemers en zelfstandigen die betaalde arbeid verrichten, ook al is het maar voor één of enkele uren in de week.

¹⁾ Op het gedetailleerde niveau waarop de sportrekening is samengesteld zijn er 55 bedrijfsklassen waarbinnen sportgerelateerde productie voorkomt. Voor elk van deze bedrijfsklassen is geraamd hoeveel personen, banen en arbeidsjaren sportgerelateerd zijn, om vervolgens op basis daarvan de cijfers voor de gehele sporteconomie te bepalen.

²⁾ De toegevoegde waarde – vooral in de meer arbeidsintensieve bedrijfstakken – bestaat immers voor een groot deel uit lonen en sociale premies.

³⁾ Vrijwilligers zitten hier niet bij. In de praktijk is het aantal mensen dat werkt in de sporteconomie hoger.

6.1.1 Indicatoren van sportgerelateerde en totale werkgelegenheid in Nederland, 2006-2010

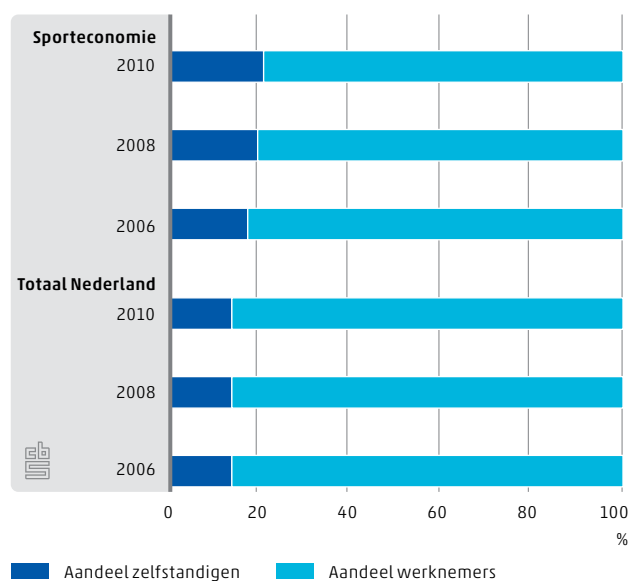
	Totaal Nederland			Sportgerelateerde werkgelegenheid ¹⁾			Aandeel sportgerelateerde werkgelegenheid		
	2006	2008	2010	2006	2008	2010	2006	2008	2010
	x 1 000						%		
Aantal werkzame personen	8 392	8 733	8 637	140	140	150	1,7	1,6	1,7
Aantal werknemers	7 227	7 553	7 445	110	120	120	1,5	1,6	1,6
Banen van werkzame personen	8 920	9 287	9 190	160	170	170	1,8	1,8	1,8
Banen van werknemers	7 626	7 972	7 862	130	130	130	1,7	1,6	1,7
Arbeidsvolume van werkzame personen, in arbeidsjaren	6 583	6 832	6 719	100	110	110	1,5	1,6	1,6
Arbeidsvolume van werknemers, in arbeidsjaren	5 773	6 013	5 892	80	90	90	1,4	1,5	1,5

¹⁾ De aantallen zijn afgerond op tienduizenden.

Meer zelfstandigen werkzaam in de sport

De toename van het aantal werkzame personen in de sport zien we vooral terug bij de zelfstandigen, zoals sportinstructeurs (zie figuur 6.1.2). Ruim 20 procent van de werkzame personen in de sporteconomie is zelfstandige. Dit is meer dan het gemiddelde op de arbeidsmarkt van 14 procent.

6.1.2 Aandeel werknemers en zelfstandigen in de sporteconomie en in Nederland

Vaker meer dan één baan en vaker een kleine baan

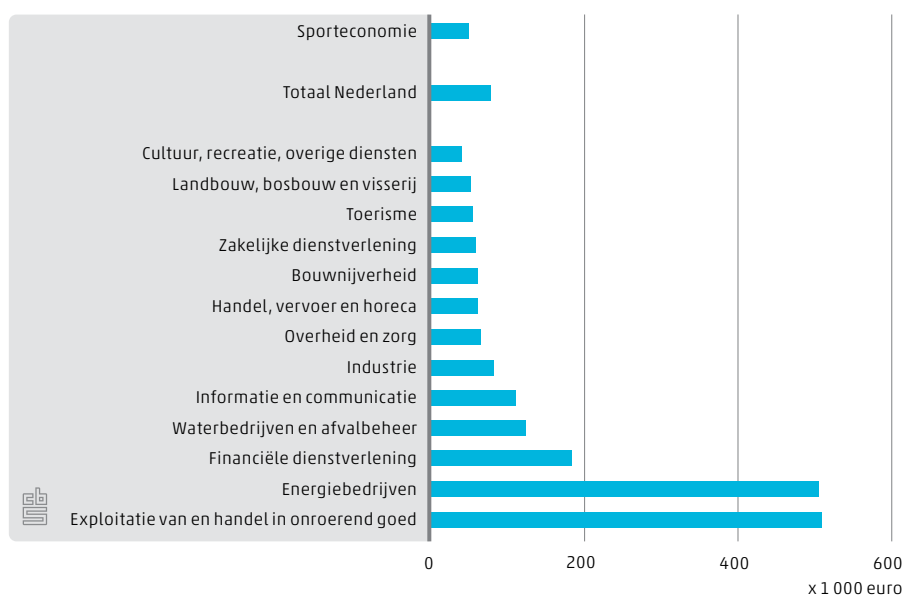
Personen die werkzaam zijn in de sport hebben vaker dan gemiddeld meerdere banen gelijktijdig. Dit kunnen zowel banen zijn als werknemer of als zelfstandige. In Nederland voeren 100 werkzame personen gemiddeld 106 banen uit (inclusief zelfstandigen) in 2010. In de sport zijn dit 116 banen per 100 werkzame personen.

Daarnaast hebben personen die actief zijn in de sporteconomie kleinere banen dan gemiddeld. Wanneer alle banen van werkzame personen, zowel voltijd als deeltijd, omgerekend worden naar voltijdbanen wordt dit zichtbaar. Gemiddeld zijn 100 werkzame personen (werknemers en zelfstandigen) in het sportgerelateerde deel van de economie goed voor 76 arbeidsjaren in 2010. Voor Nederland als geheel zijn dit 78 arbeidsjaren. Het arbeidsvolume per werkzame persoon is dus relatief laag in het sportgerelateerde deel van de economie. Dit betekent dat een arbeidskracht in de sporteconomie vaker een deeltijdbaan heeft dan gemiddeld op de Nederlandse arbeidsmarkt.

6.2 Arbeidsproductiviteit

De toegevoegde waarde per arbeidsjaar is een maat voor de arbeidsproductiviteit.⁴⁾ Als een bedrijfstak kapitaalkrchtig is (wat wil zeggen dat er relatief veel geld in omgaat en weinig mensen werkzaam zijn), wordt er doorgaans per persoon meer toegevoegde waarde gecreëerd dan wanneer dit niet het geval is. Het sportgerelateerde deel van de economie profiteert niet of nauwelijks van de hoge arbeidsproductiviteit in kapitaalkrchtige bedrijfstakken zoals 'exploitatie van en handel in onroerend goed', 'energiebedrijven' of 'delfstoffenwinning'.⁵⁾ Dit komt omdat er nauwelijks sportgerelateerde werkgelegenheid in deze bedrijfstakken aanwezig is.

6.2.1 Arbeidsproductiviteit in de sporteconomie en per bedrijfstak, 2010

⁴⁾ Dit is een relatief eenvoudige maat voor arbeidsproductiviteit, waarbij geen rekening gehouden wordt met factoren die de productiviteit beïnvloeden zoals ziekteverzuim, de inzet van kapitaal, materialen of energie binnen de afzonderlijke bedrijfstakken. De benodigde gegevens om met bovengenoemde factoren rekening mee te houden ontbreken.

⁵⁾ Vanwege de leesbaarheid is de delfstoffenwinning niet opgenomen in figuur 6.2.1. De delfstoffenwinning kent in 2010 een toegevoegde waarde van 2,3 miljoen euro per arbeidsjaar.

De sportgerelateerde toegevoegde waarde is 5,4 miljard euro in 2010 en de sportgerelateerde werkgelegenheid bedraagt 110 duizend arbeidsjaren. Dit betekent dat de arbeidsproductiviteit voor het sportgerelateerde deel van de economie gemiddeld ongeveer 49 duizend euro per arbeidsjaar is (zie figuur 6.2.1). Hiermee is de arbeidsproductiviteit relatief laag. Voor de totale Nederlandse economie is de toegevoegde waarde per arbeidsjaar gemiddeld 78 duizend euro in 2010. De arbeidsproductiviteit in de sport is het beste te vergelijken met die in de landbouw, bosbouw en visserij (52 duizend euro), het toerisme (55 duizend euro) en de cultuur, recreatie en overige diensten (40 duizend euro). De arbeidsproductiviteit in de sporteconomie is, net als die in de nationale economie, iets gestegen in de periode 2006–2010. In 2006 was deze nog 47 duizend euro per arbeidsjaar.

7.

Het internationale handelsverkeer

**binnen de
sporteconomie**

Dat Nederland internationaal georiënteerd is, werd al in de 17^e eeuw bevestigd met de oprichting van de V.O.C. (Verenigde Oost-Indische Compagnie). De V.O.C. was destijds de grootste internationale handelonderneming ter wereld. Ook in 21^e eeuw profileert Nederland zich nog steeds graag als handelsnatie. De export is voor Nederland dan ook al jaren de motor achter de economische groei. In dit hoofdstuk brengen we de internationale handelsstromen van de sporteconomie in beeld.

7.1 Nederlandse uitvoer

De export is al jaren de motor achter de economische groei in Nederland. Ook in 2010 draagt de uitvoer een belangrijk steentje bij en is zelfs verantwoordelijk voor licht economisch herstel.¹⁾ De export bestaat uit de uitvoer van goederen en diensten. Zoals eerder al aangegeven, hebben de dienstenproducenten een groter aandeel in de Nederlandse economie dan de goederenproducenten. Voor de Nederlandse export ziet dit beeld er anders uit. Diensten worden vooral geproduceerd door de handel, vervoer, horeca en financiële en zakelijke dienstverleners.²⁾ Deze diensten worden vooral afgenomen in Nederland. In 2010 is de uitvoer van diensten ruim 100 miljard euro, terwijl de uitvoer van goederen ruim 360 miljard euro bedraagt.³⁾ Dat Nederland veel goederen uitvoert, heeft voor een groot deel te maken met de gunstige geografische ligging van Nederland ten opzichte van andere Europese landen. Grofweg de helft van de uitvoer van goederen (uitgedrukt in waarde) betreft namelijk wederuitvoer. Van wederuitvoer is sprake wanneer goederen die zijn vervaardigd in het buitenland, Nederland worden ingevoerd, in eigendom komen van een Nederlands ingezetene en zonder verdere bewerking het land weer worden uitgevoerd. In maar weinig andere landen speelt de wederuitvoer een dergelijke rol van betekenis, voorbeelden hiervan zijn België, Singapore en Hong Kong.

Gezien de samenstelling van de Nederlandse uitvoer, wordt er bij de uitvoer van goederen vaak onderscheid gemaakt tussen wederuitvoer en 'made in Holland' goederen. De wederuitvoer zorgt voor veel werkzaamheid in de Rotterdamse haven, de export van de in Nederland geproduceerde goederen is belangrijk voor de Nederlandse industrie. Er worden vooral veel chemische producten en voedingsmiddelen geëxporteerd naar het buitenland. Denk bijvoorbeeld aan bier en kaas waar Nederland bekend om staat. In de volgende paragraaf beschrijven we wat de export betekent voor de Nederlandse sporteconomie en welke sportgerelateerde producten Nederland uit het buitenland haalt.

¹⁾ CBS, De Nederlandse economie 2010.

²⁾ Bron: CBS, StatLine: Bbp naar productie.

³⁾ Bron: CBS, StatLine: Nationale rekeningen, opbouw bbb.

7.2 In- en uitvoer binnen de sporteconomie

In hoofdstuk 2 is uitgelegd hoe de sporteconomie is afgebakend. De Vilnius definitie kan ook worden toegepast op goederen en diensten die Nederland verhandelt met het buitenland. Diensten zijn doorgaans lastiger te verhandelen dan goederen. Dit is voor sportgerelateerde goederen en diensten niet anders. Het is voor een Nederlandse detailhandelaar eenvoudig om een partij voetbalschoenen geproduceerd in Taiwan naar Nederland te laten verschepen voor de verkoop. Het is echter praktisch onmogelijk voor een inwoner van Zwitserland om in Nederland structureel tennislessen te nemen. Ook volgt een Spaanse scholier zijn basisonderwijs waarschijnlijk gewoon in (de buurt van) zijn woonplaats. Sportgerelateerde diensten die wel degelijk geëxporteerd worden en van belang zijn voor de Nederlandse economie, vallen grotendeels buiten de Vilnius definitie omdat het intermediair verbruik betreft. Hierbij valt te denken aan specialistische kennis op het gebied van logistiek of bouwkunde, die bijvoorbeeld is ingezet bij de organisatie van de Olympische Spelen in Londen (zie groene kader hoofdstuk 2).

De sportgerelateerde uitvoer bedraagt

€ 1,5 miljard

in 2010

De sportgerelateerde uitvoer is 1,5 miljard euro in 2010. Daar tegenover staat een sportgerelateerde invoer van 1,7 miljard. Dit is respectievelijk 0,3 en 0,4 procent van de totale Nederlandse uit- en invoer. Deze handelsstromen bestaan vrijwel volledig uit goederen. Wanneer we meer gedetailleerde informatie over de in- en uitvoer van sportgerelateerde goederen en diensten willen presenteren, moeten we het motief van de aanschaf kunnen achterhalen. De statistiek internationale handel in diensten leent zich hier niet voor. Dus los van het minimale aandeel van de internationaal verhandelde sportgerelateerde diensten, is de bron van deze data niet geschikt voor een dergelijke exercitie.

De goederenindeling die door de Europese Unie voor de statistieken van de internationale handel in goederen wordt voorgeschreven, is zeer voor bepaalde goederen gedetailleerd en maakt het mogelijk om soms wel het motief te bepalen. Dit geldt voor goederen als sportartikelen, sportschoenen, sportvaartuigen (productgroep transportmiddelen) en zadels (productgroep textielwaren). De goederen waarover we hieronder meer in detail treden, vormen ongeveer de helft van de totale in- en uitvoer van sportgerelateerde goederen en diensten (zie staat 7.2.1).

7.2.1 In- en uitvoer sporteconomie 2010¹⁾

Productgroep	Invoer	Uitvoer
	x mln euro	
Sportvoeding en -drank	50	90
Sportkleding, -schoenen en textielwaren	600	450
Drukwerk en opgenomen media	20	20
Medisch (chemische) producten	110	100
Transportmiddelen	350	290
Sportartikelen	490	390
Niet toegewezen goederen en diensten	100	170
Sporteconomie	1720	1500

¹⁾ Bedragen zijn afgerond op tien miljoen euro's.

Uitvoer van sportartikelen voornamelijk naar buurlanden

De waarde van de invoer van sportartikelen is bijna 500 miljoen euro en er wordt voor bijna 400 miljoen euro aan sportartikelen uitgevoerd in 2010. De internationale handel in sportartikelen betreft artikelen en apparaten om te sporten, zoals fitness-apparaten, gymnastiektoestellen en atletiekattributen. Maar ook kleinere artikelen zoals tennisrackets, verschillende soorten (sport)ballen, golfclubs en vishengels. Daarnaast passeren verschillende sportspullen die nodig zijn om water- en bergsporten uit te oefenen de grens, zoals zeilplanken, skibindingen en snowboards.

Grofweg de helft van de invoer van sportartikelen komt uit Azië, voornamelijk uit China, Taiwan, Thailand en Singapore. Zo komt bijvoorbeeld ongeveer een derde van alle fitnessapparaten uit China en Taiwan. Verder komt het leeuwendeel van de benodigheden voor de hengelsport en tennis uit deze landen. De andere helft van de invoer komt bijna volledig uit West-Europese landen en de Verenigde Staten (VS) van Amerika. Een opvallend sportartikel uit de VS is de golfbal. Meer dan een kwart van de totale invoer van sportartikelen komt uit onze buurlanden Duitsland, België en het Verenigd Koninkrijk. Verder komt er nog relatief veel invoer vanuit Italië en Frankrijk. Vanuit Italië voeren we voornamelijk fitnessapparaten in, terwijl de ski een opvallend import product vanuit Frankrijk is.

De uitvoer van sportartikelen gaat voornamelijk naar onze buurlanden. Meer dan een kwart van de uitvoer van sportartikelen gaat naar Duitsland. Grofweg twee derde van de sportartikelen belandt in Duitsland, België, Frankrijk of het Verenigd Koninkrijk. De top tien van landen waar Nederland sportartikelen naar exporteert, bestaat enkel uit Europese landen. De export richting Duitsland bestaat voornamelijk uit wederuitvoer van sportartikelen zoals tennisrackets, tennisballen en golfstokken. Naar het Verenigd Koninkrijk gaan relatief veel golfstokken en golfballen. Nederland lijkt vooral voor de sporten tennis en golf een doorgeefluik te zijn voor de Europese consument van in Azië geproduceerde artikelen. De geëxporteerde fitnessapparaten en gymnastiektoestellen worden zowel eerst ingevoerd vanuit andere landen als geproduceerd op Nederlandse bodem.

De uitvoer uit Nederlandse productie van sportvaartuigen betreft vooral de grotere sportvaartuigen en zeilschepen

De internationale handel in sportvaartuigen⁴⁾ bestaat uit roeiboten, kano's, (opblaasbare) sportvaartuigen en zeilschepen (of -jachten). Binnen de internationale handel spelen grote sportvaartuigen en zeilschepen hierbij de grootste rol.

Kleine plezier- en sportvaartuigen, evenals roeiboten en kano's worden nauwelijks geproduceerd in Nederland. De invoer is voornamelijk afkomstig uit Polen, de Verenigde Staten en China. De in Nederland geproduceerde opblaasbare plezier- en sportvaartuigen worden voornamelijk uitgevoerd naar Verenigde Staten en Duitsland. De waarde van de wederuitvoer is hoger dan die van de uitvoer van Nederlandse productie en is hoofdzakelijk gericht op het Verenigd Koninkrijk. Het grootste deel van de invoer is afkomstig uit China en Frankrijk.

Bij de uitvoer van de grotere plezier- en sportvaartuigen, evenals langere roeiboten en kano's speelt Nederlandse productie wel een belangrijke rol. Deze worden voornamelijk geëxporteerd naar de Britse Maagdeneilanden, Duitsland, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. De invoer en wederuitvoer van dit type vaartuigen is beperkt. In Nederland geproduceerde zeilschepen en zeiljachten worden voornamelijk geëxporteerd naar Gibraltar, Marokko en de Britse Maagdeneilanden. Er is een kleine hoeveelheid wederuitvoer naar Duitsland en België. Het grootste deel van de invoer is onder andere afkomstig uit Turkije, Duitsland en Bermuda.

Sportschoenen komen Europa binnen via Nederland, België en Duitsland

Er bestaat nauwelijks Nederlandse productie van sportschoenen. De invoer en wederuitvoer zijn echter omvangrijk. Het sportschoeisel, zoals tennisschoenen, basketbalschoenen, gymnastiekschoenen en voetbalschoenen wordt vooral geïmporteerd uit China, Vietnam, België en Duitsland. De wederuitvoer gaat hoofdzakelijk naar Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Nederland is dus heel duidelijk de poort voor andere Europese landen voor de vooral in Azië geproduceerde sportschoenen. Het beeld voor sportkleding zal er dan ook heel vermoedelijk niet veel anders uitzien. Ski- en snowboardschoenen worden vooral geïmporteerd uit Italië, China en Duitsland. Er is sprake van enige wederuitvoer naar België via Nederland.

⁴⁾ Uit de broninformatie is niet op te maken of het vaartuig met een sportdoel of puur ter vertier wordt aangeschaft. Onderstaande beschrijving van de internationale stromen van vaartuigen betreft dan ook beide motieven.

Zadels van Nederlandse makelij naar Duitsland, Noorwegen en België

Zadels en tuigmakerswerk voor dieren geproduceerd in Nederland worden vooral verhandeld met Duitsland, Noorwegen en België. Het aandeel van de uitvoer van zadels van Nederlandse makelij is niet heel groot. De meer omvangrijke wederuitvoer gaat hoofdzakelijk naar Duitsland en België. De grootste producenten van zadels lijken gevestigd te zijn in China en India. Er komt ook een aanzienlijke stroom via Duitsland ons land binnen.

Aandeel van internationale handel in de sporteconomie

Hoewel minder dan 1 procent van de totale internationale handel betrekking heeft op de sporteconomie, is binnen de sporteconomie het belang van de internationale handel wel relevant. Het totale aanbod binnen de sporteconomie bedraagt de ruim 12 miljard euro in 2010. Ongeveer 14 procent van dit aanbod wordt ingevoerd vanuit het buitenland. De uitvoer maakt ongeveer 12 procent uit van het totale gebruik binnen de sporteconomie.

8.

Op weg naar eenheid

in verscheidenheid:

de satellietrekening

sport in

Europees verband

In 2006 is door de Europese Commissie de EU Working Group on Sport and Economics (nu: Expert Group Sport Statistics) in het leven geroepen. De kerntaak van deze werkgroep is ervoor te zorgen dat er meer betrouwbare en internationaal vergelijkbare macro-economische cijfers over sport beschikbaar komen. Het instrument bij uitstek daartoe is een Europees geharmoniseerde satellietrekening sport.

8.1 Vergelijkbaarheid Europese landen

De Europese werkgroep voor sport en economie heeft een definitie van sport en verschillende richtlijnen vastgesteld, die de deelnemende landen in acht dienen te nemen bij het opstellen van hun satellietrekening. Naast Nederland hebben op dit moment deelnemers uit vijf andere lidstaten van de EU een satellietrekening sport opgesteld naar de richtlijnen van de werkgroep. Dit zijn Cyprus, Duitsland, Oostenrijk, Polen, het Verenigd Koninkrijk. Litouwen is op dit moment bezig met het opzetten van een satellietrekening. In het rapport van vorig jaar is een hoofdstuk gewijd aan de vergelijking van cijfers tussen verschillende landen. Een belangrijke conclusie hierbij was dat cijfers tussen landen vooralsnog lastig vergelijkbaar zijn.

Ondanks de inspanningen van de werkgroep, is nog steeds onduidelijk of de resultaten van de verschillende satellieten goed vergelijkbaar zijn. De belangrijkste reden daarvoor is dat er op dit moment nog geen uitgekristalliseerd methodologisch handboek ligt, dat door alle deelnemers van de werkgroep als vertrekpunt genomen wordt. Hierdoor is de insteek bij het opstellen van de satellietrekening sport niet voor alle deelnemende landen gelijk. Zo bepalen sommigen welk type sportproduct in welke bedrijfstak hoofdzakelijk voorkomt en nemen alleen die bedrijfstakken als uitgangspunt bij het opstellen van hun satellietrekening (Oostenrijk, Verenigd Koninkrijk). Anderen nemen de sportproducten als uitgangspunt en bepalen pas in tweede instantie de bedrijfstakken waar deze geproduceerd worden (Duitsland, Nederland¹⁾ en Polen). Hoewel dergelijke verschillen in insteek de vergelijkbaarheid van de cijfers niet in gevaar hoeven te brengen, is op grond van de gepubliceerde verantwoording van het cijfermateriaal niet te beoordelen of er wezenlijke methodologische verschillen zijn en wat de effecten daarvan zijn op de resultaten. Ten aanzien van de satelliet van Cyprus geldt dat er geen Engelstalige methodische onderbouwing beschikbaar is. Voor Polen geldt dat de Engelstalige versie minimaal is.

Een aantal lidstaten heeft er bovendien voor gekozen niet alleen de 'directe economische impact' van bestedingen aan sport te publiceren, dat wil zeggen de toegevoegde waarde die de sportgerelateerde bestedingen opleveren – zoals deze hier in hoofdstuk 4 besproken is –, maar ook de 'indirecte impact'. In het laatste geval wordt berekend wat de toegevoegde waarde is van de productie van de halffabricaten die nodig zijn om het sportgerelateerde aanbod te produceren. Zo zijn metaal en rubber nodig om sportfietsen te produceren. Er kan berekend worden om hoeveel staal en rubber het hier gaat en hoeveel

¹⁾ CBS/HAN: 'Methodological Manual for a Sport Satellite Account', 2012.

toegevoegde waarde de productie ervan oplevert.²⁾ Dit kan dan gezien worden als een indirecte economische impact van sport op de economie, wanneer de aannahme gedaan wordt dat dit staal en rubber niet geproduceerd zou zijn wanneer er geen sportfietsen geproduceerd zouden worden. In de door de Europese werkgroep gepubliceerde cijfers is het echter niet altijd duidelijk of het gaat over de toegevoegde waarde van het sportgerelateerde aanbod, inclusief of exclusief indirecte impact.³⁾ Er is dan ook voorzichtigheid geboden met het vergelijken van cijfers tussen lidstaten.

Nog een reden waarom voorzichtigheid is geboden bij vergelijkingen tussen landen, is dat het niet altijd helder is welke sportgerelateerde producten precies zijn opgenomen in de satelliet. Er zijn dan wel gedetailleerde cijfers gepubliceerd over de sporteconomische waarde in de verschillende bedrijfstakken of productgroepen, maar daarbij is niet altijd duidelijk gemaakt om welke producten het precies gaat. Stel dat er in het ene land geen data beschikbaar zijn om het sportrelevante deel van het hoger onderwijs te bepalen, maar wel in het andere, zonder dat dit expliciet kenbaar gemaakt is, dan is de vergelijking van de productgroep of de bedrijfstak 'onderwijs' tussen deze landen niet te maken. Het moet zoveel mogelijk geëxpliciteerd zijn welke producten opgenomen zijn in de cijfers.

Zolang duidelijk gemaakt wordt wat precies gemeten is, is het overigens geen probleem dat er verschillen bestaan tussen de sportgerelateerde producten die opgenomen zijn in de satelliet. In het geval dat een product niet in een redelijke hoeveelheid voorkomt in het ene land en daarom niet is opgenomen in de satelliet, maar wel in het andere (denk aan bestedingen aan schaatsen in Cyprus en Nederland), dan is dat uiteraard een reëel verschil. Bovendien is het een verschil van het type waarvan het juist de bedoeling is dat het zichtbaar wordt met behulp van een satellietrekening sport. Sterker nog, de richtlijnen van de Europese werkgroep bieden de ruimte voor landen om te kunnen afwijken van de Vilnius definitie wanneer dat vanwege 'culturele' verschillen nodig is om de sporteconomie goed in kaart te brengen.

Dit neemt niet weg dat vergelijkingen tussen landen maken erg moeilijk is. In 2012 zijn onderzoekers van SpEA (SportEconAustria) tot dezelfde conclusie gekomen. Zij hebben een rapport⁴⁾ gepubliceerd waarin een grote hoeveelheid (indicatieve) sporteconomische gegevens over alle toenmalige EU-lidstaten opgenomen is, meestal met betrekking tot verslagjaar 2005.⁵⁾ Bij het samenstellen van de gegevens is zoveel mogelijk getracht dezelfde (Vilnius) definitie en methodologie te gebruiken. Ook deze onderzoekers waarschuwen de lezer herhaaldelijk dat de cijfers om uiteenlopende redenen met de nodige voorzichtigheid gebruikt moeten worden.

Te zeggen dat niet alles met deze cijfers gedaan kan worden, betekent echter niet dat er niets mee gedaan kan worden. Zowel de publicatie van SpEA,⁶⁾ als de eerste

²⁾ Een bovengrens van de indirecte economische impact is relatief eenvoudig te bepalen: trekken we de import van het totale sportgerelateerde aanbod af, en gaan we er vanuit dat alle intermediair verbruik dat nodig is bij het produceren van het aanbod, in Nederland geproduceerd is, dan komen we voor Nederland in 2010 niet hoger uit dan 12.760 mln – 1.720 mln = 10.540 mln. Dit is 2,1 procent van de (bruto) toegevoegde waarde. Een meer exacte bepaling van de indirecte impact zal lager uitkomen. De manier waarop de indirecte impact nauwkeurig berekend kan worden met behulp van input-output tabellen is uitvoerig beschreven in de literatuur. Het valt echter buiten het bestek van dit onderzoek om dit hier te doen.

³⁾ Vergelijk bijvoorbeeld de folder: 'Sport Satellite Accounts, A European project: New results, April 2011' met Liberda, Zofia Barbara, 'Sport Satellite Account for Poland', 2011, gepresenteerd op 58th ISI World Statistics Congress 21–26 August 2011, Dublin, Ireland Liberda Zofia Barbara, p. 2, of: Liberda, Zofia Barbara 'Rachunek Satelitarnej Sporty dla Polski', Warschau, 2010, p. 78.

⁴⁾ Sport EconAustria (SpEA) et al., 'Study on the Contribution of Sport Economic Growth and Employment in the EU', 2012.

⁵⁾ De gepresenteerde cijfers over Nederland sluiten niet aan op die van de satellietrekening sport 2006.

⁶⁾ Sport EconAustria (SpEA) et al., 'Study on the Contribution of Sport Economic Growth and Employment in the EU', 2012.

cijfers uit de sportsatellieten van Cyprus, Duitsland, Nederland, Oostenrijk, Polen en het Verenigd Koninkrijk, geven wel degelijk indicaties van waar belangrijke verschillen en overeenkomsten tussen de sporteconomieën zitten. Allereerst valt op dat de relatieve omvang van de sporteconomie van land tot land sterk varieert. In Oostenrijk is de (directe) bijdrage van de sporteconomie aan het bbp bijna 5 procent in 2006. Die bijdrage is ongeveer twee keer zo groot als die van de sporteconomieën van Cyprus (2006: 2,4 procent) en het Verenigd Koninkrijk (2006: 2,3 procent). Duitsland zit er tussenin met 3,3 procent van het bbp. De aandelen van de sporteconomieën van Polen (2006: 1,3 procent) en Nederland (2006: 1,0 procent) zijn nog kleiner.

Op een wat meer gedetailleerd niveau is te zien dat in de satellietrekening van Oostenrijk de economische betekenis van (winter-)sportvakanties sterk naar voren komt: de helft van het sport-bbp wordt gegenereerd door de horeca. Ter vergelijking: in Nederland is dat minder dan 10 procent. Uit de satellietrekening van Polen blijkt dat de bijdrage van het sportonderwijs aan het sport-bbp ongeveer een kwart is. Dat is ongeveer evenveel als in Nederland. In Oostenrijk en het Verenigd Koninkrijk ligt dit aandeel veel lager. Kenmerkend voor het Verenigd Koninkrijk is dat de bedrijfstak sport, recreatie en fitness voor meer dan de helft bijdraagt aan het sport-bbp, mede door omvangrijke inkomsten uit sportgerelateerde kansspelen. In Polen is de bijdrage van deze bedrijfstak aan het sport-bbp ongeveer 40 procent, in Nederland zo'n 20 procent en in Oostenrijk nog kleiner. Voor Nederland en Duitsland geldt dan weer dat de overheidsuitgaven aan sportgerelateerde diensten aanzienlijk hoger zijn dan die gemeten in Oostenrijk, Polen en het Verenigd Koninkrijk. Al is het op een zeer algemeen niveau, op deze manier zijn er op basis van de huidige satellietrekeningen toch uitspraken te doen over de karakteristieken van de sporteconomieën van deze landen.

8.2 Naar een Europees geharmoniseerde satelliet

Er is nog een weg te gaan voordat de Europese Commissie kan beschikken over degelijke, internationaal vergelijkbare macro-economische cijfers over sport. Tegelijk zijn er al stappen gezet: inmiddels hebben zes lidstaten een satellietrekening sport gepubliceerd en een aantal anderen zijn bezig met de ontwikkeling van een satelliet. Landen als Nederland, Oostenrijk en het Verenigd Koninkrijk die al een satelliet hadden, zijn bezig tijdreeksen te maken om de sporteconomische ontwikkelingen in de tijd in kaart te brengen. Een mooi resultaat van de werkgroep is bovendien de Vilnius definitie van sport, waar goede consensus over lijkt te zijn. Op basis van deze Vilnius definitie zijn recentelijk de eerste indicatieve macro-economische cijfers over de toenmalige 27 lidstaten van de Europese Unie afzonderlijk en de Unie als geheel gepubliceerd.⁷⁾ Niettemin is verdere harmonisatie van de methode, de definitie van sport en haar operationalisering noodzakelijk om dichterbij de finish te komen van een Europees geharmoniseerde satellietrekening sport.

⁷⁾ Sport EconAustria (SpEA) et al., 'Study on the Contribution of Sport Economic Growth and Employment in the EU', 2012.

9.

Conclusie

en discussie

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste conclusies op basis van de uitkomsten van de satellietrekening sport op een rij gezet. Deze uitkomsten beantwoorden veel vragen, maar roepen tegelijkertijd ook weer nieuwe vragen op. In het tweede deel van dit hoofdstuk wordt een aanzet tot het voeren van deze discussies gepresenteerd. We sluiten af met de mogelijkheden voor uitbreiding van de satellietrekening sport.

9.1 Inleiding

In de vorige hoofdstukken is uitgebreid aan bod gekomen wat het aandeel van sport is in een reeks van macro-economische indicatoren voor de jaren 2006, 2008 en 2010. Naast het aandeel van sportgerelateerde consumptie, productie, toegevoegde waarde en werkgelegenheid in de gehele economie, is er ook besproken wat er wel of niet tot de sporteconomie behoort. Wanneer er inhoudelijk kanttekeningen geplaatst konden worden, hebben we de lezer door middel van kaders van aanvullende informatie voorzien. Naast de cijfermatige analyse, is de stand van zaken van de satellietrekening sport in Europa belicht. Doordat er nu voor Nederland voor meerdere jaren een satellietrekening is gemaakt, zijn ontwikkelingen zichtbaar. Voor sommige onderdelen zijn de bronnen niet jaarlijks beschikbaar (zie appendix III) en moesten we pragmatisch te werk gaan. Hierdoor ontstaan marges op de berekende cijfers en is er enige voorzichtigheid geboden bij het trekken van conclusies op basis van ontwikkelingen in de cijfers. Daar waar mogelijk hebben we een verklaring gegeven voor de ontwikkelingen binnen de sporteconomie. Deze verklaringen zijn getoetst met behulp van andere cijfers en onderzoeken, afkomstig van zowel binnen als buiten het CBS.

Ten opzichte van de vorige satellietrekening sport, die ook toen de sporteconomie van 2006 beschreef, zijn enkele wijzigingen doorgevoerd.

Ten eerste zijn er nu recentere cijfers en is er een korte tijdreeks beschikbaar. Het beschrijven van de economische bijdrage van sport door de jaren heen, geeft de mogelijkheid tot het volgen van trends en ontwikkelingen. De tweede wijziging heeft betrekking op de methode om de sportfractie te bepalen. Deze is op sommige onderdelen verbeterd.¹⁾ Een derde wijziging is een aanvullende analyse naar de in- en uitvoerstroomb van sportgerelateerde goederen. Als laatste zijn in verband met een herziening van de SBI-indeling alle cijfers over 2006 herzien. Hierdoor kunnen cijfers over dat verslagjaar afwijken van vergelijkbare cijfers die vorig jaar zijn gepubliceerd. De herziene indeling sluit beter aan bij de huidige economie.

¹⁾ De sportfractie onderwijs wordt bijvoorbeeld berekend door de uren sportonderwijs te delen door het totaal uren onderwijs. De vorige keer werden in het totaal ook uren huiswerk meegerekend. Dit was bij nader inzien niet zuiver, omdat aan huiswerk geen productie van het onderwijs is verbonden. Ook is de methode voor het bepalen van de sportfractie horeca vereenvoudigd. Verder werd vorige keer de sportfractie voor 'overig personenvervoer' geschat op basis van mobiliteitsgegevens met betrekking tot de vervoerscategorie 'autovervoer als passagier'. Deze keer is alsnog de sportfractie berekend op basis van de categorie 'taxi' uit het Onderzoek Verplaatsingsgedrag Nederland en de categorie 'overig personenvervoer' (bevat taxivervoer) uit het Onderzoek Dagrecreatie. En bij de sportfractie overheid is nu ook de politie-inzet bij voetbalwedstrijden meegenomen.

9.2 Conclusies

Toegevoegde waarde: Sporteconomie blijft overeind

Het belang van de sport in de Nederlandse economie is ongeveer 1 procent. Dit percentage blijft constant in de periode 2006–2010. Het gaat hierbij om een sporteconomie (sportgerelateerd bbp) van ongeveer 6 miljard euro. De sportgerelateerde toegevoegde waarde van de bedrijfstak sport groeit van ongeveer 1 miljard euro in 2006 tot 1,1 miljard euro in 2010. De sporteconomie is meer dan de bedrijfstak sport en bevat ook goederen en diensten van andere bedrijfstakken die verbonden zijn met de sport, zoals de tv-uitzending van een voetbalwedstrijd of sportonderwijs. De sportgerelateerde productie is daarom ook verspreid over verschillende bedrijfstakken. Het sportgerelateerde bbp bedroeg in 2008 en 2010 respectievelijk 5,8 en 6,0 miljard euro. De waardeontwikkeling van de gehele Nederlandse economie laat een daling zien (–1,7 procent) in de periode 2008–2010.

Bestedingen: Mensen blijven geld uitgeven aan sport

Gemiddeld geeft een huishouden zo'n duizend euro per jaar uit aan sport. De consumptieve bestedingen door huishoudens aan sport zijn toegenomen over de periode 2006–2010. De stijging in de periode 2006–2008 was wel aanzienlijk groter. Dit wil overigens niet zeggen dat alle bestedingen zijn toegenomen: in de horeca is een duidelijke daling zichtbaar. De overheidsbestedingen aan sport zijn wel gestegen, het gaat hier vooral om gemeentelijke uitgaven. Uit recent onderzoek van het Mulier Instituut²⁾ blijkt dat gemeentes in de laatste jaren zijn gaan bezuinigen op sport. Al tonen de cijfers aan dat gemeenten en huishoudens geld blijven besteden aan sport, wil dit niet zeggen dat een lokale sportvereniging het niet moeilijk kan hebben.

Werkgelegenheid: arbeidsvolume in de sporteconomie stijgt

Zoals in hoofdstuk 4 al vermeld, worden er in veel verschillende takken van de economie sportgerelateerde goederen of diensten geproduceerd. In al deze bedrijfstakken zijn zowel werknemers als zelfstandigen actief. Van de in totaal 8,6 miljoen werkzame personen in Nederland is 1,7 procent actief in de sport. De werkgelegenheid in de sport neemt iets toe over de gehele periode 2006–2010, terwijl de werkgelegenheid in Nederland afneemt in de periode 2008–2010. Daarnaast zien we in de periode 2006–2010 een toename van het aandeel zelfstandigen in de sport, zoals sportinstructeurs. Ruim 20 procent van de werkzame personen in de sporteconomie is zelfstandige, dat is meer dan het gemiddelde op de Nederlandse arbeidsmarkt. Daarnaast hebben personen die actief zijn in de sporteconomie kleinere banen dan gemiddeld.

²⁾ Mulier Instituut (2013). 'Recessiepeiling gemeenten 2013; Doorwerking economische recessie op gemeentelijk sportbudget'.

9.3 Discussie

De satellietrekening sport brengt het aandeel van de sport in de Nederlandse economie in beeld en maakt de sporteconomie inzichtelijk. In Nederland is de rekening nu voor de tweede keer samengesteld. Hoewel het solide berekeningen zijn, willen we toch benadrukken dat het nog steeds om pionierswerk gaat. Hoewel er enkele verbeteringen zijn doorgevoerd ten aanzien van de eerste satellietrekening sport, kan aan de gebruikte methode nog steeds worden geschaafd. Dit zal naar verwachting vooral gebeuren als gevolg van internationale discussies. Naast Nederland hebben ook Cyprus, Duitsland, Oostenrijk, Polen en het Verenigd Koninkrijk ervaring met het opstellen van een satellietrekening sport. Een discussie naar aanleiding van al deze verschillende praktijkervaringen zal zeker handvatten bieden om de methode aan te scherpen. Hieronder volgen voor wat ons betreft nog enkele discussiepunten (voor zowel de Nederlandse satellietrekening sport als voor de Europese varianten).

Discussie ten aanzien van de methode

1. Het consistent volgen van de Vilnius definitie bleek bij het samenstellen van de satellietrekening sport in een enkele situatie lastig. Zo wordt in de huidige satellietrekening sport de productie van de reclame en sponsorgelden binnen de bedrijfstak sport niet meegenomen. Dus ook niet de werkgelegenheid die deze oplevert in de sport. De vraag is in hoeverre andere landen de Vilnius definitie zo strikt hebben nageleefd. Het zou voor de internationale vergelijkbaarheid én de kwaliteit van de cijfers goed zijn als er op internationaal niveau discussies worden gevoerd over in hoeverre reclame en sponsorgelden meegenomen dienen te worden.
2. De richtlijnen van de Vilnius definitie laten ruimte over voor meerdere interpretaties. En, niet elk land heeft een methodologisch handboek dat even toegankelijk is (taal, beschreven of zaken wel/niet zijn meegenomen in de afbakening van sport). Cijfers van lidstaten zijn zodoende nog onvoldoende vergelijkbaar. Samen met de publicatie over de sporteconomie hebben het CBS en de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (HAN) een methodologisch handboek uitgebracht.³⁾ Dit handboek is een ideaal uitgangspunt voor verdere discussie en een eerste aanzet voor een gezamenlijk Europees handboek voor het opstellen van een satellietrekening sport.
3. De richtlijnen van de Vilnius definitie schrijven voor om enkel de investeringsgoederen uit de bedrijfstak bouw mee te nemen in de sportrekeningen. Of het terecht is dat alleen deze investeringsgoederen worden meegerekend, kan ter discussie gesteld worden. Er zijn meerdere typisch sportgerelateerde investeringsgoederen zoals alle apparaten in de fitnessclub of al het duurzame sportmateriaal van sportverenigingen.

³⁾ CBS en HAN (2012), Methodological Manual for a Sport Satellite Account.

Mogelijkheden voor uitbreiding van de satellietrekening sport

1. Een satellietrekening sport geeft een nationaal macro-economisch beeld van de sport. Er is behoefte aan verdiepend onderzoek dat inzicht geeft in de economische betekenis van onderdelen van de sport. Cijfers zouden kunnen worden opgesteld naar onderdelen binnen de sport, zoals type sport (bijvoorbeeld voetbal), regionaal (bijvoorbeeld naar landsdeel), bedrijfstak (bijvoorbeeld horeca) of thema (bijvoorbeeld innovatie). Dergelijke cijfers acht het CBS echter niet haalbaar binnen de huidige systematiek. Wellicht dat met nieuwe meer gedetailleerde bronnen deze wens gerealiseerd kan worden.
2. De uitkomsten van de satellietrekening sport kunnen extra informatiewaarde opleveren door deze te relateren aan de uitkomsten van ander sociaal of economisch onderzoek. Resultaten uit dergelijk onderzoek kunnen leiden tot nieuwe inzichten over de waarde van sport voor de Nederlandse economie en de Nederlandse samenleving. Een voorbeeld van mogelijk te onderzoeken relaties is de relatie tussen sportparticipatie en de omvang van de Nederlandse sporteconomie.

Appendices

Appendices

I De Nederlandse satellietrekening sport: theorie en methodebeschrijving

Theorie

Het systeem van nationale rekeningen geeft een cijfermatige beschrijving van het economische proces binnen een land en de economische relaties met het buitenland. De classificaties en definities die gebruikt worden in de nationale rekeningen zijn vastgelegd in internationale handboeken waardoor de cijfers vergelijkbaar zijn tussen landen (SNA 2008, UN et al., 1993; ESR 1995). Bekende macro-economische kengetallen uit de nationale rekeningen zijn het bruto binnenlands product (bbp), de consumptieve bestedingen, het aantal banen en gewerkte arbeidsjaren.

Aan het systeem van nationale rekeningen kunnen satellietrekeningen toegevoegd worden. Deze bieden de mogelijkheid het systeem van nationale rekeningen uit te breiden vanuit een specifieke (sociaal-) economische invalshoek. In de satellietrekeningen kunnen daartoe alternatieve of complementaire concepten en classificaties gebruikt worden. Op dit moment publiceert het CBS op reguliere basis vijf satellietrekeningen, namelijk de Milieurekening (NAMEA), de Social Accounting Matrix (SAM), de groeirekeningen, de regionale rekeningen en de Satellietrekening toerisme (SRT).

Voor het samenstellen van de satellietrekening sport zijn nog geen internationale handboeken voorhanden. In het kader van de eerste oplevering van de satellietrekening sport over verslagjaar 2006 heeft het CBS met medewerking van de HAN een methodologisch handboek opgesteld (CBS/HAN 2012). Dit methodologisch handboek volgt zoveel mogelijk de richtlijnen die de Europese werkgroep voor sport en economie (*EU working group on sport and economics*) heeft opgesteld. Een tweede belangrijke leidraad voor de satellietrekening sport is het internationale handboek voor de SRT: *Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework* (TSA:RMF).

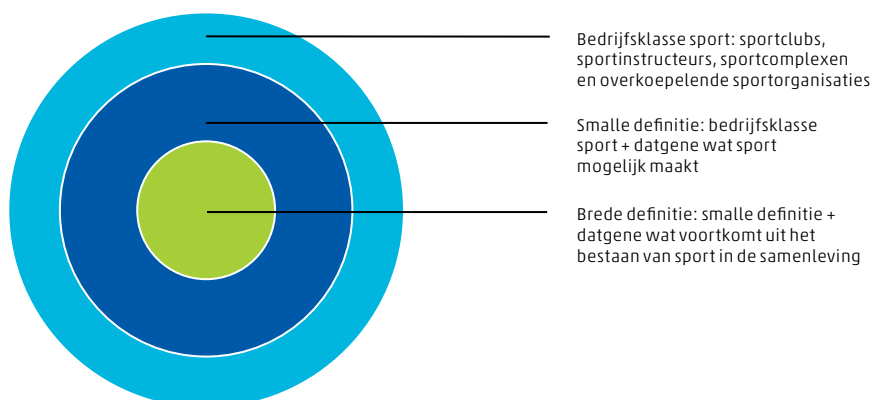
De Vilnius definitie van sport

De Europese werkgroep voor sport en economie heeft een definitie opgesteld die beter bekend staat als de 'Vilnius definitie van sport'. Binnen deze definitie wordt een drietal afbakeningen gegeven van de sporteconomie. De zogeheten *statistische definitie* van de sport is beperkt tot de sportrelevante bestedingen aan producten afkomstig uit de bedrijfsklasse sport (NACE¹⁾ 92.6). Deze klasse bevat voornamelijk de bedrijfsactiviteiten van sportclubs, sportinstructeurs, sportcomplexen en overkoepelende sportorganisaties. De meer omvangrijke *smalle definitie* van de sport wordt ingegeven door het idee dat de sport niet alleen de bestedingen aan producten uit de bedrijfstak sport omvat, maar daarnaast nog alle bestedingen aan producten die sport mogelijk maken. De sporteconomie bevat volgens deze afbakening bijvoorbeeld ook sportkleding en sportartikelen. In de meest brede afbakening van de Vilnius definitie bevat de sporteconomie bovendien datgene wat voortvloeit uit het bestaan van sport in de samenleving. Denk hierbij aan sportbijlagen in kranten, sportuitzendingen op televisie, zorg gerelateerd aan sportblessures, of uitgaven

¹⁾ De NACE (Nomenclature générale des Activités économiques dans la Communauté Européenne)-classificatie is een Europees geharmoniseerde classificatie van economische activiteiten.

van bezoekers tijdens sportevenementen. Deze *brede definitie* van de sport vormt het uitgangspunt voor de satellietrekening sport.

AI.1 De Vilnius definitie

In de Vilnius definitie is vastgelegd welke producten en diensten behoren tot de sport. Dit bevordert de vergelijkbaarheid van de satellietrekening sport die de verschillende Europese deelnemers opstellen. In totaal worden er in de brede Vilnius definitie een kleine 400 sportgerelateerde economische activiteiten, of zogeheten 'CPA's'²⁾ geïdentificeerd. Wanneer deze CPA's worden vertaald naar de Nederlandse classificatie van productgroepen die in de nationale rekeningen gebruikt wordt, komt dit neer op 125 verschillende productgroepen. Omdat de sport niet in alle landen op dezelfde manier georganiseerd is, of omdat culturele verschillen leiden tot uiteenlopende opvattingen over sport, bestaat de mogelijkheid om bij wijze van uitzondering af te wijken van de Vilnius definitie. Wanneer hier sprake van is, zal dit expliciet worden aangegeven.

De sportgerelateerde finale bestedingen staan centraal in de satellietrekening sport. Sportgerelateerde finale bestedingen zijn uitgaven van huishoudens, instellingen zonder winstoogmerk en overheden aan sportgoederen en -diensten, voor zover opgenomen in de Vilnius definitie van sport. Ook investeringen, voorraadvorming en export ten behoeve van finale consumptie vallen onder de finale bestedingen. Duurzame goederen die voor meer zaken dan sport alleen gebruikt kunnen worden, worden niet meegenomen in de satellietrekening sport. Zo worden het tv-toestel waarop naar de sportuitzending gekeken wordt, of de auto waarin men naar het sportveld gaat, niet gerekend tot de sporteconomie. Bij wijze van uitzondering, wordt duurzame sportinfrastructuur speciaal aangelegd voor sportdoeleinden daarentegen wel meegenomen. Sportproducten kunnen ook geëxporteerd worden om vervolgens in het buitenland geconsumeerd te worden. Om de sportgerelateerde finale bestedingen alsook het totale aanbod van sportgoederen en -diensten correct te kunnen bepalen, wordt de sportgerelateerde export in kaart gebracht in de satellietrekening sport. 99 van de 125 productgroepen bevatten sportgerelateerde finale bestedingen. De overige 26 bevatten alleen intermediair verbruik en worden daarom buiten beschouwing gelaten.

²⁾ CPA staat voor 'Classification of Products by Activity'. De CPA is net als de NACE een Europees geharmoniseerde classificatie.

Sportkarakteristieke en niet-sportkarakteristieke goederen en diensten

De meeste productgroepen die vallen onder de Vilnius definitie bevatten slechts ten dele sportgoederen. Zo bevat de productgroep 'schoenen' niet exclusief sportschoenen. Daarom moet voor deze productgroep – en zo ook voor de meeste andere productgroepen – bepaald worden wat het sportgerelateerde deel is. Het kan in dit verband handig zijn een onderscheid te maken tussen sportkarakteristieke en niet-sportkarakteristieke producten.

Sportkarakteristieke producten zijn die producten waarvan aangenomen mag worden dat, als sport zou ophouden te bestaan in de samenleving, ze op zouden houden te bestaan in een redelijke hoeveelheid. Denk bijvoorbeeld aan voetbalschoenen of de voetbaltoto. Voor sportkarakteristieke producten zoals voetbalschoenen doet het er niet toe of ze ook gebruikt worden of niet. Alle sportkarakteristieke producten moeten gerekend worden tot de sporteconomie.

Niet-sportkarakteristieke producten zijn producten die soms in een sportrelevante context gebruikt worden, maar soms ook niet. Voorbeelden zijn T-shirts die gebruikt worden om in te sporten (ook al zijn ze niet specifiek voor dit doel gemaakt) of het treinvervoer dat gebruikt wordt om naar een sportevenement te gaan, maar meestal voor niet-sportrelevante doeleinden gebruikt wordt. Niet-sportkarakteristieke producten moeten slechts gedeeltelijk opgenomen worden, namelijk in zoverre ze gebruikt worden in een sportrelevante context.

Een voorbeeld kan verhelderen op welke manier het onderscheid tussen sportkarakteristieke en niet-sportkarakteristieke producten uitkomst kan bieden. Stel dat we willen weten wat het sportrelevante deel is in de productgroep 'kleding'. Uiteraard moeten we alle sportkleding meenemen: tennishirts, trainingsbroeken en judopakken zouden immers praktisch ophouden te bestaan wanneer sport niet langer zou bestaan. Alle uitgaven aan andere kleding voor zover die voor sportdoeleinden gebruikt wordt, willen we eveneens meenemen in de satellietrekening sport, net zoals we ook de benzine voor racewagens, of de maaltijden van bezoekers tijdens een sportevenement moeten meenemen in de satellietrekening sport volgens de Vilnius definitie. We moeten dus bepalen hoeveel kleding, naast de sportkleding, gebruikt wordt voor sportdoeleinden.

Tot slot zijn er producten die vallen binnen de meest smalle, statistische afbakening van de sport. Voor zover deze producten geconsumeerd worden door huishoudens, instellingen zonder winstoogmerk of overheden moeten ze zonder meer opgenomen worden.

Toepassing van de Vilnius definitie

De Vilnius definitie geeft geen sluitende definities van de begrippen 'sport' of 'sporter' en daarmee ook niet van de sport. Daarmee wordt er ruimte opengelaten aan landen om een eigen invulling van deze begrippen te hanteren. Voor het samenstellen van de Nederlandse satellietrekening sport zijn de volgende vuistregels gehanteerd:

1. Wanneer het onduidelijk is of een bepaalde activiteit gerekend moet worden tot een sport wordt de *familiegelijkenis toets* gebruikt. De toets is een hulpmiddel dat helpt te beslissen hoe 'ver' een activiteit verwijderd staat van de 'kern' van Olympische sporten, en daarmee of een activiteit gezien moet worden als sport of niet. Fysieke inspanning, competitie en spel vormen de drie criteria waarvan tenminste aan twee voldaan moet zijn om te kunnen spreken van een sportieve activiteit. Een voorbeeld kan dit verhelderen: men kan zich bijvoorbeeld afvragen of recreatief badmintonnen op de camping nog iets met sport te maken heeft. Volgens de familiegelijkenis toets is dit het geval. Bij het badmintonnen op een camping ontbreekt misschien het competitieve

element, maar het spelelement en het element van fysieke inspanning zijn duidelijk herkenbaar.³⁾ De volgende twee vuistregels volgen deze logica, maar zijn belangrijk genoeg om expliciet te noemen.

2. Denksporten zoals schaken, dammen en bridge worden meegenomen in de satellietrekening sport. Ondanks dat het fysieke element bijna geheel ontbreekt bij dit soort denksporten, is er een duidelijk competitief element aanwijsbaar (er is een schaakfederatie en er zijn internationaal georganiseerde wedstrijden) en bezit het schaken een duidelijk spelelement.
3. Recreatieve activiteiten worden vaak aangemerkt als sportactiviteit binnen de satellietrekening sport. Te denken valt aan wandelen, recreatief fietsen en recreatief zwemmen. Deze activiteiten voldoen aan de criteria van fysieke inspanning en spel volgens de familiegelijkenis toets. Merk op dat volgens de familiegelijkenis toets veel recreatieve activiteiten sportgerelateerd genoemd kunnen worden.
4. Opkomende sporten die zich in de toekomst mogelijk gaan ontwikkelen tot volwaardige (Olympische) sport worden gerekend tot de sportactiviteiten. Denk bijvoorbeeld aan *downhill ice skating*. Op deze manier is de satellietrekening sport toekomstbestendig.
5. Producten die hun oorsprong vinden in de sport, maar tot een modeartikel zijn geworden, worden niet tot de satellietrekening sport gerekend. Het gaat hier om producten die hun relatie tot sport (vrijwel) geheel hebben verloren, zoals sneakers en SUV's.

Methodedeschrijving

Indicatoren satellietrekening sport

De satellietrekening sport levert een aantal macro-economische indicatoren voor de sporteconomie in Nederland op. Deze zijn opgenomen in tabel 1, 2, 7, 8, 13 en 14 van de tabellenset achter in dit rapport. De berekening van enkele van deze indicatoren behoeft nog een nadere toelichting.

De toegevoegde waarde (in basisprijzen⁴⁾) van een sector is gelijk aan de totale productie minus het intermediair verbruik. De sportgerelateerde toegevoegde waarde van een bedrijfstak maakt echter slechts een deel uit van de totale toegevoegde waarde van een bedrijfstak. Niet alle productie van een bedrijfstak wordt namelijk geproduceerd ten behoeve van de bestedingen aan sportgerelateerde doeleinden. Denk bijvoorbeeld aan de kledingindustrie: deze industrie produceert niet alleen kleding ten behoeve van de sport, maar ook werkkleding- en vrijetijdskleding.

Sportrelevante toegevoegde waarde is er ook in bedrijfstakken die niet direct worden geassocieerd met sport. Als een sporter bijvoorbeeld een blessure oploopt en zich laat behandelen in het ziekenhuis zal een stukje toegevoegde waarde van de zorg- en welzijnssector als sportgerelateerd worden aangemerkt. En als deze persoon de trein neemt naar een sportevenement zal een gedeelte van de toegevoegde waarde van het vervoersbedrijf worden aangemerkt als sportgerelateerd.

³⁾ Meer informatie over de familiegelijkenis toets is te vinden in het methodologisch handboek van de satellietrekening sport (zie CBS/HAN 2012).

⁴⁾ Meer informatie over de waardering in basisprijzen en marktprijzen is te vinden in het methodologisch handboek van de satellietrekening sport (zie CBS/HAN 2012) of in de publicatie *Nationale rekeningen 2008* (CBS 2009).

De sportgerelateerde toegevoegde waarde wordt voor elke bedrijfstak bepaald op basis van de verhouding tussen de sportgerelateerde en niet-sportgerelateerde productie. Ditzelfde principe wordt gehanteerd voor de berekening van sportgerelateerde banen, werkzame personen en arbeidsvolume. Nadat de sportgerelateerde toegevoegde waarde (in basisprijzen) is bepaald, wordt het sportgerelateerde bbp (in marktprijzen) berekend door bij de sportgerelateerde toegevoegde waarde het saldo van de sportgerelateerde productgebonden belastingen en subsidies en de btw-inkomsten uit sportgerelateerde bestedingen op te tellen.

Methodebeschrijving samenstellen satellietrekening sport

Het samenstellen van de Nederlandse satellietrekening sport gebeurt met een vergelijkbare methode als het samenstellen van de nationale rekeningen. Er zijn twee fasen te onderscheiden. In de eerste fase worden de bronnen bewerkt. Daarna volgt een integratiefase waaruit een consistente set van cijfers voortvloeit.

In de eerste fase worden de gegevens in lijn gebracht met de concepten van de nationale rekeningen. Sporteconomische basisgegevens worden bijvoorbeeld omgezet naar de productindeling van de nationale rekeningen. Hiervoor wordt de meest gedetailleerde productgroepenindeling van de nationale rekeningen gebruikt. Voor sommige bronnen moeten ook andere bewerkingen, zoals correcties voor btw, op de brongegevens worden uitgevoerd.

De belangrijkste CBS-bronnen voor de satellietrekening sport zijn: de statistiek sportaccommodaties, de statistiek internationale handel, de productiestatistieken, de overheidsstatistieken en het budgetonderzoek. Er worden echter ook bronnen van buiten het CBS gebruikt om inschattingen te kunnen maken van het sportrelevante deel van een groot scala aan producten en diensten.

Nadat alle bronnen zijn bewerkt, begint de integratiefase. Deze fase kent meerdere dimensies:

1. Integratie bronmateriaal: soms geven twee of meer bronnen elk een andere schatting voor exact hetzelfde fenomeen. In dat geval wordt gekozen voor de meest betrouwbare schatting.
2. Consistentie met cijfers uit de nationale rekeningen: de gegevens worden getoetst op consistentie met de nationale rekeningen. Zo kunnen de sportgerelateerde bestedingen aan een bepaalde dienst bijvoorbeeld niet hoger zijn dan het totale aanbod van deze dienst zoals geregistreerd in de nationale rekeningen.

In de integratiefase worden over- en onderschattingen of andere problemen in de basisgegevens geïdentificeerd. De sportgerelateerde bestedingen worden ingepast en consistent gemaakt met de gevonden gegevens over het aanbod. De sportrelevante bestedingen worden toegewezen aan de binnenlandse productie (per bedrijfstak) en de invoer uit het buitenland. Tot slot worden de sportgerelateerde toegevoegde waarde en werkgelegenheid op basis van de ingepaste aanbodtabel berekend, zoals eerder beschreven onder het kopje indicatoren satellietrekening sport.

Herziene bedrijfstakindeling

De economie van landen wordt gekenmerkt door een veelheid aan economische activiteiten. Deze activiteiten worden 'vertaald' naar een systematiek die vergelijkbare activiteiten verenigt en uitdrukt in een code. Dit systeem waarin bedrijven worden

ingedeeld naar economische activiteiten heet de Standaard Bedrijfsindeling (SBI).

Economische activiteiten zijn niet star. Nieuwe activiteiten ontstaan, bestaande ontwikkelen zich en differentiëren, andere worden minder relevant. Daarom wordt de SBI eens in de 15 jaar geactualiseerd.

In verband met een herziening van de SBI-indeling zijn alle cijfers over 2006 herzien.

Hierdoor kunnen cijfers over dat verslagjaar afwijken van vergelijkbare cijfers die vorig jaar zijn gepubliceerd.

II Gebruikte afbakeningen en classificaties

AII.1 Afbakening sporteconomie

Productgroep	Omschrijving productgroep	Regel-nummer in aanbod- en gebruiktabel	Operationalisering sportgerelateerde deel binnen de productgroep	CPA-code (2002)	CPA-omschrijving
129100	Overige dieren	45	Paarden voor de (recreatieve) paardensport	01.22.13	Paarden, ezels, muilieren en muilezels, levend
1588107	Kind- en dieetvoeding	6	Dieetvoeding en voedingssupplementen gebruikt door sporters	15.88.10	Gehomogeniseerde voedingspreparaten en dieetvoeding
1598124	Fris en waters	6	Sport(energie)dranken	15.98.99	Industriële diensten in verband met mineraalwater en frisdranken
1740110	Beddengoed	8-10	Slaapzakken voor de bergsport en andere actieve outdoor sporten	17.40.24	Slaapzakken en beddengoed
1759900	Overige textielwaren	8-10	Tenten, luchtbedden en kampeermatrassen van textiel aangeschaft voor sportbeoefening	17.40.22	Dekkleiden en zonneschermen voor winkelpuien en dergelijke, zeilen voor schepen, zeilplanken, zeilwagens en zeilsleden, tenten en kampeerartikelen
				17.40.23	Valschermen (bestuurbare valschermen daaronder begrepen) en rotochutes en delen daarvan
				17.40.24	Slaapzakken en beddengoed
				17.40.90	Reparatie van dekkleden, van kampeerartikelen en van andere geconfectioneerde artikelen van textiel
				17.52	Bindgaren, touw en kabel, van jute of andere bastvezels
1821000	Werkkleding	8-10	Al dan niet gespecialiseerde werkkleding gebruikt bij sportbeoefening	18.21	Ensembles, colbertjassen, blazers, werk- en bedrijfskleding, voor heren
1822900	Bovenkleding	8-10	Al dan niet gespecialiseerde bovenkleding gebruikt bij sportbeoefening	18.10.10	Kleding van leder
				18.22	Overjassen, jekkers, capes, anoraks, blousons en dergelijke artikelen, van brei- of haakwerk, voor heren of voor jongens
				18.23.11	Overhemden van brei- of haakwerk, voor heren of voor jongens
				18.23.13	Blouses en hemdblouses, van brei- of haakwerk, voor dames of voor meisjes
				18.23.21	Overhemden voor heren of voor jongens, niet van brei- of haakwerk
				18.23.23	Blouses en hemdblouses, voor dames of voor meisjes, niet van brei- of haakwerk
				18.24.31	Kledingtoebehoren van leder of van kunstleder
1823900	Onderkleding	8-10	Al dan niet gespecialiseerde onderkleding gebruikt bij sportbeoefening	18.23.12	Slips, onderbroeken, nachthemden, pyjama's, badjassen, kamerjassen en dergelijke artikelen, van brei- of haakwerk, voor heren of voor jongens
				18.23.14	Onderjurken, onderrokken, slips, nachthemden, pyjama's, negligés, badjassen, kamerjassen en dergelijke artikelen, van brei- of haakwerk, voor dames of voor meisjes
				18.23.22	Onderhemden, slips, onderbroeken, nachthemden, pyjama's, bad- en kamerjassen, voor heren of voor jongens, niet van brei- of haakwerk

AII.1 Afbakening sporteconomie (vervolg)

Productgroep	Omschrijving productgroep	Regel-nummer in aanbod- en gebruiktabel	Operationalisering sportgerelateerde deel binnen de productgroep	CPA-code (2002)	CPA-omschrijving
				18.23.24	Onderhemden, onderjurken, onderrokken, slips, nachthemden, bad- en kamerjassen en dergelijke artikelen, voor dames of voor meisjes, niet van brei- of haakwerk
				18.23.25	Bustehouders, gaines (step-ins), korsetten, jarretelles, kousenbanden en dergelijke artikelen, alsmede delen daarvan, niet van brei- of haakwerk
				18.23.30	T-shirts, borstrokken en onderhemden, van brei- of haakwerk
1824990	Overige kleding	8-10	Overige al dan niet gespecialiseerde kleding gebruikt bij sportbeoefening	18.24	Trainingspakken, skipakken, badpakken en zwembroeken en andere kleding van brei- of haakwerk
1920900	Lederwaren en leer	8-10	Zadels en andere lederwaren voor de beoefening van de paardensport	19.20.11	Zadel- en tuigmakerswerk voor dieren, ongeacht de stof waarvan het vervaardigd is
1930000	Schoenen	8-10	Sportschoenen (excl. sneakers) + schoenen aangeschaft voor sportbeoefening.	19.30	Waterdicht schoeisel met buitenzool en bovendeel van rubber of van kunststof
2211200	Studieboeken	13	Studieboeken t.b.v. sportbeoefening (waaronder schaak- en damboeken)	22.11.21	Boeken, brochures en dergelijke, gedrukt
2211990	Overige boeken	13	Boeken met als thema sport	22.11.22	Boeken, brochures en dergelijke, elektronisch
				22.11.10	Boeken, brochures en dergelijk drukwerk, in losse vellen
				22.11.31	Woordenboeken en encyclopedieën, ook indien in afleveringen, gedrukt
				22.11.32	Woordenboeken en encyclopedieën, ook indien in afleveringen, elektronisch
				22.11.41	Atlassen en andere boeken met cartografische werken, gedrukt
				22.11.42	Atlassen en andere boeken met cartografische werken, elektronisch
				22.11.51	Cartografische werken van alle soorten en globes, andere dan boeken, gedrukt
				22.11.52	Cartografische werken van alle soorten en globes, andere dan boeken, elektronisch
2212101	Dagblad-abonnementen	13	Sportbijlages in de kranten en sportpagina's in tijdschriften	22.12.11	Kranten en tijdschriften, vier keer of meer per week verschijnend, gedrukt
				22.12.12	Kranten en tijdschriften, vier keer of meer per week verschijnend, elektronisch
2213201	Vaktijdschrift-abonnementen	13	Abonnementen op vaktijdschriften over sport als sociaal, cultureel of economisch verschijnsel, op vaktijdschriften gerelateerd aan sport & psychologie, op vaktijdschriften met sportmedische inhoud en/of op overige vaktijdschriften gerelateerd aan sport	22.13.11	Kranten en tijdschriften, minder dan vier keer per week verschijnend, gedrukt
				22.13.12	Kranten en tijdschriften, minder dan vier keer per week verschijnend, elektronisch
2213901	Overige tijdschrift-abonnementen	13	Abonnementen op tijdschriften met sport als belangrijkste onderwerp	22.13.11	Kranten en tijdschriften, minder dan vier keer per week verschijnend, gedrukt
				22.13.12	Kranten en tijdschriften, minder dan vier keer per week verschijnend, elektronisch
2219000	Naslagwerken en kalenders	13	Kalenders en naslagwerken over sport of met sport als hoofdonderwerp	22.11.21	Boeken, brochures en dergelijke, gedrukt
				22.11.22	Boeken, brochures en dergelijke, elektronisch
				22.15	Prentbriefkaarten en andere briefkaarten, kaarten met wensen en dergelijke, gedrukt
2320111	Benzine	45 ¹⁾	Benzine die is verbruikt in het gaan van en naar het sporten	23.20.11	Motorbenzine, inclusief vliegtuigbenzine
2320152	Diesel	45 ¹⁾	Diesel die is verbruikt in het gaan van en naar het sporten	23.20.15	Gasolie
2442100	Geneesmiddelen	15	Geneesmiddelen gebruikt om sportbeoefening mogelijk te maken (smal), of om sportblessures te verhelpen (breed). We nemen hierbij mee de farmaceutica die door de consument wordt gekocht bij drogisterij of apotheek (zelfzorg) en de farmaceutica die wordt voorgeschreven en gedeclareerd via zorgverzekeraar of andere wettelijke regelingen	24.42.11	Geneesmiddelen bevattende penicillinen of andere antibiotica

AII.1 Afbakening sporteconomie (vervolg)

Productgroep	Omschrijving productgroep	Regel-nummer in aanbod- en gebruiktabel	Operationalisering sportgerelateerde deel binnen de productgroep	CPA-code (2002)	CPA-omschrijving
2442210	Sera en vaccins	15	Geneesmiddelen gebruikt om sportbeoefening mogelijk te maken (smal), of om sportblessures te verhelpen (breed), zoals bloedfracties, sera en vaccins voor mensen (niet voor dieren).	24.42.12	Geneesmiddelen bevattende hormonen, doch geen antibiotica
				24.42.13	Geneesmiddelen bevattende alkaloiden of derivaten daarvan, doch geen hormonen of antibiotica
2442240	Gaas en verband	15	Gazen, verbanden, genezing ondersteunend materiaal en hechtmiddelen ten behoeve van de behandeling van sportblessures. Sportgerelateerd verbandmateriaal zoals: Hechtpleisters, catgut en dergelijke, tassen, dozen, trommels en dergelijke voor eerste hulp bij sportongevallen	24.42.24	Hechtpleisters, catgut en dergelijke, tassen, dozen, trommels en dergelijke voor eerste hulp bij ongevallen
2511010	Autobanden en dergelijke	45 ¹⁾	Autobanden voor gespecialiseerde sportwagens en autobanden ten behoeve van racewagens die op het circuit rijden	25.11.11	Nieuwe luchtbanden van rubber, van de soort gebruikt voor personenauto's
2511099	Overige banden	45 ¹⁾	Banden voor sportfietsen en sportmotorfietsen	25.11.12	Nieuwe luchtbanden van rubber, van de soort gebruikt voor motorrijwielen of rijwielen
				25.11.13	Nieuwe luchtbanden van rubber, van de soort gebruikt voor autobussen, voor vrachtwagens of voor luchtvaartuigen
				25.11.15	Binnenbanden, massieve of halfmassieve banden, verwisselbare loopvlakken voor banden en velglijntjes, van rubber
2960000	Wapens en munitie	45 ¹⁾	Pistolen, revolvers, geweren voor de schietsport	29.60.13	Revolvers, pistolen en andere vuurwapens en dergelijke toestellen en andere wapens
				29.60.92	Reparatie en onderhoud van wapens en wapensystemen
3340100	Brillen en lenzen	45 ¹⁾	(Zonne)brillen en lenzen, alsmede delen daarvan voor de verbetering van de gezichtsscherpte of voor het beschermen van de ogen	33.40	Contactlenzen en brillenglazen van ongeacht welk materiaal
3410200	Personenauto's	45 ¹⁾	Sportauto's speciaal geprepareerd voor sportdoeleinden (voor op het circuit)	34.10.21	Automobielen met zuigermotor met vonkontsteking, met een cilinderinhoud van niet meer dan 1 500 cm ³ , nieuw
				34.10.22	Automobielen met zuigermotor met vonkontsteking, met een cilinderinhoud van meer dan 1 500 cm ³ , nieuw
				34.10.23	Automobielen met zuigermotor met zelfontsteking (diesel of semi-dieselmotor), nieuw
				34.10.24	Andere automobielen voor het vervoer van personen, n.e.g.
				34.10.53	Voertuigen ontworpen voor het zich verplaatsen op sneeuw, op golfvelden en dergelijke, met motor
3512000	Plezierboten	25-26	Kano's, kajaks, roeiboten, zeilboten en andere boten voor de pleziervaart (m.u.v. motorboten) en het onderhoud en de reparatie ervan	35.12	Zeilschepen
3541100	Motorfietsen	25-26	Racemotorfietsen en crossmotoren speciaal geprepareerd voor racesport (voor op het circuit)	35.41	Motorrijwielen en rijwielen met hulpmotor, met zuigermotor met een cilinderinhoud van niet meer dan 50 cm ³
3542000	Fietsen en onderdelen daarvan	25-26	Sportfietsen (hybride- of toerfietsen, ATB- en MTB-fietsen, sport- of racefietsen) en onderdelen van sportfietsen	35.42	Rijwielen zonder motor
3640000	Sportartikelen	27	Hengels, vishaken, hengelbenodigheden, lokvogels en dergelijke, jachtbenodigheden, ski's, schaatsen, waterski's, surfplanken, zeilplanken, rackets, golfstokken, ballen en ander materieel voor diverse sporten, handschoenen en wanten speciaal voor sportbeoefening van leder	36.40	Sneeuwski's en ander materieel voor de sneeuwskisport, ijschaatsen en rolschaatsen en delen daarvan

AII.1 Afbakening sporteconomie (vervolg)

Productgroep	Omschrijving productgroep	Regelnummer in aanbod- en gebruiktabel	Operationalisering sportgerelateerde deel binnen de productgroep	CPA-code (2002)	CPA-omschrijving
3650000	Speelgoed	27	Biljarttafels, bowlingbanen, sport-videospellen, elektrische autobanen, speelkaarten, dam- en schaakspellen, darts etcetera.	36.50	Biljarten, alsmede toebehoren daarvoor, artikelen voor gezelschapsspellen en andere spellen, werkende met munt of penninginworp
4521021	Nieuwbouw van gebouwen	30	Nieuwbouw van sportstadia, sporthallen, zwembaden, fitnesscentra en andere gebouwen ten dienste van sport	45.21	Algemene bouwkundige werken: stadions en sportvelden
4523139	Spoorwegen voor trein en tram, landingsbanen en sportfaciliteiten	30	Aanleg van velden voor sportdoeleinden	45.23	Aanleg van velden in stadions en aanleg van andere sportvelden
4524000	Waterbouw	30	Algemene civieltechnische gebouwen in de waterbouw, zoals (jacht)havens voor de pleziervaart t.b.v. sport	45.24.11	Algemene civieltechnische werken: kust- en havenwerken
4529022	Overige burgerlijke- en utiliteitsbouw van gebouwen	30	Overige gespecialiseerde werkzaamheden in de bouw t.b.v. sport niet eerder genoemd.	45.21	Algemene bouwkundige werken: stadions en sportvelden
5029000	Reparatie van auto's en motoren	31	Onderhoud en reparatie van gemotoriseerde sportvoertuigen	50.20	Gewoon onderhoud en reparatie (behalve van de elektrische installatie, de banden en de carrosserie) van personenauto's
5510000	Hotels en pensions	32	Overnachtingen van sporters en toeschouwers rondom sportevenementen, en overnachtingen van personen tijdens sportvakanties in hotels/ motels	50.40.40 55.10.10	Onderhoud en reparatie van motorrijwielen Hotels
5520000	Overige logies	32	Overnachtingen van sporters en toeschouwers rondom sportevenementen en overnachtingen van personen tijdens sportvakanties voor zover niet ondergebracht in 55100000; kampeerterreinen en overige plekken voor kortstondig verblijf	55.21.10	Jeugdherbergen en berghutten
5530000	Maaltijd-verstrekking	32	Verstrekking van maaltijden aan sporters en toeschouwers tijdens sportevenementen en trainingen en verstrekking van maaltijden aan sporttoeristen tijdens sportvakanties in Nederland.	55.22.10 55.23 55.30	Kampeerterreinen, inclusief caravanterreinen Vakantiekolonies voor kinderen Restaurants met bediening
5540000	Drank-verstrekking	32	Verstrekking van dranken aan sporters en toeschouwers tijdens sportevenementen en trainingen en verstrekking van dranken van sporttoeristen tijdens sportvakanties in Nederland.	55.40.10	Verstrekken van dranken
5550000	Catering	32	Cateringdiensten t.b.v. sporters en toeschouwers tijdens sportevenementen en trainingen; cateringdiensten t.b.v. van sporttoeristen tijdens sportvakanties in Nederland	55.51.10	Kantines
6010100	NS reizigers-vervoer	33	Treinvervoer van atleten, toeschouwers van sportevenementen	55.52.13 60.10	Catering voor andere ondernemingen en andere instellingen Interlokaal vervoer van reizigers per spoor
6029100	Overig personen-vervoer	33	Taxivervoer van atleten, toeschouwers en personen die op binnenlandse sportvakantie gaan	60.22	Taxi's
6330010	Reisorganisatie	33	Organisatie van pakketreizen voor zover gericht op sportvakanties	60.23.12 63.30.11	Sightseeing-bussen Organisatie van pakketreizen
6330020	Reis-bemiddeling	33	Reisbemiddeling gericht op sportvakanties, waaronder reisgidsen	63.30.12 63.30.13 63.30.14	Handelsbemiddeling in plaatskaarten, logies en pakketreizen Toeristische informatie Reisgidsen
6420000	Tele-communicatie	45 ¹⁾	Uitgaven aan radio/TV abonnementen voor zover toe te schrijven aan het gebruik om sportuitzendingen te beluisteren/bekijken		

AII.1 Afbakening sporteconomie (vervolg)

Productgroep	Omschrijving productgroep	Regel-nummer in aanbod- en gebruiktabel	Operationalisering sportgerelateerde deel binnen de productgroep	CPA-code (2002)	CPA-omschrijving
6603000	Overige verzekeringen	45 ¹⁾	Verzekeringsdiensten t.b.v. paarden, zeilboten, raceauto's en -motoren, trailers, sportfietsen, wintersportvakanties en beoefening gevaarlijke sporten	66.03	Diensten op het gebied van ongevallenverzekeringen
7500010	Overheidsdiensten	39	Uitgaven van het openbaar bestuur (voornamelijk gemeenten) aan sport(bevordering). Plus de politie inzet bij voetbalwedstrijden.	75.12	Diensten van overheidsinstanties op het gebied van gezondheidszorg, onderwijs, cultuur en dergelijke, exclusief sociale zekerheid
				75.30	Diensten op het gebied van verplichte sociale verzekeringen
8010010	Gesubsidieerd onderwijs	40	Gymnastiekles, lichamelijke opvoeding, zwemles, mbo-opleidingen sport en bewegen, opleidingen tot sportmanager, sportleraar, sportarts, sportfysioloog, sportfysiotherapeut, sporteconomie etcetera.	80.21	Algemeen voortgezet onderwijs, eerste cyclus
8010030	Levering van onderwijs aan derden	40	Schoolgeld voor sportgerelateerd onderwijs aan derden geleverd door het onderwijs van het Rijk	80.30	Post-secundair technisch en beroepsonderwijs
				80.21	Algemeen voortgezet onderwijs, eerste cyclus
				80.30	Algemeen voortgezet onderwijs, tweede cyclus
8041000	Autorijles	40	Autorijles voor coureurs en vliegles t.b.v. sportvliegers	80.41.12	Vlieg- en vaaronderricht
8511100	Ziekenhuiszorg	41	Ziekenhuiszorg t.b.v. behandeling van sportblessures	85.11.11	Chirurgie
				85.11.12	Medische behandeling
				85.11.14	Revalidatie
8512100	Huisartsenzorg	41	Consulten en behandeling t.b.v. behandeling van sportblessures	85.12.11	Consulten en behandeling door huisartsen
8514000	Paramedische zorg	41	Consulten t.b.v. behandeling van sportblessures en fysiotherapie bij sporters	85.14.11	Verloskundigen
				85.14.12	Verpleegkundigen
				85.14.13	Fysiotherapeuten en overige paramedici (inclusief beoefenaars van de homeopathie en dergelijke)
				85.14.15	Intramurale gezondheidszorg, andere dan verpleging in een ziekenhuis
8516000	Preventieve zorg	41	Overige consulten t.b.v. behandeling van sportblessures en sport medische keuringen en preventieve zorg, bijvoorbeeld advies	85.12.12	Consulten en behandeling door specialisten en chirurgen
8520000	Veterinaire diensten	41	Veterinaire diensten t.b.v. paarden gebruikt voor de (recreatieve) paardensport	85.20	Veterinaire diensten voor huisdieren
9211000	Films en video's	34 ¹⁾	Video's en dvd's met als inhoud sportdocumentaire	92.11.11	Cinematografische film, belicht en ontwikkeld, met een breedte van 35 mm of meer
				92.11.12	Cinematografische film, belicht en ontwikkeld, met een breedte van minder dan 35 mm
				92.11.20	Magneetband met geluids- en beeldopnamen
9221000	Radio en publieke TV	34 ¹⁾	Publieke sportuitzendingen op radio en TV of programma's met onderwerp sport	92.20.11	Radio
				92.20.12	Televisie
				92.20.20	Verkoop van reclametijd op radio of televisie
9239000	Amusement	42 ¹⁾	Diensten van dansscholen en -instructeurs t.b.v. danssport	92.34.12	Danszalen en dansleraren
9261000	Amateursport	42 ¹⁾	Exploitatie van sportaccommodaties (zoals zwembaden, stadions, jachthavens), sportorganisaties (zoals sportclubs, sportscholen, sportinstructeurs, maneges), overkoepelende sportorganen (zoals sportbonden), organisatie sportevenementen en andere sportactiviteiten	92.61.10	Exploitatie van sportaccommodaties
				92.62.11	Promotie van sportevenementen
				92.62.12	Organisatie van sportevenementen
				92.62.13	Overige diensten in verband met sportevenementen, n.e.g.

AII.1 Afbakening sporteconomie (slot)

Productgroep	Omschrijving productgroep	Regel-nummer in aanbod- en gebruiktabel	Operationalisering sport-gerelateerde deel binnen de productgroep	CPA-code (2002)	CPA-omschrijving
9262000	Professionele sport	42 ¹⁾	Exploitatie van sportaccommodaties (zoals zwembaden, stadions, jachthavens), sportorganisaties (zoals sportclubs, sportscholen, sportinstructeurs, maneges), overkoepelende sportorganen (zoals sportbonden), organisatie sportevenementen en andere sportactiviteiten	92.61.10	Exploitatie van sportaccommodaties
				92.61.10	Exploitatie van sportaccommodaties
				92.62.11	Promotie van sportevenementen
				92.62.12	Organisatie van sportevenementen
				92.62.13	Overige diensten in verband met sportevenementen, n.e.g.
9271000	Gokwezen	42 ¹⁾	Gokken op sportwedstrijden (voetbal, paardensport) en kansspelen georganiseerd door sportorganisaties (Grote Club Actie)	92.71.10	Loterijen en kansspelen
9272000	Overige recreatie	42 ¹⁾	Verhuur van boten (watersport)	92.72	Recreatieparken en stranden
9309000	Overige persoonlijke dienstverlening	42 ¹⁾	Diensten van fitnesscentra	93.04.10	Diensten in verband met het lichamelijk welzijn

¹⁾ De indeling van de regel wijkt af van de betreffende regel in de nationale rekeningen. De aangepaste indeling sluit beter aan op de sporteconomie.

AII.2 Classificatie van bedrijfstakken in de aanbod- en gebruiktabel

Kolomnummer in aanbod- en gebruiktabel	Bedrijfstak	SBI 2008	SBI omschrijving
1	Landbouw, bosbouw en visserij	01-03	Landbouw, bosbouw en visserij
2	Delfstoffenwinning	06-09	Delfstoffenwinning
3	Industrie	10-12	Voedings- en genotmiddelenindustrie
		13-15	Textiel-, kleding-, lederindustrie
		16-18	Hout-, papier-, grafische industrie
		13-15	Textiel-, kleding-, lederindustrie
		19	Aardolie-industrie
		20	Chemische industrie
		21	Farmaceutische industrie
		22-23	Kunststof- en bouwmaterialindustrie
		24-25	Basismetaal, metaalproductenindustrie
		26	Elektrotechnische industrie
		27	Elektrische apparatenindustrie
		28	Machine-industrie
		29-30	Transportmiddelenindustrie
		31-33	Overige industrie en reparatie
4	Energievoorziening	35	Energiebedrijven
5	Waterbedrijven en afvalbeheer	36-39	Waterbedrijven en afvalbeheer
6	Bouwnijverheid	41	Algemene bouw en projectontwikkeling
		42	Grond-, water- en wegenbouw
		43	Gespecialiseerde bouw
7	Handel	45	Autohandel en -reparatie
		46	Groothandel en handelsbemiddeling
		47	Detailhandel (niet in auto's)
8	Vervoer en opslag	49	Vervoer over land
		50	Vervoer over water
		51	Vervoer door de lucht
		52-53	Opslag, diensten voor vervoer, post e.d.
9	Horeca	55-56	Horeca
10	Informatie en communicatie	58-60	Uitgeverijen, film, radio en t.v.
		61	Telecommunicatie
		62-63	IT- en informatiedienstverlening
11	Financiële dienstverlening	64	Bankwezen
		65	Verzekeraars en pensioenfondsen
		66	Overige financiële dienstverlening
12	Verhuur en handel van onroerend goed	68	Verhuur en handel van onroerend goed
13	Specialistische zakelijke diensten	69-71	Management- en technisch advies
		72	Research
		73-75	Reclame, design, overige diensten
14	Verhuur van overige zakelijke diensten	77	Verhuur van roerende goederen
		78	Uitzendbureaus en arbeidsbemiddeling
		79	Reisbureaus, reisorganisatie en -info
		80	Beveiligings- en opsporingsdiensten
		81	Schoonmaakbedrijven, hoveniers e.d.
		82	Overige zakelijke dienstverlening
15	Openbaar bestuur en overheid	84	Openbaar bestuur en overheidsdiensten
16	Onderwijs	85	Onderwijs
17	Gezondheids- en welzijnszorg	86	Gezondheidszorg
		87-88	Verzorging en welzijn
18	Cultuur, sport en recreatie	90-92	Kunst, cultuur en loterijen
		93	Sport en recreatie
19	Overige dienstverlening	94	Ideële, belangen-, hobbyverenigingen
		95	Reparatie van consumentenartikelen
		96	Overige persoonlijke dienstverlening
20	Huishoudens met personeel	97	Huishoudens met personeel

AII.3 Sporteconomie naar type producent en bijbehorende secties (SBI'08)

Type producent	Secties (SBI'08)
Goederenproducenten	A Landbouw, bosbouw en visserij B Winning van delfstoffen C Industrie D Productie en distributie van en handel in elektriciteit, aardgas, stoom en gekoelde lucht E Winning en distributie van water; afval- en afvalwaterbeheer en sanering F Bouwnijverheid
Commerciële dienstenproducenten	G Groot- en detailhandel; reparatie van auto's H Vervoer en opslag I Logies-, maaltijd- en drankverstrekking J Informatie en communicatie K Financiële instellingen L Verhuur van en handel in onroerend goed M Advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening N Verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening
Niet-commerciële dienstenproducenten	O Openbaar bestuur, overheidsdiensten en verplichte sociale verzekeringen P Onderwijs Q Gezondheids- en welzijnszorg R Cultuur, sport en recreatie S Overige dienstverlening T Huishoudens als werkgever; niet-gedifferentieerde productie van goederen en diensten door huishoudens voor eigen gebruik U Extraterritoriale organisaties en lichamen

III Gebruikte bronnen

AIII.1 Gebruikte bronnen

Naam van de bron	Afkomst	Verlagjaar
Accountancy Magazine	www.amweb.nl	2010
Bewegingsonderwijs in het primair onderwijs	Koninklijke Vereniging voor Lichamelijke Opvoeding e.a.	2008
Bol	www.bol.com	2013
Brancherapport Special Watersport	Delte Lloyd	2011
Budgetonderzoek	CBS	2006, 2008, 2009 en 2010
Centraal Informatiepunt Voetbalvandalisme	Politie	2006, 2008 en 2010
Consumentenonderzoek Voedingssupplementen	Schuttelaar en Partners	2009
Continu Vakantieonderzoek	CBS	2006, 2008 en 2010
Continu Vrijtijdsonderzoek	Bedrijfschap Horeca en Catering	2006 en 2010
De sportmarkt van de toekomst	Q&A Research en Consultancy	2009
Distrifood	www.distrifood.nl	2008
ECI	www.eci.nl	2013
Gegevens over sportblessures	www.veiligheid.nl	2006 en 2010
GIP databank	College voor zorgverzekeringen	2006, 2008 en 2010
Groeirekeningen	CBS	2006, 2008 en 2010
Grote Clubactie	www.clubactie.nl	2010 en 2011
HOI Instituut voor Media Auditing	www.hoi-online.nl	2009 en 2011
Ik wil dat mijn kind leert zwemmen	Mulier Instituut	2003-2007
Informatieblad opleidingen en brevetten gemotoriseerd vliegen	Koninklijke Nederlandse Vereniging voor Luchtvaart	2013
Inventarisatie General Aviation Nederland	Platform Nederlandse Luchtvaart	2006 en 2007
Jaarrekening NOC*NSF	www.nocnsf.nl	2007, 2008 en 2010
Jaarverslag kansspelen	College van Toezicht op Kansspelen	2006 en 2008
Jaarverslag NOC*NSF	www.nocnsf.nl	2007, 2008 en 2010

AIII.1 Gebruikte bronnen (slot)

Naam van de bron	Afkomst	Verlagjaar
Jaarverslag Publieke Omroep	Publieke Omroep	2006, 2008 en 2010
Jaarverslagen sportbonden	Internet	2006-2010
Ledentallenrapportage NOC*NSF	www.nocnsf.nl	2006-2010
Letsel Informatie Systeem	www.veiligheid.nl	2006 en 2010
Kijkonderzoek	Stichting Kijkonderzoek	2006, 2008 en 2010
Koninklijke Nederlandse Autosport Federatie	www.knaf.nl	2006, 2008 en 2010
Koninklijke Nederlandse Motorrijdersvereniging	www.knmv.nl	2006, 2008 en 2010
Kosten autorijbewijs	www.leren.nl	2013
Kosten vliegbrevetten	www.aerodicted.nl	2013
Landbouwtelling	CBS	2006, 2008 en 2010
Leren zwemmen	Vereniging Sport en Gemeenten	2008 en 2009
Marktplaats	www.marktplaats.nl	2013
Mobiliteit in Cijfers Auto's 2011/2012	Bovag-Rai	2006, 2008 en 2010
Mobiliteit in Cijfers Tweewielers 2010/2011	Bovag-Rai	2006 en 2008
Mobiliteit in Cijfers Tweewielers 2011/2012	Bovag-Rai	2010
Mobiliteitsonderzoek Nederland	CBS	2006 en 2008
Naar een Nederlands Model	Berenschot	2011
Nationaal Luister Onderzoek	GfK Intomart	2006, 2008 en 2010
Nationale Rekeningen	CBS	2006, 2008 en 2010
Nota Dierenwelzijn	Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit	2007
Onderwijstijd in het basisonderwijs	Nationale Onderwijsgids	2013
Onderzoek aantal recreatievoertuigen in Nederland	Waterrecreatie Advies	2005
Onderzoek Dagrecreatie	CBS	2006 en 2007
Onderzoek naar de optiekbranche	Hoofdbedrijfschap Detailhandel	2006
Onderzoek Verplaatsingsgedrag Nederland	CBS	2010 en 2011
Paard aanschaffen	Sophia Vereniging	2013
Passie voor Paarden	LEI Wageningen UR	2009
Rapport Ridderhof	Onderzoeksraad voor Veiligheid	2011
Rapportage Sport	SCP/W.J.H. Mulier Instituut	2008 en 2010
Satellietrekening Toerisme	CBS	2006, 2008 en 2010
Schooltijden en onderwijstijd	www.rijksoverheid.nl	2013
Sociaal Statistisch Bestand	CBS	2000-2011
Sportbondenmonitor 2011	www.nocnsf.nl	2011
Statline	CBS	2006, 2008 en 2010
Statistiek Internationale Handel	CBS	2006, 2008 en 2010
Statistiek Overheidsuitgaven voor cultuur, sport en recreatie	CBS	2006, 2008 en 2010
Statistiek Sportorganisaties	CBS	2006 en 2009
Statistiek Watersport	CBS	2006 en 2009
Statistiek Zwembaden en Sportaccommodaties	CBS	2006 en 2009
Studieboeken	www.studieboeken.nl	2013
Toerisme en recreatie in cijfers	CBS	2012
Top 100 evenementen	Respons	2006 en 2010
Urentabellen in het voortgezet onderwijs	Koninklijke Vereniging voor Lichamelijke Opvoeding	2004
Verzekerd van Cijfers	Verbond van Verzekeraars	2006, 2008 en 2010
Wat drinkt Nederland	GfK Panelservices	2009
Wat zijn de effecten van het ontkoppelen van voorschrijven en verhandelen van diergeneesmiddelen door de dierenarts?	Berenschot	2010
Werken bij de publieke sector	Ministerie van BZK	2006, 2008 en 2010
Wettelijk verplichte onderwijstijd voortgezet onderwijs	www.rijksoverheid.nl	2013
ZorgkaartNederland	Bohn Stafleu van Loghum (BSL) en Patiëntenfederatie NPCF	2013

Tabellen

Tabellen

Tabellenoverzicht

Tabel 1	Sporteconomie: macro-economische saldi, 2010
Tabel 2	Sporteconomie: indicatoren arbeid en werkgelegenheid, 2010
Tabel 3	Arbeidsproductiviteit in arbeidsjaren naar bedrijfstakken, 2010
Tabel 4	Aanbodtabel sportrekeningen, basisprijzen (mln euro), 2010
Tabel 5	Gebruiktabel sportrekeningen, aankooprijzen (mln euro), 2010
Tabel 6	Opbouw macro economische saldi, 2010
Tabel 7	Sporteconomie: macro-economische saldi, 2008
Tabel 8	Sporteconomie: indicatoren arbeid en werkgelegenheid, 2008
Tabel 9	Arbeidsproductiviteit in arbeidsjaren naar bedrijfstakken, 2008
Tabel 10	Aanbodtabel sportrekeningen, basisprijzen (mln euro), 2008
Tabel 11	Gebruiktabel sportrekeningen, aankooprijzen (mln euro), 2008
Tabel 12	Opbouw macro economische saldi, 2008
Tabel 13	Sporteconomie: macro-economische saldi, 2006
Tabel 14	Sporteconomie: indicatoren arbeid en werkgelegenheid, 2006
Tabel 15	Arbeidsproductiviteit in arbeidsjaren naar bedrijfstakken, 2006
Tabel 16	Aanbodtabel sportrekeningen, basisprijzen (mln euro), 2006
Tabel 17	Gebruiktabel sportrekeningen, aankooprijzen (mln euro), 2006
Tabel 18	Opbouw macro economische saldi, 2006

Tabel 1 Sporteconomie: macro-economische saldi, 2010

Saldi	
	mln euro
Totaal Nederland	
Finale bestedingen	1 001 223
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	524 120
Bruto binnenlands product (bruto, marktprijzen)	586 789
Sporteconomie¹⁾	
Finale bestedingen	12 760
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	5 400
Bruto binnenlands product (bruto, marktprijzen)	5 980
	%
Aandeel sporteconomie	
Finale bestedingen	1,3
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	1,0
Bruto binnenlands product (bruto, marktprijzen)	1,0

¹⁾ Alle waarden over de sporteconomie zijn afgerond op tientallen miljoenen euro's.

Tabel 2 Sporteconomie: indicatoren arbeid en werkgelegenheid, 2010

Indicatoren	
	x 1 000
Totaal Nederland	
Aantal werkzame personen	8 637
Aantal werknemers	7 445
Banen van werkzame personen	9 190
Banen van werknemers	7 862
Arbeidsvolume van werkzame personen, in arbeidsjaren	6 719
Arbeidsvolume van werknemers, in arbeidsjaren	5 892
Sporteconomie¹⁾	
Aantal werkzame personen	150
Aantal werknemers	120
Banen van werkzame personen	170
Banen van werknemers	130
Arbeidsvolume van werkzame personen, in arbeidsjaren	110
Arbeidsvolume van werknemers, in arbeidsjaren	90
	%
Aandeel sporteconomie	
Aandeel werkzame personen	1,7
Aandeel werknemers	1,6
Aandeel banen van werkzame personen	1,8
Aandeel banen van werknemers	1,7
Aandeel in arbeidsvolume van werkzame personen	1,6
Aandeel in arbeidsvolume van werknemers	1,5

¹⁾ Alle waarden over de sporteconomie zijn afgerond op tientallen miljoenen euro's.

Tabel 3 Arbeidsproductiviteit¹⁾ in arbeidsjaren naar bedrijfstakken, 2010

Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) per vte	
	x 1 000 euro
Totaal Nederland	78
Landbouw, bosbouw en visserij	52
Delfstoffenwinning	2 323
Industrie	83
Energiebedrijven	506
Waterbedrijven en afvalbeheer	125
Bouwnijverheid	61
Handel, vervoer en horeca	61
Informatie en communicatie	110
Financiële dienstverlening	183
Exploitatie van en handel in onroerend goed	510
Zakelijke dienstverlening	59
Overheid en zorg	66
Cultuur, recreatie, overige diensten	40
Sporteconomie	49

¹⁾ Arbeidsproductiviteit is de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen per vte.

Tabel 4 Aanbodtabel sportrekeningen, basisprijzen (mln euro), 2010¹⁾

	Industrie	Bouw- nijverheid	Handel	Vervoer en opslag	Horeca	Informatie en communicatie	Verhuur en overige zakelijke diensten
	3	6	7	8	9	10	14
6 Sportvoeding en -drank	120	0	0	0	0	0	0
8-10 Sportkleding, -schoenen en textielwaren	80	0	60	0	0	0	0
13 Drukwerk en opgenomen media	0	0	0	0	0	160	0
15 Medisch (chemische) producten	30	0	0	0	0	0	0
25-26 Transportmiddelen	230	0	0	0	0	0	0
27 Sportartikelen	40	0	0	0	0	0	0
30 Producten van de bouwnijverheid	0	250	0	0	0	0	0
31 Reparatie van gebruiksgoederen	0	0	50	0	0	0	0
32 Horeca	0	0	0	0	610	0	0
33 Vervoer	0	0	0	80	0	0	300
34 ²⁾ Radio, TV, video, film	0	0	0	0	0	250	0
39 Openbaar bestuur	50	0	0	0	0	0	0
40 Onderwijs	0	0	0	0	0	0	0
41 Medische en maatschappelijke diensten	0	0	0	0	0	0	0
42 ²⁾ Sport- en fitnessdiensten	0	0	0	0	30	0	0
45 ²⁾ Niet toegewezen goederen en diensten	0	0	0	0	0	0	0
46 Handels- en vervoersmarges	0	0	1200	0	0	0	0
47 Aanbod in basisprijzen	540	250	1300	80	640	410	300

¹⁾ Alle waarden zijn afgerond op tientallen miljoenen euro's. De kolom- en regelnummers zijn dezelfde als gebruikt in de publicatie Nationale Rekeningen 2010.

²⁾ De indeling van de kolom of regel wijkt af van de betreffende kolom of regel in de nationale rekeningen. De aangepaste indeling sluit beter aan op de sporteconomie.

Openbaar bestuur en overheids- diensten	Onderwijs	Gezondheids- en welzijn- zorg (incl. veterinaire diensten)	Sport, recreatie, fitness	Niet toegewezen productie	Totaal productie	Invoer van goederen en diensten	Aanbod in basisprijzen	Handels- en vervoersmar- ges, product- gebonden belastingen en subsidies	Aanbod in marktprijzen
15	16	17 ²⁾	18-19	21 ²⁾	22	23-24	25	26-28	29
0	0	0	0	0	120	50	170	50	210
0	0	0	0	0	130	600	730	560	1290
0	0	0	0	0	160	20	180	10	190
0	0	0	0	0	30	110	130	50	180
0	0	0	0	0	230	350	570	170	740
0	0	0	0	0	40	490	530	330	870
0	0	0	0	0	250	0	250	0	250
0	0	0	0	0	50	0	50	0	50
0	0	0	440	0	1050	0	1050	0	1050
0	0	0	0	0	380	0	380	0	380
0	0	0	0	0	250	0	250	0	250
1200	0	0	0	0	1250	0	1250	0	1250
0	1760	0	0	0	1760	0	1760	0	1760
0	0	490	0	0	490	0	490	-10	490
160	140	0	2370	0	2700	0	2700	-150	2550
0	0	0	0	380	380	100	480	210	690
0	0	0	0	0	1200	0	1200	-1200	0
1370	1900	490	2810	380	10480	1720	12200	10	12210

Tabel 5 Gebruiktabel sportrekeningen, aankooprijzen (mln euro), 2010¹⁾

	Industrie	Bouw- nijverheid	Handel	Vervoer en opslag	Horeca	Informatie en commu- nicatie	Verhuur en overige zakelijke diensten	Openbaar bestuur en overheids- diensten
	3	6	7	8	9	10	14	15
6 Sportvoeding en -drank
8-10 Sportkleding, -schoenen en textielwaren
13 Drukwerk en opgenomen media
15 Medisch (chemische) producten
25-26 Transportmiddelen
27 Sportartikelen
30 Producten van de bouwnijverheid
31 Reparatie van gebruiks- goederen
32 Horeca
33 Vervoer
34 ²⁾ Radio, TV, video, film
39 Openbaar bestuur
40 Onderwijs
41 Medische en maatschappelijke diensten
42 ²⁾ Sport- en fitnessdiensten
45 ²⁾ Niet toegewezen diensten en goederen
46 Niet-aftrekbare BTW
47 Totaal intermediair gebruik	390	180	580	30	310	240	220	610
53 Toegevoegde waarde	160	80	720	50	320	170	70	760

¹⁾ Alle waarden zijn afgerond op tientallen miljoenen euro's. De kolom- en regelnummers zijn dezelfde als gebruikt in de publicatie Nationale Rekeningen 2010.

²⁾ De indeling van de kolom of regel wijkt af van de betreffende kolom of regel in de nationale rekeningen. De aangepaste indeling sluit beter aan op de sporteconomie.

Onderwijs	Gezondheids- en welzijn- zorg (incl. veterinaire diensten)	Sport, recreatie, fitness	Niet toegewezen productie	Totaal intermediair gebruik	Uitvoer van goederen en diensten	Consump- tieve beste- dingen door huishoudens (incl. IZW)	Consump- tieve bestedingen overheid	Investerings- in vaste activa (bruto)	Veranderingen in voorraden, afgedragen minus toe- gerekende BTW	Totaal finale bestedingen
16	17 ²⁾	18-19	21 ²⁾	22	23-24	25-26	27-28	29	30-32	33
.	90	120	0	0	0	210
.	450	840	0	0	10	1 290
.	20	170	0	0	0	190
.	100	20	60	0	0	180
.	290	440	0	0	10	740
.	390	430	0	0	50	870
.	0	0	0	250	0	250
.	0	50	0	0	0	50
.	0	1 050	0	0	0	1 050
.	0	380	0	0	0	380
.	0	250	0	0	0	250
.	0	0	1 250	0	0	1 250
.	0	40	1 720	0	0	1 760
.	0	130	360	0	0	490
.	0	2 530	20	0	0	2 550
.	170	530	0	0	-10	690
.	0	530	0	30	0	560
430	130	1 700	250	5 070	1 500	7 500	3 430	280	70	12 780
1 480	360	1 110	130	5 400						

Tabel 6 Opbouw macro economische saldi, 2010

	Sporteconomie	Totaal Nederland
	mln euro	
Finale consumptieve bestedingen	10 930	435 169
Investerings	+	280
Export	+	1 490
Voorraadvorming	+	60
Finale bestedingen (marktprijzen)	12 760	1 001 223
Intermediair verbruik (marktprijzen) ¹⁾	+	613 117
Niet-aftrekbare btw	-	560
Cif/fob-herclassificatie voor export + afgedragen – toegerekende btw (niet in sport AGT) (+)	+	x
Totaal gebruik/aanbod (marktprijzen)	12 210	1 575 085
Import (cif prijzen)	-	1 720
Handels- en vervoersmarges, productgebonden belastingen en subsidies (-)	-	10
Productie (basisprijzen)	10 480	1 137 237
Intermediair verbruik (marktprijzen) ²⁾	-	5 070
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	5 400	524 120
Niet-aftrekbare btw	+	560
Productgebonden belastingen (excl btw)	+	x
Productgebonden subsidies	-	x
Afgedragen min toegerekende btw	+	x
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	5 980	586 789

¹⁾ Volgens de Vilnius-definitie bestaat er geen sportgerelateerd intermediair verbruik. Het gebruik van sportgerelateerde goederen en diensten is dan ook gelijk aan de sportgerelateerde finale bestedingen minus niet-aftrekbare btw.

²⁾ De sportgerelateerde productie is opgebouwd uit toegevoegde waarde en intermediair verbruik. Het intermediair verbruik hoeft hierbij niet opgebouwd te zijn uit producten die in de Vilnius definitie voorkomen.

Tabel 7 Sporteconomie: macro-economische saldi, 2008

Saldi	
	mln euro
Totaal Nederland	
Finale bestedingen	998 856
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	528 239
Bruto binnenlands product (bruto, marktprijzen)	594 481
Sporteconomie¹⁾	
Finale bestedingen	12 590
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	5 230
Bruto binnenlands product (bruto, marktprijzen)	5 820
	%
Aandeel sporteconomie	
Finale bestedingen	1,3
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	1,0
Bruto binnenlands product (bruto, marktprijzen)	1,0

¹⁾ Alle waarden over de sporteconomie zijn afgerond op tientallen miljoenen euro's.

Tabel 8 Sporteconomie: indicatoren arbeid en werkgelegenheid, 2008

Indicatoren	
	x 1 000
Totaal Nederland	
Aantal werkzame personen	8 733
Aantal werknemers	7 553
Banen van werkzame personen	9 287
Banen van werknemers	7 972
Arbeidsvolume van werkzame personen, in arbeidsjaren	6 832
Arbeidsvolume van werknemers, in arbeidsjaren	6 013
Sporteconomie¹⁾	
Aantal werkzame personen	140
Aantal werknemers	120
Banen van werkzame personen	170
Banen van werknemers	130
Arbeidsvolume van werkzame personen, in arbeidsjaren	110
Arbeidsvolume van werknemers, in arbeidsjaren	90
	%
Aandeel sporteconomie	
Aandeel werkzame personen	1,6
Aandeel werknemers	1,6
Aandeel banen van werkzame personen	1,8
Aandeel banen van werknemers	1,6
Aandeel in arbeidsvolume van werkzame personen	1,6
Aandeel in arbeidsvolume van werknemers	1,5

¹⁾ Alle waarden over de sporteconomie zijn afgerond op tientallen miljoenen euro's.

Tabel 9 Arbeidsproductiviteit¹⁾ in arbeidsjaren naar bedrijfstakken, 2008

Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) per vte	
	x 1 000 euro
Totaal Nederland	
	77
Landbouw, bosbouw en visserij	48
Delfstoffenwinning	3 101
Industrie	84
Energiebedrijven	393
Waterbedrijven en afvalbeheer	126
Bouwnijverheid	65
Handel, vervoer en horeca	63
Informatie en communicatie	108
Financiële dienstverlening	121
Exploitatie van en handel in onroerend goed	644
Zakelijke dienstverlening	60
Overheid en zorg	63
Cultuur, recreatie, overige diensten	39
Sporteconomie	48

¹⁾ Arbeidsproductiviteit is de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen per vte.

Tabel 10 Aanbodtabel sportrekeningen, basisprijzen (mln euro), 2008¹⁾

	Industrie	Bouw- nijverheid	Handel	Vervoer en opslag	Horeca	Informatie en communicatie	Verhuur en overige zakelijke diensten
	3	6	7	8	9	10	14
6 Sportvoeding en -drank	110	0	0	0	0	0	0
8-10 Sportkleding, -schoenen en textielwaren	70	0	50	0	0	0	0
13 Drukwerk en opgenomen media	0	0	0	0	0	170	0
15 Medisch (chemische) producten	30	0	0	0	0	0	0
25-26 Transportmiddelen	270	0	0	0	0	0	0
27 Sportartikelen	40	0	0	0	0	0	0
30 Producten van de bouwnijverheid	0	240	0	0	0	0	0
31 Reparatie van gebruiksgoederen	0	0	50	0	0	0	0
32 Horeca	0	0	0	0	730	0	0
33 Vervoer	0	0	0	80	0	0	300
34 ²⁾ Radio, TV, video, film	0	0	0	0	0	230	0
39 Openbaar bestuur	50	0	0	0	0	0	0
40 Onderwijs	0	0	0	0	0	0	0
41 Medische en maatschappelijke diensten	0	0	0	0	0	0	0
42 ²⁾ Sport- en fitnessdiensten	0	0	0	0	30	0	0
45 ²⁾ Niet toegewezen goederen en diensten	0	0	0	0	0	0	0
46 Handels- en vervoersmarges	0	0	1300	0	0	0	0
47 Aanbod in basisprijzen	570	240	1390	80	750	400	300

¹⁾ Alle waarden zijn afgerond op tientallen miljoenen euro's. De kolom- en regelnummers zijn dezelfde als gebruikt in de publicatie Nationale Rekeningen 2010.

²⁾ De indeling van de kolom of regel wijkt af van de betreffende kolom of regel in de nationale rekeningen. De aangepaste indeling sluit beter aan op de sporteconomie.

Openbaar bestuur en overheids- diensten	Gezondheids- en welzijnszorg incl. veterinaire diensten)	Sport, recreatie, fitness	Niet toegewezen productie	Totaal productie	Invoer van goederen en diensten	Aanbod in basisprijzen	Handels- en vervoers- marges, product- gebonden belastingen en subsidies	Aanbod in marktprijzen	
15	16	17 ²⁾	18-19	21 ²⁾	22	23-24	25	26-28	29
0	0	0	0	0	110	40	150	40	190
0	0	0	0	0	120	570	690	570	1260
0	0	0	0	0	170	30	200	10	210
0	0	0	0	0	30	90	120	50	170
0	0	0	0	0	270	380	650	210	860
0	0	0	0	0	40	520	550	370	920
0	0	0	0	0	240	0	240	0	240
0	0	0	0	0	50	0	50	0	50
0	0	0	430	0	1160	0	1160	0	1160
0	0	0	0	0	380	0	380	0	380
0	0	0	0	0	230	0	230	0	230
1080	0	0	0	0	1130	0	1130	0	1130
0	1650	0	0	0	1650	0	1650	0	1650
0	0	470	0	0	470	0	470	-10	460
170	120	0	2300	0	2610	0	2610	-140	2470
0	0	0	0	330	330	100	440	210	640
0	0	0	0	0	1300	0	1300	-1300	0
1250	1770	470	2730	330	10290	1720	12010	10	12020

Tabel 11 Gebruiktabel sportrekeningen, aankooprijzen (mln euro), 2008¹⁾

	Industrie	Bouw- nijverheid	Handel	Vervoer en opslag	Horeca	Informatie en commu- nicatie	Verhuur en overige zakelijke diensten	Openbaar bestuur en overheids- diensten
	3	6	7	8	9	10	14	15
6 Sportvoeding en -drank
8-10 Sportkleding, -schoenen en textielwaren
13 Drukwerk en opgenomen media
15 Medisch (chemische) producten
25-26 Transportmiddelen
27 Sportartikelen
30 Producten van de bouwnijver- heid
31 Reparatie van gebriksgoederen
32 Horeca
33 Vervoer
34 ²⁾ Radio, TV, video, film
39 Openbaar bestuur
40 Onderwijs
41 Medische en maatschappelijke diensten
42 ²⁾ Sport- en fitnessdiensten
45 ²⁾ Niet toegewezen diensten en goederen
46 Niet-aftrekbare BTW
47 Totaal intermediair gebruik	410	170	610	30	380	240	250	560
53 Toegevoegde waarde	160	70	790	50	370	160	60	690

¹⁾ Alle waarden zijn afgerond op tientallen miljoenen euro's. De kolom- en regelnummers zijn dezelfde als gebruikt in de publicatie Nationale Rekeningen 2010.

²⁾ De indeling van de kolom of regel wijkt af van de betreffende kolom of regel in de nationale rekeningen. De aangepaste indeling sluit beter aan op de sporteconomie.

Onderwijs	Gezondheids- en welzijnszorg (incl. veterinaire diensten)	Sport, recreatie, fitness	Niet toe- gewezen productie	Totaal intermediair gebruik	Uitvoer van goederen en diensten	Consumptieve bestedingen door huishoudens (incl. IZW)	Consumptieve bestedingen overheid	Investerings- in vaste activa (bruto)	Veranderingen in voorraden, afgedragen minus toege- rekende BTW	Totaal finale bestedingen
16	17 ²⁾	18-19	21 ²⁾	22	23-24	25-26	27-28	29	30-32	33
.	80	120	0	0	0	190
.	440	810	0	0	10	1 260
.	30	180	0	0	0	210
.	90	20	60	0	0	170
.	260	560	0	0	40	860
.	430	490	0	0	10	920
.	0	0	0	240	0	240
.	0	50	0	0	0	50
.	0	1 150	0	0	0	1 160
.	0	380	0	0	0	380
.	0	230	0	0	0	230
.	0	0	1 130	0	0	1 130
.	0	30	1 620	0	0	1 650
.	0	120	340	0	0	460
.	0	2 450	20	0	0	2 470
.	140	540	0	0	-40	640
.	0	560	0	20	-10	580
410	120	1 670	220	5 060	1 460	7 690	3 170	260	20	12 600
1 360	340	1 060	120	5 230						

Tabel 12 Opbouw macro economische saldi, 2008

	Sporteconomie	Totaal Nederland
	mln euro	
Finale consumptieve bestedingen	10 850	423 230
Investerings	+	260
Export	+	1 450
Voorraadvorming	+	20
Finale bestedingen (marktprijzen)	12 590	998 856
Intermediair verbruik (marktprijzen) ¹⁾	+	621 204
Niet-aftrekbare BTW	-	580
Cif/fob-herclassificatie voor export + afgedragen – toegerekende btw (niet in sport AGT) (+)	+	x
Totaal gebruik/aanbod (marktprijzen)	12 020	1 579 277
Import (cif prijzen)	-	1 720
Handels- en vervoersmarges, productgebonden belastingen en subsidies (-)	-	10
Productie (basisprijzen)	10 290	1 149 443
Intermediair verbruik (marktprijzen) ²⁾	-	5 060
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	5 230	528 239
Niet-aftrekbare btw	+	580
Productgebonden belastingen (excl btw)	+	x
Productgebonden subsidies	-	x
Afgedragen min toegerekende btw	+	x
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	5 820	594 481

¹⁾ Volgens de Vilnius-definitie bestaat er geen sportgerelateerd intermediair verbruik. Het gebruik van sportgerelateerde goederen en diensten is dan ook gelijk aan de sportgerelateerde finale bestedingen minus niet-aftrekbare btw.

²⁾ De sportgerelateerde productie is opgebouwd uit toegevoegde waarde en intermediair verbruik. Het intermediair verbruik hoeft hierbij niet opgebouwd te zijn uit producten die in de Vilnius definitie voorkomen.

Tabel 13 Sporteconomie: macro-economische saldi, 2006

Saldi	
	mln euro
Totaal Nederland	
Finale bestedingen	891 885
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	479 012
Bruto binnenlands product (bruto, marktprijzen)	540 216
Sporteconomie¹⁾	
Finale bestedingen	11 630
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	4 900
Bruto binnenlands product (bruto, marktprijzen)	5 430
	%
Aandeel sporteconomie	
Finale bestedingen	1,3
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	1,0
Bruto binnenlands product (bruto, marktprijzen)	1,0

¹⁾ Alle waarden over de sporteconomie zijn afgerond op tientallen miljoenen euro's.

Tabel 14 Sporteconomie: indicatoren arbeid en werkgelegenheid, 2006

Indicatoren	
	x 1 000
Totaal Nederland	
Aantal werkzame personen	8 392
Aantal werknemers	7 227
Banen van werkzame personen	8 920
Banen van werknemers	7 626
Arbeidsvolume van werkzame personen, in arbeidsjaren	6 583
Arbeidsvolume van werknemers, in arbeidsjaren	5 773
Sporteconomie¹⁾	
Aantal werkzame personen	140
Aantal werknemers	110
Banen van werkzame personen	160
Banen van werknemers	130
Arbeidsvolume van werkzame personen, in arbeidsjaren	100
Arbeidsvolume van werknemers, in arbeidsjaren	80
	%
Aandeel sporteconomie	
Aandeel werkzame personen	1,7
Aandeel werknemers	1,5
Aandeel banen van werkzame personen	1,8
Aandeel banen van werknemers	1,7
Aandeel in arbeidsvolume van werkzame personen	1,5
Aandeel in arbeidsvolume van werknemers	1,4

¹⁾ Alle waarden over de sporteconomie zijn afgerond op tientallen miljoenen euro's.

Tabel 15 Arbeidsproductiviteit¹⁾ in arbeidsjaren naar bedrijfstakken, 2006

Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) per vte	
	x 1 000 euro
Totaal Nederland	73
Landbouw, bosbouw en visserij	51
Delfstoffenwinning	2 287
Industrie	78
Energiebedrijven	353
Waterbedrijven en afvalbeheer	120
Bouwnijverheid	58
Handel, vervoer en horeca	60
Informatie en communicatie	107
Financiële dienstverlening	128
Exploitatie van en handel in onroerend goed	591
Zakelijke dienstverlening	56
Overheid en zorg	59
Cultuur, recreatie, overige diensten	39
Sporteconomie	47

¹⁾ Arbeidsproductiviteit is de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen per vte.

Tabel 16 Aanbodtabel sportrekeningen, basisprijzen (mln euro), 2006¹⁾

	Industrie	Bouw- nijverheid	Handel	Vervoer en opslag	Horeca	Informatie en communicatie	Verhuur en overige zakelijke diensten
	3	6	7	8	9	10	14
6 Sportvoeding en -drank	100	0	0	0	0	0	0
8-10 Sportkleding, -schoenen en textiel- waren	50	0	40	0	0	0	0
13 Drukwerk en opgenomen media	0	0	0	0	0	180	0
15 Medisch (chemische) producten	40	0	0	0	0	0	0
25-26 Transportmiddelen	190	0	0	0	0	0	0
27 Sportartikelen	40	0	0	0	0	0	0
30 Producten van de bouwnijverheid	0	250	0	0	0	0	0
31 Reparatie van gebruiksgoederen	0	0	40	0	0	0	0
32 Horeca	0	0	0	0	740	0	0
33 Vervoer	0	0	0	70	0	0	320
34 ²⁾ Radio, TV, video, film	0	0	0	0	0	250	0
39 Openbaar bestuur	50	0	0	0	0	0	0
40 Onderwijs	0	0	0	0	0	0	0
41 Medische en maatschappelijke diensten	0	0	0	0	0	0	0
42 ²⁾ Sport- en fitnessdiensten	0	0	0	0	30	0	0
45 ²⁾ Niet toegewezen goederen en diensten	0	0	0	0	0	0	0
46 Handels- en vervoersmarges	0	0	1130	0	0	0	0
47 Aanbod in basisprijzen	470	250	1210	70	770	420	320

¹⁾ Alle waarden zijn afgerond op tientallen miljoenen euro's. De kolom- en regelnummers zijn dezelfde als gebruikt in de publicatie Nationale Rekeningen 2010.

²⁾ De indeling van de kolom of regel wijkt af van de betreffende kolom of regel in de nationale rekeningen. De aangepaste indeling sluit beter aan op de sporteconomie.

Openbaar bestuur en overheids- diensten	Gezondheids- en welzijnszorg (incl. veterinaire diensten)	Sport, recreatie, fitness	Niet toegewezen productie	Totaal productie	Invoer van goederen en diensten	Aanbod in basisprijzen	Handels- en vervoersmar- ges, product- gebonden belastingen en subsidies	Aanbod in marktprijzen	
15	16	17 ²⁾	18-19	21 ²⁾	22	23-24	25	26-28	29
0	0	0	0	0	100	30	130	40	180
0	0	0	0	0	90	580	670	520	1 190
0	0	0	0	0	180	30	200	10	210
0	0	0	0	0	40	90	130	50	180
0	0	0	0	0	190	260	460	150	610
0	0	0	0	0	40	490	530	320	850
0	0	0	0	0	250	0	250	0	250
0	0	0	0	0	50	0	50	0	50
0	0	0	440	0	1 180	0	1 180	0	1 180
0	0	0	0	0	390	0	390	0	390
0	0	0	0	0	250	0	250	0	250
990	0	0	0	0	1 030	0	1 030	0	1 030
0	1 500	0	0	0	1 500	0	1 500	0	1 500
0	0	440	0	0	440	0	440	-10	430
180	100	0	2 050	0	2 360	0	2 360	-130	2 230
0	0	0	0	310	310	100	410	190	600
0	0	0	0	0	1 130	0	1 140	-1 140	0
1 170	1 600	440	2 500	310	9 520	1 590	11 110	10	11 120

Tabel 17 Gebruiktabel sportrekeningen, aankooprijzen (mln euro), 2006¹⁾

	Industrie	Bouw- nijverheid	Handel	Vervoer en opslag	Horeca	Informatie en communicatie	Verhuur en overige zakelijke diensten	Openbaar bestuur en overheids- diensten
	3	6	7	8	9	10	14	15
6 Sportvoeding en -drank
8-10 Sportkleding, -schoenen en textielwaren
13 Drukwerk en opgenomen media
15 Medisch (chemische) producten
25-26 Transportmiddelen
27 Sportartikelen
30 Producten van de bouwnijver- heid
31 Reparatie van gebriksgoederen
32 Horeca
33 Vervoer
34 ²⁾ Radio, TV, video, film
39 Openbaar bestuur
40 Onderwijs
41 Medische en maatschappelijke diensten
42 ²⁾ Sport- en fitnessdiensten
45 ²⁾ Niet toegewezen diensten en goederen
46 Niet-aftrekbare BTW
47 Totaal intermediair gebruik	330	180	510	30	380	250	260	510
53 Toegevoegde waarde	140	80	700	40	380	170	60	660

¹⁾ Alle waarden zijn afgerond op tientallen miljoenen euro's. De kolom- en regelnummers zijn dezelfde als gebruikt in de publicatie Nationale Rekeningen 2010.

²⁾ De indeling van de kolom of regel wijkt af van de betreffende kolom of regel in de nationale rekeningen. De aangepaste indeling sluit beter aan op de sporteconomie.

Onderwijs	Gezondheids- en welzijns- zorg (incl. veterinaire diensten)	Sport, recreatie, fitness	Niet toegewezen productie	Totaal intermediair gebruik	Uitvoer van goederen en diensten	Consumptieve bestedingen door huishoudens (incl. IZW)	Consumptieve bestedingen overheid	Investerings in vaste activa (bruto)	Veranderingen in voorraden, afgedragen minus toege- rekenende BTW	Totaal finale bestedingen
16	17 ²⁾	18-19	21 ²⁾	22	23-24	25-26	27-28	29	30-32	33
.	60	110	0	0	0	180
.	450	740	0	0	10	1 190
.	30	180	0	0	0	210
.	100	20	60	0	0	180
.	200	430	0	0	-20	610
.	450	400	0	0	0	850
.	0	0	0	250	0	250
.	0	50	0	0	0	50
.	0	1 180	0	0	0	1 180
.	0	390	0	0	0	390
.	0	240	0	0	0	250
.	0	0	1 030	0	0	1 030
.	0	30	1 470	0	0	1 500
.	0	100	330	0	0	430
.	0	2 210	20	0	0	2 230
.	160	430	0	0	0	600
.	0	490	0	20	0	520
360	120	1 490	200	4 620	1 450	7 010	2 910	280	-10	11 640
1 240	320	1 000	110	4 900						

Tabel 18 Opbouw macro economische saldi, 2006

	Sporteconomie	Totaal Nederland
	mln euro	
Finale consumptieve bestedingen	9 920	390 317
Investerings	+ 280	106 373
Export	+ 1 440	393 475
Voorraadvorming	+ -10	1 720
Finale bestedingen (marktprijzen)	11 630	891 885
Intermediair verbruik (marktprijzen) ¹⁾	+	542 771
Niet-aftrekbare BTW	- 520	39 888
Cif/fob-herclassificatie voor export + afgedragen - toegerekende btw (niet in sport AGT) (+)	+ x	2 727
Totaal gebruik/aanbod (marktprijzen)	11 120	1 397 495
Import (cif prijzen)	- 1 590	354 552
Handels- en vervoersmarges, productgebonden belastingen en subsidies (-)	- 10	21 160
Productie (basisprijzen)	9 520	1 021 783
Intermediair verbruik (marktprijzen) ²⁾	- 4 620	542 771
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	4 900	479 012
Niet-aftrekbare btw	+ 520	39 888
Productgebonden belastingen (excl btw)	+ x	25 329
Productgebonden subsidies	- x	4 169
Afgedragen min toegerekende btw	+ x	156
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	5 430	540 216

¹⁾ Volgens de Vilnius-definitie bestaat er geen sportgerelateerd intermediair verbruik. Het gebruik van sportgerelateerde goederen en diensten is dan ook gelijk aan de sportgerelateerde finale bestedingen minus niet-aftrekbare btw.

²⁾ De sportgerelateerde productie is opgebouwd uit toegevoegde waarde en intermediair verbruik. Het intermediair verbruik hoeft hierbij niet opgebouwd te zijn uit producten die in de Vilnius definitie voorkomen.

Literatuur

CBS (2010), Jaarboek onderwijs in cijfers 2010.

CBS (2011), De Nederlandse economie 2010.

CBS (2012), Nationale rekeningen 2011.

CBS en HAN (2012), De bijdrage van sport aan de Nederlandse economie.

CBS en HAN (2012), Methodological Manual for a Sport Satellite Account.

Collard, D., Hoekman, R. (2012), Sportdeelname in Nederland: 2006–2011. Mulier Instituut.

Commission of the European communities, white paper on sport, Brussels, 11.7.2007, COM (2007) 391 final.

Eekeren, F. van e.a. (2007) Uitwerking van de bouwsteen 'Maatschappelijke betekenis' in het kader van het Olympisch Plan 2028.

European Commission (2006), EU-Sport Directors Meeting, 29/30 March 2006 in the Vienna Hofburg.

European Commission (2007), Meeting Report 4th meeting of the EU Working Group 'Sport & Economics'.

Hover, P., Hakkers, S., Elling-Machartzki, A. (2012), Fitness in Cijfers. Mulier Instituut.

Mulier Instituut (2013), 'Recessiepeiling gemeenten 2013; Doorwerking economische recessie op gemeentelijk sportbudget'.

NOC*NSF (2009) Olympisch plan 2028: heel Nederland naar Olympisch Niveau: plan van aanpak op hoofdlijnen.

Begrippen

Aanbodtabel

De aanbodtabel beschrijft het aanbod van goederen en diensten verbijzonderd naar productgroepen. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen binnenlandse productie door bedrijfsklassen en invoer van al deze productgroepen.

Afgedragen btw

Het bedrag aan belasting over de toegevoegde waarde (btw) dat producenten moeten afdragen aan de overheid.

Arbeidsjaar

Een maatstaf voor het arbeidsvolume, die wordt berekend door alle banen (voltijd en deeltijd) om te rekenen naar voltijdbanen, ook wel voltijdequivalenten (vte) genoemd.

Basisprijs

De aankoopprijs van een goed of dienst exclusief de handels- en vervoersmarges en exclusief productgebonden belastingen en subsidies.

Baan

Een expliciete of impliciete arbeidsovereenkomst tussen een persoon en een economische eenheid waarin is vastgelegd dat arbeid zal worden verricht waartegen een (financiële) beloning staat.

Bedrijfs(sub)klasse

Op grond van de Standaard Bedrijfsindeling (SBI) worden bedrijven ingedeeld naar hun voornaamste economische activiteit. Bedrijfs(sub)klasse is een aanduiding voor het 4-digit of 5-digit niveau van de SBI.

Bedrijfstak

In deze publicatie wordt de term 'bedrijfstak' gebruikt om groepen van bedrijfsklassen aan te duiden.

Bedrijfstak sport

In deze publicatie wordt de term 'bedrijfstak sport' gebruikt voor de bedrijfstak 'sport, recreatie en fitness'.

Belasting (over) toegevoegde waarde (btw)

Een productgebonden belasting, die op de verschillende momenten van levering door producenten wordt geïnd en uiteindelijk volledig ten laste komt van de

eindgebruikers. Producenten dragen alleen het verschil af tussen de belasting over de toegevoegde waarde (btw) op hun verkopen en de btw op hun aankopen.

Bruto binnenlands product (marktprijzen) (bbp)

Het eindresultaat van de productieve activiteiten van de ingezeten productie-eenheden. Het is gelijk aan de toegevoegde waarde tegen basisprijzen van alle bedrijfsklassen samen, aangevuld met enkele transacties die niet naar bedrijfsklassen worden verdeeld. De toegevoegde waarde (basisprijzen) per bedrijfsklasse is gelijk aan het verschil tussen de productie (basisprijzen) en het intermediair verbruik (aankooprijzen). De onverdeelde transacties betreffen het saldo van productgebonden belastingen en subsidies en het verschil toegerekende en afgedragen btw. Het bbp is ook gelijk aan de waarde van het in Nederland gevormde inkomen.

Consumptie

Het verbruik van goederen en diensten voor de rechtstreekse bevrediging van individuele of collectieve behoeften van leden van de gemeenschap. Ook de overheid en instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens kunnen goederen en diensten consumeren. Wanneer bedrijven goederen en diensten consumeren spreken we van intermediair verbruik.

Consumptieve bestedingen

Uitgaven aan goederen en diensten die worden gebruikt voor de rechtstreekse bevrediging van individuele of collectieve behoeften van leden van de gemeenschap. De uitgaven kunnen zowel op het eigen grondgebied als in het buitenland worden gedaan.

Diensten

Producten die niet tastbaar zijn, zoals horeca, handel, transport, zorg, overheid.

Finale bestedingen

De waarde van de geproduceerde eindproducten. Het totaal van de finale bestedingen wordt onderverdeeld naar uitvoer, consumptieve bestedingen en investeringen (inclusief voorraadmutaties). De finale bestedingen vormen samen met het intermediair

verbruik de totale bestedingen aan goederen en diensten.

Gebruiktabel

De gebruiktabel beschrijft het gebruik van goederen en diensten verbijzonderd naar productgroepen. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen intermediair verbruik door bedrijfsklassen en finale bestedingen.

Goederen

Tastbare producten, zoals voedingsmiddelen, duurzame consumptieartikelen of machines.

Instelling zonder winstoogmerk (IZW)

Een instelling zonder winstoogmerk is een juridische of sociale eenheid die is opgericht voor de productie van goederen of diensten, maar die een zodanige status heeft dat het haar niet is toegestaan als bron van inkomsten, winst of andere financiële verdiensten te fungeren voor de eenheden die haar hebben opgericht, of die haar beheren of financieren.

Instelling zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens (IZWh)

Een vereniging of stichting waarvan de middelen voor het merendeel afkomstig zijn uit vrijwillige bijdragen van huishoudens en uit inkomen uit vermogen. Voorbeelden zijn religieuze instellingen, liefdadigheidsinstellingen, politieke partijen, vakbonden en verenigingen op het gebied van cultuur, sport en recreatie. Ze komen met name voor in de bedrijfsklassen gezondheids- en welzijnszorg, cultuur, sport en recreatie en de overige dienstverlening.

Intermediair verbruik

De producten die in de verslagperiode zijn verbruikt in het productieproces, gewaardeerd tegen aankooprijzen, exclusief aftrekbare btw. Dit kunnen al of niet in de verslagperiode aangekochte grondstoffen, halffabricaten en brandstoffen zijn, maar ook diensten zoals communicatiediensten, schoonmaakdiensten en diensten van externe accountants.

Loon

Alle betalingen in geld of natura aan werknemers met uitzondering van het loon bij ziekte, de ontslagvergoedingen en de tegemoetkomingen in de ziektekosten.

Niet-productgebonden belastingen op productie

Deze belastingen omvatten alle belastingen op productie die producenten moeten betalen, ongeacht de hoeveelheid of de waarde van de geproduceerde of verkochte producten. Voorbeelden hiervan zijn de onroerendezaakbelasting, reinigingsrechten en rioolrechten, betaald door producenten.

Niet-productgebonden subsidies

Hieronder vallen de subsidies die niet direct relateerbaar zijn aan de waarde of de hoeveelheid geproduceerde en verkochte producten. Het betreft vooral de loonsubsidies.

Producentenprijs

Het bedrag dat de producent ontvangt is de producentenprijs. Dit is de aankoopprijs minus handels- en vervoersmarges.

Producten

Goederen en diensten die het resultaat zijn van een productieproces.

Productgebonden belastingen

Dit zijn belastingen die moeten worden betaald per eenheid geproduceerd of verhandeld product. Zij zijn gerelateerd aan de waarde of de hoeveelheid van het product en hebben zowel betrekking op geproduceerde als op ingevoerde producten. Productgebonden belastingen worden onderscheiden in productgebonden belastingen op productie, belastingen op invoer (exclusief btw), toegerekende btw en het verschil toegerekende en afgedragen btw.

Productgebonden subsidies

Deze subsidies worden uitgekeerd per eenheid geproduceerd of verhandeld product. Zij zijn gerelateerd aan de waarde of aan de hoeveelheid van het product en kunnen zowel betrekking hebben op geproduceerde als op ingevoerde producten. Productgebonden subsidies worden onderscheiden in productgebonden subsidies op productie en op invoer.

Productie

De productie omvat de waarde van alle voor de verkoop bestemde goederen (ook de nog niet verkochte) en de ontvangsten voor bewezen diensten. Verder omvat de productie producten met een markequivalent die voor eigen gebruik zijn geproduceerd zoals investeringen in eigen beheer, eigen woningdiensten

en landbouwproducten voor eigen consumptie door landbouwers. De productiewaarde hiervan wordt berekend door de geproduceerde hoeveelheid te waarderen tegen de prijs die de producent bij verkoop zou hebben ontvangen.

Sporteconomie

Alle stromen van goederen, diensten en geld die te maken hebben met sport.

Standaard Bedrijfsindeling (SBI)

De Nederlandse hiërarchische indeling van economische activiteiten die door het CBS wordt gebruikt om bedrijfseenheden in te delen naar hun hoofdactiviteit.

Vilnius definitie van sport

Niet zozeer een definitie als wel een (statistische) afbakening van het begrip sport binnen de nationale rekeningen. Deze bestaat uit 3 soorten die variëren in omvang. Van klein naar groot:

1. Statistische definitie: komt overeen met de huidige NACE-categorie 92.6 ("sportieve activiteiten").
2. Smalle definitie: Statistische definitie + alle producten en diensten die nodig zijn als input voor het (doen) sport ("aan sport te produceren als output").
3. Brede definitie: Smalle definitie + alle producten en diensten die een (direct of indirect) verband met een sportactiviteit hebben, maar zonder dat dit noodzakelijk voor de sport ("die een beroep doen op de sport als een ingang") te doen.

Toegerekende btw

De berekening van het bedrag dat op basis van de bekende transacties aan btw betaald zou moeten zijn. Dit wordt berekend door op de relevante goederen- en dienstentransacties de wettelijke btw-percentages toe te passen. Met relevant wordt bedoeld dat de btw alleen berekend wordt over de transacties waarbij sprake is van een eindheffing.

Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)

Het verschil tussen de productie (basisprijzen) en het intermediair verbruik (exclusief aftrekbare btw).

Toegevoegde waarde (netto, basisprijzen)

Bruto toegevoegde waarde minus afschrijvingen.

Voorraad

Geproduceerde activa bestaande uit goederen en diensten die zijn ontstaan in de lopende of in een eerdere periode en die worden aangehouden voor verkoop, gebruik in het productieproces of voor ander gebruik in de toekomst. De voorraden omvatten grondstoffen en halffabricaten, onderhanden werk, gereed product en handelsgoederen.

Vorraadmutatie/voorraadverandering

De voorraadverandering komt overeen met het verschil tussen de toevoegingen en de onttrekkingen aan de voorraden tijdens de beschouwde periode.

Werknemer

Een persoon die in een arbeidsovereenkomst afspraken met een economische eenheid maakt om arbeid te verrichten waartegenover een financiële beloning staat.

Werkzame persoon

Persoon die een baan heeft bij een in Nederland gevestigd bedrijf of bij een particulier huishouden in Nederland. Werkzame personen kunnen worden onderscheiden in werknemers en zelfstandigen.

Zelfstandige

Een persoon met als (hoofd)baan het verrichten van arbeid voor eigen rekening of risico in een eigen bedrijf of praktijk, of in het bedrijf of de praktijk van een gezinslid, of in een zelfstandig uitgeoefend beroep.

Afkortingen

AGT	aanbod en gebruik tabellen
bbp	bruto binnenlands product
Btw	belasting over toegevoegde waarde
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
cif	Customer insurance freight
CPA	Classification of Products by Activity
CvB	Centrum voor Beleidsstatistiek
EU	Europese Unie
EU WG	EU Working group on sport and economics
fob	free on board
HAN	Hogeschool van Arnhem en Nijmegen
IZW	Instellingen zonder winsttoogmerk
IZWh	Instellingen zonder winsttoogmerk ten behoeve van huishoudens
NACE	Nomenclature générale des Activités économiques dans la Communauté Européenne (Statistische nomenclatuur van de economische activiteiten in de Europese Gemeenschap)
NR	nationale rekeningen
OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
SBI	Standaard bedrijfsindeling
vte	voltijdequivalent
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Medewerkers

Ellen Groen
Esther de Heij
Jeroen van den Tillaart
Luc Verschuren
Rob Goossens

Centrum voor Beleidsstatistiek

Het CBS verzamelt gegevens bij personen, bedrijven en instellingen om deze daarna te verwerken tot statistische informatie over groepen mensen, bedrijven en hun omgeving. De resultaten stelt het CBS voor iedereen beschikbaar. Voor sommige vragen is deze informatie, die beschikbaar wordt gesteld via de CBS-website www.cbs.nl, echter niet toereikend. In dat geval kunnen externe partijen zich wenden tot het Centrum voor Beleidsstatistiek (CBS-CvB).

Het CBS-CvB bepaalt in nauw overleg met de klant welke informatie in welke vorm beschikbaar en nuttig is voor het beantwoorden van de vraag. Daarna voert het CBS-CvB het onderzoek uit en beschrijft de resultaten in een rapport of maatwerkpublicatie. Alle uitkomsten en publicaties worden openbaar gemaakt en zijn te vinden op de website van het CBS-CvB (www.cbs.nl/cvb).

Vragen over deze publicatie kunnen gestuurd worden aan CBS-CvB onder vermelding van het referentienummer 12106. Ons e-mailadres is cvb@cbs.nl.